БОГОМИЛИ.

ЦРЬКВА БОСАНЬСКА

И

КРЬСТЯНИ

Историчка расправа.

НАПИСАО

Д.р БОЖИДАР ПЕТРАНОВИЋ.

У ЗАДРУ
Печатня Демарки-Ружіер.
1867.

Чреда есть блазнамъ бывати, но да ся явять избранніи.

КОСМА пресвитеръ.

Ову є расправу наградило србско учено друштво у Біограду.

ПРВИ ДІЄЛ.

I. [1]

Исторички преглед югославянства.

(Од V—XII. віека).

Много столѣћа' пріе доласка Рвата' и Срба' у Иллирик, йош за римске републике и потоньих царева, живила су славянска племена с ову страну Дунава. У V. стол. велики діел данашнѣ Бугарске, именито западня йой страна — древна Дарданія — біяше стално населѣна Славянима. Цар Юстиніян (пређе Управда) родом из Ведрене, сѣдіо е на царскоме престолу у Византіи; у римско-грчким легіонима служили су на тисуће Славяни; многе чете и веће воени одреди имали су славянске войводе;

[1] Види: Constantini Porph. de thematibus et administrando imperio. Comm. rec. J. Bekker. Bonn. 1840. 8. — Письма объ исторіи Сербовъ и Болгаръ. Соч. А. Гильфердинга. Москва 1855. — Вѣкъ болгарскаго Царя Симеона. Сочиненіе С. Н. Палаузова С. Петербургъ 1852. — Русская бесѣда 1859. III. Москва. Отдѣлъ, Науки 105—160. — Starožitnosti slovanske од П. Шафарика. Нѣм. превод: Slavische Alterthümer von Mosig v. Aehrenfeld. Leipzig 1843. II. 8.

од тих заповѣдника историја споминѣ Доброгоста, Свегорда и Хвалибуда, коме послѣднѣму као войводи над Траціом (г. 530) повѣри Юстиніян границу дунавску да ю брани од варвара'. Прве половине V. столѣћа други многобройни Славяни. иза Дунава, користећи се ядним положаем византискога царства, прелазаху Дунав те се по римским провинціяма распростираху, пустошећи у честим борбама с Грцима мачем и огнѣм Илларик, Трацію, Македонію, те оном приликом продру до у саму Грчку (г. 581). Дуго е вріеме Цариград біо одвоен од Солуна кроз независна славянска племена, што се чврсто настанише између она два поглавита града грчке царевине. Г. 676 пет од тих племена — Дреговићи, Сакулати, Велесићи, βαγενέται (по Шафарику Войнићи) и Борсаци не могавши узети юришем Солун, заузеше богате предѣле около тога града и на далеко. Тако Дреговићи и Сакулати притисну поля између Верріе и Солуна; Борсаци утврде се на сѣверозападу, гдѣ су и данас градови Охрид и Манастир; Велесићи ухвате и покрію южну Тессалію, Беоцію с Тивом, Аттику с Атином; племе βαγενέται намѣсти се на запад од Велесића' у южном Епиру према острову Крфу. Од Солуна пак к сѣвероистоку окуће се Струмничани дуж ріеке Струмнице или Струме и Ренждани на приморю Арципелага. [1] По свему томе може се чисто тврдити да су у VII. ст. Мизія, скоро сва Трація, Македонія и велики діел Тессаліе биле већ землѣ скроз славянске. Да е пак у тим странама живаль

[1] Русская Бесѣда. Москва 1859. III. Науки ст. 107, 108.

славянски біо онда снажан и броем врло як види се из тога, што су Бугари, дошавши около половине VI. ст. из уралске свое постойбине у Мизію, за сто и нешто више година са свим се прелили у ондѣшнѣ Славяне, кое они власти свойой подчинише.

У исто вріеме, за владаня Ираклія (610—641), Авари народ скитачки пређу Саву и разлію се по Далмаціи, коя бѣше онда много пространія него што е данас, обузимаюћи садашню Далмацію, Ерцеговину, Црнугору, сѣверну Албанію и т. д.; протѣраю из нѣ римске населбине, те стану по ньой немилице пліенити и палити, док су е у голу пустош претворили. Цар Иракліе да би се одупро са те стране аварским навалама, зовне у помоћ племе славянско — Рвате — иза карпатских гора, у западньой части садашнѣ Галиціе, што се дуго вріеме звала Бѣлорватском. Оружаном силом дођу Рвати у Далмацію под заповѣдништвом своих поглавица, петоро браће из кнежевске куће; у лютим боевима предобію Аваре и землю од ньих очисте.[1] Држава, кою они тада запремише, била е доста пространа; обухваћала е од прилике сву данашню Истрію, Рватску, Турску краину до Врбаса, већу сѣверну половину Далмаціе до ріеке Цетине. Ту се Рвати одмах раздѣлише на двѣ самосталне области, на южну или приморску Рватску и сѣверну или посавску. Границе той великой Рватской біяху

[1] Pulsis vero iis (id est Romanis) ab Abaribus in diebus ejusdem Imperatoris Heraclii, desolata eorum regio jacuit; qua propter ejus (Heraclii) jussu iidem Chrobati armis arreptis Abares ex illis locis expulerunt, et in ipsorum terra, quam etiam hodie tenent, sedes collocarunt. Const. Porf. de adm. imp. Caput. 30.

БОГОМИЛИ.

ЦРЬКВА БОСАНЬСКА

И

КРЬСТЯНИ

Историчка расправа.

НАПИСАО

Д.р БОЖИДАР ПЕТРАНОВИЋ.

У ЗАДРУ
Печатня Демарки-Ружіер.
1867.

Чреда есть блазнамъ бывати, но да ся явять избранніи.

КОСМА пресвитеръ.

Ову є расправу наградило србско учено друштво у Біограду.

ПРВИ ДІЄЛ.

I.[1]

Историчкй преглед югославянства.

(Од V—XII. віека).

Много столѣћа' пріе доласка Рвата' и Срба' у Иллирик, йош за римске републике и потоньих царева, живила су славянска племена с ову страну Дунава. У V. стол. велики діел данашнѣ Бугарске, именито западня йой страна — древна Дарданія — біяше стално населѣна Славянима. Цар Юстиніян (пређе Управда) родом из Ведрене, сѣдіо е на царскоме престолу у Византіи; у римско-грчким легіонима служили су на тисуће Славяни; многе чете и веће воени одреди имали су славянске войводе;

[1] Види: Constantini Porph. de thematibus et administrando imperio. Comm. rec. J. Bekker. Bonn. 1840. 8. — Письма объ исторіи Сербовъ и Болгаръ. Соч. А. Гильфердинга. Москва 1855. — Вѣкъ болгарскаго Царя Симеона. Сочиненіе С. Н. Палаузова С. Петербургъ 1852. — Руская бесѣда 1859. III. Москва. Отдѣлъ, Науки 105—160. — Starožitnosti slovanske од П. Шафарика. Нѣм. превод: Slavische Alterthümer von Mosig v. Aehrenfeld. Leipzig 1843. II. 8.

од тих заповѣдника исторія споминѣ Доброгоста, Свегорда и Хвалибуда, коме послѣднѣму као войводи над Траціом (г. 530) повѣри Юстиніян границу дунавску да ю брани од варвара'. Прве половине V. столѣћа други многобройни Славяни из Дунава, користећи се ядним положаем византиског царства, прелазаху Дунав те се по римским провинціяма распростираху, пустошећи у честим борбама с Грцима мачем и огнѣм Иллирик, Трацію, Македонію, те оном приликом продру до у саму Грчку (г. 581). Дуго е вріеме Цариград біо одвоен од Солуна кроз независна славянска племена, што се чврсто настанише између она два поглавита града грчке царевине. Г. 676 пет од тих племена — Дреговићи, Сакулати, Велесићи, βαγενέται (по Шафарику Войнићи) и Борсаци не могавши узети юришем Солун, заузеше богате предѣле около тога града и на далеко. Тако Дреговићи и Сакулати притисну поля између Верріе и Солуна; Борсаци утврде се на сѣверозападу, гдѣ су и данас градови Охрид и Манастир; Велесићи ухвате и покрію южну Тессалію, Беоцію с Тивом, Аттику с Атином; племе βαγενέται намѣсти се на запад од Велесића' у южном Епиру према острову Крфу. Од Солуна пак к сѣвероистоку окуће се Струмничани дуж ріеке Струмнице или Струме и Ренждани на приморю Архипелага. [1] По свему томе може се чисто тврдити да су у VII. ст. Мизія, скоро сва Трація, Македонія и велики діел Тессаліе биле већ землѣ скроз славянске. Да е пак у тим странама живаль

[1] Русская Бесѣда. Москва 1859. III. Науки ст. 107, 108.

славянски біо онда снажан и броем врло як види се из тога, што су Бугари, дошавши около половине VI. ст. из уралске свое постойбине у Мизію, за сто и нешто више година са свим се прелили у ондѣшнѣ Славяне, кое они власти свойой подчинише.

У исто вріеме, за владаня Ираклія (610—641), Авари народ скитачки пређу Саву и разлію се по Далмаціи, коя бѣше онда много пространія него што е данас, обузимаюћи садашню Далмацію, Ерцеговину, Црнугору, сѣверну Албанію и т. д.; протѣраю из нѣ римске населбине, те стану по ньой немилице плієнити и палити, док су е у голу пустош претворили. Цар Иракліе да би се одупро са те стране аварским навалама, зовне у помоћ племе славянско — Рвате — иза карпатских гора, у западньой чести садашнѣ Галиціе, што се дуго вріеме звала Бѣлорватском. Оружаном силом дођу Рвати у Далмацію под заповѣдништвом своих поглавица, петоро браће из кнежевске куће; у лютим боевима предобію Аваре и землю од ньих очисте.[1] Држава, кою они тада запремише, била е доста пространа; обухваћала е од прилике сву данашнюю Истрію, Рватску, Турску краину до Врбаса, већу сѣверну половину Далмаціе до ріеке Цетине. Ту се Рвати одмах раздѣлише на двѣ самосталне области, на южну или приморску Рватску и сѣверну или посавску. Границе той великой Рватской біяху

[1] Pulsis vero iis (id est Romanis) ab Abaribus in diebus ejusdem Imperatoris Heraclii, desolata eorum regio jacuit; qua propter ejus (Heraclii) jussu iidem Chrobati armis arreptis Abares ex illis locis expulerunt, et in ipsorum terra, quam etiam hodie tenent, sedes collocarunt. Const. Porf. de adm. imp. Caput. 30.

од сѣвера Сава, од истока· Врбас, од юга Цетина у Далмаціи.

За Рватима дигну се мало за тим и сусѣдни им Срби, да у прекодунавским землями потраже себи другу постойбину. Они су у старом отачаству живили на исток од Бѣлорватске измеђ горнѣ Висле и извора Днѣстра и Прута. Цар Ираклів бѣше им найпріе опредѣліо мѣста у солунской покраини; ту пробавивши неко мало вріеме не свикне им се, те се крену одонуда опет у стари свой завичай. Біяху већ прешли Дунав када се покаяше, и преко царскога намѣстника у Біограду заишту у Ираклія друге землѣ за населенѣ [1]. Цар им даде діел Иллирика, што су га Авари опустошили. Овдѣ се населе, имаюћи као и у старой домовини за найближе сусѣде са запада Рвате. Пространство што га Срби заузеше пружало се од ріеке Врбаса до предѣла' Дарданів (од прилике до ріеке Ибра и Колубаре), а к югу сав простор край землѣ Рвата' па уздуж ядранскога мора до града Драча (данас Durazzo). Тек што се настанише Срби (о Рватима не мислим говорити) видимо им землю подіелѣну на жупаніе; свака е чувала свою унутрню самосталност, имаюћи на челу свога домаћега правителя жупана. Провинціе те саставляле су савез (федерацію); над свима біяше велики жупан, кой опет над собом признаваше врховну власт грчкога це-

[1] Cumque ea, quæ nunc Serblia dicitur, et Pagania, queque Zaclumorum terra vocatur, item Terbunia, et Canalitarum regio, quæ Imperatoris Rom. ditionis erant, propter Abarum excursiones desertæ essent, expulsis inde Romanis qui nunc Dalmatiam atque Dyrrachium incolunt, regiones illas Serviis habitandas Imperator dedit. Ibidem. Cap. 32.

сара. Ово политично устройство србских савезних жупанія постояло е йош за живота Константина порфирогенита, кой нам е у томе едини руководитель, ер се он едини бавіо историом србско-рватске сеобе. Он поименице набрая више или манѣ неодвисне државе, кое су србску федерацію онда саставляле. У тай савез спадаху: собствена Србія (данашня од прилике кнежевина с Метохіом или старом Србіом); Босна на исток од Рвата'; Неретва или поганска земля (Pagania) меѣ ріекама Цетином и Неретвом, с оближньим отоцима Млѣтом, Ластевом, Кркром (Корчула), Висом, Хваром (Лезина) и Брачом; Тривунія (Требинѣ) с Конавлѣм измеѣу Дубровника и Црнегоре; Дукля или Діоклеа (стара Зета с Црномгором) на юг од Рвата' по ядранском мору.

О првим владательима у той федераціи ние нам ништа познато; не знамо им даже ни имена. Порфирогенит не наводи их поименице; он казуе само да е првоме кнезу, кой доведе Србе у предѣле грчкога царства слѣдовао син, за тим унук, па потомци нѣгови, меѣ коима у позніе вріеме Вишеслав, за овим Радослав, па Просигой, за Просигоем Властимир. Ліепим путем пођоше с прва наши прадѣди; они живляху у братской слози и любави; една жупанія другу помагаше, и обште оружіе бѣше само на онога, кой би им у савез, у слободу дирнуо. Али красна та меѣусобна любав не бѣ дуготрайна. Нереди, наставши за владаня Властимирових синова Мунтимира, Строимира и Гойника, дадоше повода Бугарима міешати се у србске домаће после, док найпослѣ завладаю Србіом. Наста

црно вріеме, у ком се браћа доякошньой слози одвикоше; кад се свако добро извргло на зло, те се ние знало ни што е право ни што е обштем добру пробитачно. Може се чисто рећи да е найжалостніе доба над србским народом онда завладало, кад му немиле силе и удеси крути не даваху станка ни покоя, што од домаће неслоге и раздора, што од могућних сусѣда Бугара, особито у вріеме цара Симеона (888—927), кой Србію себи подчини, намећаюћи йой владателѣ из Властимирова кнежевског дома свое присталице, кое би с другима из истога дома заміеньивао, чим би опазіо да о србской самосталности настое, — што пак од хитрих Грка, кои су се ньима кано оруђем вѣшто служили да силу бугарску сломію, па тим лакше и Србе под свою власт скуче.

У тим боевима између Бугара' и Грка', и док су се србски владательи međ собом zavađali и крвили, србска е федерація, штоно спаяше поедине жупаніе, из дана у дан то већма слабила, те се у првой половини X. столѣћа коначно распала. Собствена или загорска Србія (Рашка), коя се на сѣвер до Саве а од запада до ріеке Ибра простирала, била е у голу пустош претворена. Велики жупан Чеслав, (931—959) син Клонимиров а Властимира унук, вративши се у отачаство из бугарскога сужаньства, стаде прикупляти око себе заоставши біедни народ, што се за неволю біо по горама и пећинама посакривао, а нешто у сусѣдних Рвата заклоніо, — коме се придруже остали Срби, кои се из бугарскога робства ослободише, те тим начином Чеслав србско великожупанско достоянство обнови,

познаваюћи за врховнога господара грчкога цесара. Али политично станѣ загорске те Србіе біяше онда па и у напрієд доста кукавно. О ньой историія кроз сто и више година слабо што говори, и сав исторички живот и радня у другой половини X. вієка прелази од нѣ на жупаніе и државе, кое се за домаћних смутня и грчкобугарских боева давно већ одцієпише од србскога вележупанства. Тако у оно доба налазимо банство босанско; слободну обштину неретванску; далѣ к югу кнежевину или банство захумско под управом давнашнѣга супарника великих жупана кнеза Михаила Вишевића (925), пріятеля Симеона цара бугарског; налазимо кнежтво требиньско; найпослѣ жупанію дуклянску (иначе Зету), коя од пређашньих савезних земаля една е можда признавала власт великожупанске породице Властимировића. У тим провинціяма сваки е бан или жупан независно и на свою руку господаріо, землю е свою на посе уређивао, данак од народа и маньих жупана побирао, — и род Властимиров остаде од Чеслава у напрієд по свой прилици ограничен на само жупанство рашко или загорску Србію, док послѣ двѣста и нешто више година пође за руком првоме Немањићу (1159—1195) да их опет, изузевши Босну, саедини под едан скиптар, у едно политично тієло.

Међу тима савезним жупаніяма била е као што споменусмо и Босна. Она се раніе и много яче него друге жупаніе одієлила била од србске главне отачбине, те пошавши своим особитим путем дошла е кроз неколико столѣћа да уреди и устрои свой државоправни грађански и црквени живот, подоста

различан од подобних правних и религiозних одношая у сусѣднима србским земляма. О томе отуђеню Босне врiедно е да наведемо овдѣ рiечи ученога Хилфердинга (Письма объ исторiи Сербовъ и Болгаръ стр. 236); оне су важне за нас и с тога найвише, што од те савршене одвоености, или да болѣ речем осамлѣности Босне усред окружавающих ю србских сродних племена, бива много штошта ясно у изваньском облику и унутрнѣм устроеню босанске цркве, главноме предмету овога книжевнога труда. "Босну„ вели Хилфердинг "подчини себи Кресимир краль рватски; али сва е прилика да ние дуго дворила Рвате. Пошто се ослободила, остаде као изван круга обште историе Срба'. Ова одвоеност босанске бановине види се из свега казиваня дуклянскога лѣтописца. Ние сумнѣ да се од тога времена почело преправляти оно убитачно одметништво Босне од других србских земаля, што га послѣ не могоше свладати ни найвећа усиляваня наймоћнiих србских владателя, и кое йош XII. вiека бiяше таково, да е повод дало Киннаму грчкоме историку казати: да Босна не познае над собом власти врховнога србског жупана, него живи сама о себи под свойом домаћом управом„.

Оволико нам е било напоменути о сѣдиштима южних Славяна на балканском полуострову до почетка XI. столѣћа, у колико то стои у тiесной свези с главним предметом наше расправе. Да би пак овай преглед у томе обзиру бiо савршенiи, неће судим бити излишно ако у кратко проговоримо кою и о црквено-христянским одношаима, какови су код тих Славяна постояли до вишеречене епохе.

II. [1]

Христянство у югославянству.

(Од I. - XII. ст.)

Христянство е продрло у Далмацію йош у вріеме апостолско, те се за прва три віека онуда доста разширило било. У Солину — Salona — Домній ученик апостола Петра подиже прву епископску столицу. Од туда христянски благовѣстници биѣе настояли да ново ученѣ далѣ пренесу у нутрашньост землѣ, и да га распростране. Йоште V. столѣѣа град е Дукля (Dioclea) имао свога епископа. Али сва е прилика да е христянство слабо у оним пространим предѣлима напредовало; ер варварска на-

[1] Види: Constantini Porph. de thematibus et administrando imperio. Bonn. 1840. — Письма объ исторіи Сербовъ и Болгаръ. Москва 1855. — Вѣкъ болгарскаго Царя Симеона. Соч. Палаузова. СПБ. 1852. — Русская бесѣда 1859. III. Москва. — Cyrill und Method der Slaven Apostel v. J. Dobrowsky. Prag. 1803. — Wattenbach, Beiträge zur Geschichte der Christl. Kirche in Mähren. Wien 1849. — Dümmler, Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen. Bd. XIII. — Кириллъ и Меѳодій Славянскіе просвѣтители.

падания и ратови обративши у голу пустош красне оне землѣ, и разоривши у нима главнія мѣста римсколатинске културе, одузеше тиме єдино моћно средство христянским обштинама да се около тих римских градова групираю, као што є то било с почетка у далматинском приморю и по Италіи. Када Рвати и Срби у VII. ст. дођу у Иллирик и у нѣму се стално населе, прва є брига била цару Ираклію да међу нове те дошляке разшири христянство. По законима државним Иллирик є спадао политички на западню полу римске царевине, и премда є он за владаня истога Ираклія прешао біо под власт цариградску, ипак є у црквеним послима зависіо по старинску од римскога патріярха. На томе темелю Иракліє позове за Рвате учителѣ из Рима. То є било у VII. віеку, када єдинство у цркви Христовой у велике цвѣтало, те се народи као єдине майке синови любили и замѣнито штовали; када претензіяма римских патріярха на господство над ціелом црквом, каково се кашнѣ на западу развило, не біяше йошге ни спомена. Богоугодно старанѣ грчкога цесара не нађе у народу велика одпора; єр се многи одмах покрстише, добію бискупе и свештенике, и буду подчинѣни области солинскога архиепископа, кано прастарой митрополіи

Сочиненіе Филарета Епископа Рижскаго. Москва 1846. — Св. великомученикъ Димитрій и Солунскіе Славяне. Сочиненіе еп. Филарета. М. 1840. (Србски превод у гласнику ученога друштва. Кньига I. св. XVIII. 297—357 — Geschichte der Slawenapostel Cyrill und Method und der Slawischen Liturgie, von D.r Ginzel Leitmeritz. 1857. — Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda. Nacrtao D.r Franjo Rački. U Zagrebu 1859. и т. д.

Далмаціе. Али йош велики діел Рвата' живіо е у поганству; па и они што се крстише може се рећи да су били христяни само по имену. Овоме се доисто ние чудити када сврнемо оком на ондашнѣ црквене посленике. Біяху люди народу са свим туђини, невѣшти езику нѣгову, коим се тек ріеч божія у душу яче усађуе, и ова се лакше предобива. Оваки учительи могоше ли улѣсти умом у биће, у душу пука своег, — сазнати му ћуд и потребе, — и проповіедајући му езиком туђим такнути се духа и срдца нѣгова? С друге опет народ славянски ние имао ни писмена' нити кньига' на своме езику. Послѣдице тога неприродног станя не изосташе за дуго. Йоште прве половине IX. ст. у Рватской не оста скоро трага сѣмену, што га посіяли горньи проповѣдници; ер знамо из повѣстнице да су Рвати чим се опростише ярма франачког одправили у Рим к папи Григорію IV. (827—844) посланике просећи учителя' и пастира', и услѣд тога дођоше им бискупи и свештеници те их крстише.[1] Но како и ти учительи біяху туђинци, животу е религіозноме слаба корист од туда придолазила, и народ тек по назову христянски слѣдовао е чамити у духовноме да тако речем робству, без христянскога научаваня и утѣхе.

Овако су религіозне ствари стаяле у Рвата' до половине VIII. віека. У йош горем станю биле су кроз ціело оне доба код сусѣдних Срба. Густи мрак поганства простирао се тада над землъом

[1] В. мой чланак: Slovinski narod u narodnome Koledaru za 1866. g. стр. 20—26 што га издае Матица далматинска.

србском. Римскоме свештенству пошло е истина за руком придобити христянству гдѣкое поедино племе; али е найвеѣи діел народа живіо еднако у пуком незнабоштву, не хотеѣи ни чути штогод за спасоносну науку. У исто од прилике вріеме грчко се свештенство трудило около обраѣеня разасутих славянских општина по Траціи, Македоніи, Тессаліи, кое се онуда настанише, као што видисмо, йош много пріе доласка Бугара,. Ако се разсуди да права духовна корист придолази народу од живе христянске проповѣди, кою он разумѣ и подпуно схваѣа, ласно ѣе мо се увѣрити да се и србски па и остали по грчким землямa разсіяни народ славянски врло мало окористити могао од своих римских и грчких учителя; йош кад и то узмемо да новокрштени ти Славяни немаху, као ни Рвати, ни собствених писмена нити преведеногa на езику своме св. писма, из коега би тек познали христянске истине. Велики то біяше задатак; големе и силне запріеке! Ньи преодолѣти, те горню узвишену ціел постигнути могоше само мужеви изванобични, прави геніи. Било е суђено Промислом да то огромно дѣло изврше Константин и Методіе, два благочастива племенита брата из Солуна. Пошто саставише славянску азбуку, узевши йой за темель грчку с додатком неколико еврейских и ерменских писмена, што их ние имао грчки алфавит за славянске гласе [1], приступише к преводу светих кньига, и с овим згодним и вѣрним средством у руци

[1] Да е св. Климент ученик Методія изнашао кириллицу а св. Кирилл глагольицу предмет е споран и sub judice.

латише се на послѣдку с благочастивом ревношћу спасоносногa и великога дѣла, — проповіедания слова божіег славянским народима у родноме ньиховом езику.

Моравско панонски кнез Растислав, желећи слушати на славянском езику службу божію и науку Христову, замоли цара грчкога Михаила (842—867) да би му за тай посао набавіо вѣштих учителя. Цар и патріярх одабраше за ово богоугодно дѣло горня два брата, оба изображена мужа и вѣшта славянскоме езику, кой се онда (као и данас) у Солуну и околини употреблявао. На путу у Моравску (861—862) Методіе покрсти цара бугарскога Бориса (863), кой од тада буде велики подпор христянству, настоећи духом и разумом да надвлада незнабожачку упорност поданика своих. [1] Дошавши Константин (кашнѣ на смрти прозвани Кирилл) и Методіе у велику Моравску, први им буде посао да уче дѣцу закону христянскоме, и да уведу по градовима и селима богослуженѣ на славянском езику. Ова ревност слав. апостола и усхићенѣ народа, кой е на тисуће к учительима хитіо и радо им слушао науку, даваше сладку надежду да ће започето еванђелско дѣланѣ богатим уродити плодом. И народ би заиста до узвишене ціели своих учителя стигао біо, да му по несрећи Нѣмачки бискупи у томе не стадоше на пут. Овима біяше мрско а и матеріалной им користи противно, да се

[1] Исти е Борис тражіо истина коюю годину послѣ тога да се приближи Риму: али сѣдинѣнѣ то остаде без успѣха. Год. 867 Бугарска усвои са свим православіе, и вѣрна му е до данашнѣга дана.

нови грчки дошляци увлаче у ньихово црквено подручіе, и што народу славянскоме у нѣговом домаћем езику чланове св. вѣре по православной науци толкую.[1] Ние нам овдѣ описати люту борбу славянских просвѣтителя с нѣмачким незнанѣм и злоћом, коя им много неволѣ и неприлика зададе, особито Методію за ціела му владикованя до саме кончине (868—885), пошто му се брат Кирилл у

[1] Зна се из исторіе да е главни предмет спора између св. солунске браће и нѣмачкога свештенства било ученѣ о исхођеню св. Духа. Како су о томе Кирилл и Методіе вѣровали показуе найболѣ "Исповѣданіе вѣры" написано св. Кириллом (Рукопис е од 1348 год. у синодалной московской библіотеци. Види Кириллъ и Методій, соч. Филарета Еп. Рижскаго. Москва 1846), гдѣ изрично стои: и въ единъ Духъ святый исходящъ отъ Бога Отца единаго. Да е пак исто исповѣданіе написао Константин епископ бугарски, кой е живіо нешто кашнѣ при цару Симеону, као што мисли Шафарик не наводећи за то никаква разлога, ласно е рећи али мучно доказати, особито кад се узме у безпристрастни претрес исти садржай, кой очевидно циля на люта нападаня на славянске апостоле од Ионаторске ереси ондашньих Нѣмаца, и притом се просуде учени разлози наведени Еп. Филаретом, на кое читателя упућуемо. А што неки напоминю да е Методіе у Риму пред папом Йованом VIII., кой га за то у Рим позва, явно казао да он свети символ онако исповіеда као што га исповіеда и учи римска црква (Joannes P. VIII. ad Swatopluk comitem год. 880); то не побія нипта горнѣ мнѣніе, но паче га кріепи, пошто е исти папа у посланици свойой патріярху Фотію мисао свою и ондашнѣ римске цркве о придавку filioque ясно изразіо. (B. Labb. Consil. Tom. X. 235; — Bevereg. Pandect. Canon. Tom. II. pag. 306; — Mansi XVII. 239 526). О истиности папине посланице говоре: Zœrnicav de process. S. S. p. 415—420; Th. Procopovitz in Theolog. p. 852—853; Dümmler у Arhiv für Kunde öesterreichischer Geschichts-quellen, XIII. p. 195. То е побудило неке безпристрастне нѣмачке ученяке (Wattenbach, Dümmler) те су явно признали, да се Кирилл и Методіе држаху са свим ученя прав. цркве. Тако Диммлер

Риму преставіо г. 868. Но што су яча била нападаня на славянско источно богослуженѣ, тим є већма расла ревност Методія и многобройних му ученика за то веће разширенѣ велике славянске идее и самобитне хрістянске мисли. Благодатан уплив апостолскога тога дѣланя међу панонским Славянима распростирао се йош за живота Методія далеко преко граница' панонске му діецезе, к югу

чисто вели: Wir dürfen nicht zweifeln dass Methodius in der Lehre vom Ausgehen des heiligen Geistes der griechischen Kirche folgte, und desshalb zu den fränkischen Priestern in entschiedenen Gegensatz trat. (Archiv XIII. 195); а Ваттенбах: Aus den späteren Begebenheiten scheint mit Sicherheit hervorzugehen, dass Methodius die römische Lehre, dass der heilige Geist vom Vater und dem Sohne ausgehe, niemals angenommen hat (Beiträge zur Geschichte der Chr. Kirche, 13, 17, 23). Што се пак тиче Методієвих ученика и сами найжешћи бранительи римскога догмата признаю, да су они прибѣгавши у Бугарску учили да св. Дух од самога Отца исходи, али баяги да су приморани били одрећи се ученя Методієва да и од Сина исходи (види D.r Ginzel Geschichte etc. стр. 94). Доиста смієшан, нелогичан и плитак довод! У срдце є доброме ученику урасло да поштує учителя свога, да се строго држи науке и савѣта нѣгових, тим више ако учителю напредак своих ученика на срдцу лежи, те се о добру ньихову свойски стара. Зна се позитивно за ученике Методія да су му искрено привржени били, и около християнско-славянске просвѣте Моравaца ревностно радили. Међу те питомце одликоваху се особито ньих петорица: Горазд, Климент, Наум, Ангелар и Савва, а нада свима Горазд рођени Моравац, муж самостална характера, савршено вѣшт єзицима латинскоме, грчкоме и славянскоме. Када Методіє препоручи Горазда клиру своме на самртной постельи себи за наслѣдника, повиче у глас противна нѣмачка страна: не Горазда, у нѣму ће оживити други Методіє. (Sed non tulit audacissima hæreticorum multitudo, Methodium habere post mortem v i v u m p r o p u g n a t o r e m; sed venite dicebant, Gorasdum opprimamus eique insidiemur... si hunc vivere sineremus, r e v i v i s c e r e t n o b i s M e t h o d i u s. (Житіє св. Климента).

преко Дунава и Саве у Бугарску, Далмацію, Босну и Србію [1]. Тако є Бугарска под царем Борисом сѣдинила се с прав. источном црквом, и примила из Цариграда архиепископа Теофилакта за свога врховнога пастира. У исто од прилике доба србска племена одправише посаобину к цару Василію (867—886), молећи да би им послао свештеника', да би народ, штоно біяше већ приміо христянство из Рима, утврдили у прав. вѣри и покрстили дієл оставши у поганству. Єдини Неретвани (παγανοι) сакривени у своима недоступним горама туђили су се

Є ли вѣроятно да су се овакови ученици науке люблѣнога учителя свога тако ласно одрећи могли, особито када узмемо и то, да их ондашнѣ религіозне околности у Бугарской не могаху на то приморати? Ово ми є и преко волѣ било навести, ер као темель служи ономе што ћу у напрієд рећи о цркви босанской. — Обширніє о православію солунске браће наћиће читатель у знаменитой кньизи проф. П. Лавровскога: Кириллъ и Методій какъ православніе проповѣдники у западныхъ Славянъ. Харковъ. 1863. коя ми дође до руку, пошто є ова расправа већ довршена била.

[1] Види: Karl v Spruners histor — geograph. Atlas. Gotha. 1846. Karte 65. — Хилфердинг: Письма объ исторіи Сербовъ и Болгаръ. Москва 1855. — Ginzel: Geschichte der Slawenapostel. Leitmeritz. 1857. Гинцел на стр. 105 sub nota 9 вели: Wahrscheinlich war derselbe (Method) nach Kocel 's Tode auf einige Zeit im slaw. Küstenlande gewesen, и наводи за основ томе рієчи из Libello de conversione Carantanorum: supervenit quidam Sclavus ab Hystrie et Dalmatie partibus nomine Methodius. — У грчкой служби св. первоучителемъ славянскимъ (Руска бесѣда 1859. II. 140) стои за св. Методія како є на путу своме из Рима у Нѣмачку гледао доћи у Иллирик, пролазећи кроз землѣ многих племена: "Αρχισεν ουν τὸ πλεύσιμόν τον νὰ τὸ διευθύνη πρὸς τὸ Ἰλλυρικὸν μέρος, και ἀπερνῶντας ἀπὸ πολλὰ ἔθνη." — "Св. Методій, дважды путешествовавшій въ западную столицу, по смерти своего брата, весьма вѣроятно что и самъ онъ, по примѣру другихъ, проходилъ черезъ Далмацію" вели проф. Лавровскій стр. 502.

еднако христянства, док се и они найпослѣ обратише к цесару, те их прав. свештеници крстише. [1] По примѣру Срба' и Бугара' примише и Рвати йош за владичанства Методіева у Панонііи правос. вѣру, по свой прилици услѣд апостолскога дѣланя Методія, а можда и упливом цара Василія, кой е готово изнемогшу власт Византіе у Далмаціи у нечем подигао біо, те се у државоправне послове Рвата' живо міешао. Послѣ неколико година Рвати су се истина повратили к римской цркви, пошто Бранимир ступивши на рватски престол уби предшастника свога Седеслава (879); али су ипак задржали славянску литургію, кою они тим поводом на римски обред преиначише, док сви остали южни Славяни осташе при источной цркви и грчкоме обреду.

Ние сумнѣ да е радиност та православних из Цариграда дошавших свештеника около утврђеня у вѣри пріе крштених Срба, и около крштеня заоставших у поганству Неретвана, подржавана можда и политиком цариградскога двора, стаяла у тіесном савезу са савременом радиношћу Методія и ученика' му у Панонія. Дѣланѣ то постаде много яче и у своим послѣдицама благотворніе, када ученици Методіеви по смрти учителя свога (885), не могавши да у миру раде на славянско-духовной ньиви због гоненя од стране нѣмач. свештенства, принуђени буду ньих около 200 силом оставити Панонію те у Бугарску пріећи. Долазак ньихов међу Бугаре буде почетак живлѣму духовноме раду,

[1] Порфирогенит: de Adm. Imperio. гл. 29.

правой славянской просвѣти. Слѣдуюћи начелима учителя Методія они су се найвише старали да народу тек од скора крштеноме проповіедаю Христову науку у езику домаћем; да му религіозан правац у народном духу даду; да му свету вѣру да тако речем у тіело и у душу улію. За цара Бориса Бугарска е, као што видисмо, била коначно пристала уз прав. цркву, усвоивши с ньом и славянску просвѣту; а под наслѣдником Бориса царем Симеоном (888—927) славила е та народна просвѣта свой златни віек. [1] Док су Методіеви ученици радили на той духовной ньиви по разним предѣлима Бугарске, св. Климент, едан од найученіих и найревностніих од тих ученика († 916), поставши епископом Велицким изабра себи за полѣ радиности свойой около 899 г. страну охридску (по бугарски Кутмичивицу). Ту е он обилазіо села и градове, проповіедао народу слово Божіе, имаюћи у сваком предѣлу врлих ученика свега до 3500. Из тих питомаца біяше образовао штеце, иподяконе, дяконе, свештенике, и до триста ньих разаслао у разне краеве Бугарске [2].

Србске землѣ, међу коима и Босна, не могоше да не буду и оне учестнице тога религіознога покрета у славянскоме духу, кой се онда у оближньим сродним државама — у Бугарской и ядранском приморю — збиваше. Род и крв призивао е к томе раду и Србе наше, те се и онамо разві-

[1] Види: С. Н. Палаузова: Вѣкъ болгарскаго царя Симеона. С. П. 1852.

[2] Vita S. Clementis Episcopi Bulgarorum. Græce edidit D.r Franciscus Miklosich. Windobonæ 1847.

яло и то више чврстило под упливом и руководством Методіевих а послѣ Климентових ученика из Бугарске (по свой прилици из охридске стране) славянско богослуженѣ, а с ньим и ученѣ источне цркве. Србске унутрнѣ землѣ не біяху с латинским западом толико на дотику као далматинско приморіе; па с тога ни религіозни одношаи ньихови не біяху изложени нападаню од римске ерархіе, као што видисмо меѓу Рватима и у србской хумской земльи. Рим, држеѣи еднако Иллирик за свою провинцію, и подчинив приморске Славяне и горняке духовной юрисдикціи архиепископа' сплѣтскога и дуклянскога, задоволявао се едино тиме, да горнѣ Србе као себи подчинѣне сматра, не стараюѣи се или (што е вѣроватніе) не могуѣи предупредити што у самом дѣлу они слѣдоваху ученю православноме. [1] Али равнодушно не могаше Рим гледати напредке религіозне те раднѣ у славянском духу и езику и любав к православію на ядранско-источноме приморю. Рвати се истина повратили к римской цркви, али задржавши слав. богослуженѣ по римском обреду. Сви приморски Срби од Цетине па низ море к Дубровнику и Котору осташе при старой цркви и обреду. Као у Моравской за Методія тако и у Далмаціи йош у почетку X. столѣѣа латинско свештенство подиже жестоку и добро удешену войну, да славянску литургію и прав. ученѣ искоріени.

[1] И дан данашньи римска црква има свое назовибискупе: біоградскога, смедеревскога, охридскога. Архиепископ барски (у Арбаніи) коег діецеза мучно да брои 10.000 и то половином арнаутских душа, зове се и данас Primas Serbiæ. Голи наслов као некада тако и сада!

Познат є у томе обзиру заключак сплѣтскога провинціялнога сабора (г. 925) што га папа Йован X. (914—928) потврдіо. [1] Да се та борба подигла на приморске Славяне само ради литургичнога єзика, безпристрастни историк не може то никако примити. Главни є томе узрок, што се славянским єзиком предавала народу наука противна науци римске цркве. Раздвой између истока и запада у религіозном смислу біяше онда већ свршен; Славяни штоваху яко Методія и чврсто се држаху ученя нѣгова, — онога Методія, ког римска црква, као што папа Йован X. пише около 925 арцибискупу сплѣтскоме не признаваше за свештеног писца, [2] и коєга на сабору сплѣтском г. 1059, гдѣ се забранило богослуженѣ славянско, управ за єретика прогласише. [3] По свему што є довдѣ речено факт

[1] Ut nullus Episcopus nostræ provinciæ audeat in quolibet gradu Slavinica lingua promovere; tamen in clericatu et monachatu (promotus) Deo deservire (poterit). Nec in sua Ecclesia sinat eum missas facere; præter si necessitatem sacerdotum haberet, per supplicationem a Romano Pontifice licentiam ei sacerdotalis ministerii tribuat. Farlati Tomus III. pag. 97.

[2] Fama revelante cognovimus per confinia vestræ Parochiæ aliam d o c t r i n a m pullulare, quæ in sacris voluminibus non reperitur. Sed absit hoc a fidelibus, qui Christum colunt, ut doctrinam Evangelii atque canonum volumina Apostolicaque etiam præcepta prætermittentes, ad Methodii d o c t r i n a m confugiant, quem in nullo volumine inter sacros auctores comperimus. Farlati Tom. III. 93. Види што о томе мудро разложи П. Лавровскій у расправи: Кириллъ и Методій, какъ православные проповѣдники ес. Харковъ 1863.

[3] Dicebant enim (patres concilii) gothicas litteras a quodam Methodio h æ r e t i c o fuisse repertas, qui multa contra catholicæ fidei norman in eadem slavonica lingua mentiendo conscripsit. Thomas Archid. apud Schwandtner Tom. III. Script. rerum Hungaric. p. 552, 54.

є исторички, да є услѣд благовѣствованя Кирилла и Методія свршетком IX. и у почетку X. столѣћа цієло югославянство од ядранскога до црнога мора, и од Саве и Дунава до Арципелага (изузевши єдине Рвате) исповієдало православну вѣру и употреблявало славянску литургію.[1] Привргеника' римске цркве од славянске крви біо є онамо врло мален брой, а епископіє римске у нутрньости землѣ, као што већ споменусмо, само на папиру.

[1] Што є год данас Срба' римске вѣре (у Босни, дубровничкой и арабанашкой крайни и Славоніи), то се исторички може доказати да є истом неколико столѣћа кашнѣ, починюћи с XIII. до XVIII. ст. по настояню римских миссіонара прешло к римской цркви. Навешћу што гдѣкои привргеници исте цркве о томе говоре. За далматинско Загоріє и Польица (дієл старога Захумля) вели учени Павлиновић: Priča je u puku da u davne vieke i Poljičani su bili istočnoga obreda, kao što dobar dio dalmatinskih Zagoraca (Koledar, 1866 god. стр. 51). Не далеко од садашнѣга фратарског самостана у Заострогу у мѣсту званом Скадарія біо є манастир православни, што га послѣ заузеше фратри Августиновци, а г. 1468 Франѣвци. (Storia dei frati minori. Zara 1865 Tom. II. стр. 286, 287). — У Потравлю к сѣверозападу од Синя виде се развалине малене цркве по слици грчке, и прича є у народу да су ондѣ становали Грци. (Archiv, knjiga VII. стр. 143). — Макарско є приморіє све до г. 1334 било пуно кривовѣраца и одпадника (Ibid. стр. 93, 118). — Сав пелѣшки полуостров (Sabioncello) біо є до друге половине XIV. столѣћа православни. О томе има доста исторички података у Аппендиніевой повѣстници дубровачке републике, и Фарлати'а тому VI., у срб. споменицима и т. д. Ондашньи народ и данас приповієда да су му предци били источнога закона. Скоро свуда по полуострову виде се зидине од цркава, што народ каже да су грчке биле. По полю стонскоме има их више него игдѣ. Ту пук зна о свакой той цркви штогод казати, и за име свеца, коим се одпріє називаху. За Стон (Stagno) зна се да є у нѣму св. Савва подигао епископію. У ономе граду біяше прав. манастир и црква св. Николе. Када србски краль даде Дубровчанима сав

Сѣме посіяно солунском браћом сазрівваюћи брзо уродило е истина богатим плодом, ер е при чистоти православнога догмата, што га учительи народу понятним езиком проповіедаху, благотворно дѣйствовало на развитак праве побожности у народу. Али положай славянске те цркве, што се тиче србских земаля, біяше за ціело оно вріеме йош врло неизвѣстан и несталан; ер му недостаяше чврстога темеля у изваньском устройству средством народне ерархіе, и точно опредѣлѣнога устава; уз то као да не біяше ни правилнога обћеня и савеза с византиском великом црквом, нити закона', кои би точно опредѣлявали одношай епископа' к подчинѣноме свештенству и вѣрнима. Од прилике црквено е станѣ ондашньих Срба личило станю, у коме се србске обштине налазаху у Угарской пріе но се установила србска ондашня ерархія по преласку патріярха Чарновића. Ову оскудицу у чврстой унутрньой организаціи, а кроз то и у крѣпкой собственой снази за уздржанѣ чистоте догмата и црквенога реда, употребише на свою ползу люди лукави или суевѣрни, те у исто доба када се слав-

Раат и Стон уз годишньи данак 1000 перпера, онда нови господари одузму калуђерима онай манастир, и заміене их г. 1347 с Франѣвцима, кои су до мало сав онай правос. народ обратили у римску вѣру. Види: Србско-далматински Магазин год. 1839 стр. 123. Istoria e privilegi dèll' osservante provincia di Ragusa у извѣшћу што се и данас чува у кньижници дубровачког манастира. В. Русская Бесѣда. 1859. III. Смѣсь. стр. 2. — Овако е било и по ціелой дубровничкой држави (осим града) особито на копну. Што е и данас Србаля римске вѣре у Боки которской од Луштице до Котора и од међе паштровске до Бара то е све обраћено за XV. и XVI. віека. (Farlati). — О преласку Бошняка' у римску вѣру говорићемо на другом мѣсту.

янска просвѣта и литургія ревношћу Методіевих ученика распростирала по бугарской и охридской страни, стадоше од туда своя еретичка ученя — пород богомилства — сіяти и по оближньима србским жупаніяма, рушећи вѣру а с ньом слабо и онако устройство тамошнѣ источне цркве. Срећом црква у тим жупаніяма доби ако и нешто позніе у св. Сави (1169—1237) свога преустроителя, просвѣтителя и крѣпкога бранителя. Неоцѣньиве су заиста у томе обзиру заслуге тога великога светителя, коега цієли живот бѣше посвећен срећи и благостаню отачаства свога и православне вѣре. Првобитна е ерархія до св. Савве била усредоточена, колико е до сада исторички познато, у епископіи баньской код цркве св. Петра у Рашкой, гдѣно послѣ србски просвѣтитель при установлѣню неодвисне од Цариграда ерархіе постави владику; у Захумлю, гдѣ се г. 1044 споминѣ епископом неки Гаврил, и у епископіи босанской. Свети Савва први даде србской цркви сталну ерархію, подигнувши дванаест епископата, и над свима архиепископію; устрои манастире, давши им грчке и свое калуђерске уставе; уреди обред црквене службе, посте, светковине, благочиніе и дисциплину, торжествено велелѣпіе црквено, све по строгоме обрасцу византискога православія.

Док е горепоменуто да тако речем црквено неустройство траяло код Срба', Босна се била прва одцѣпила од политично-грађанскога савеза с осталима србским жупаніяма (в. горѣ). Тим одвоенѣм, кое по ню и по остало србство бѣ врло убитачно, удари се темель босанской цркви, какова нам се

представля кроз слѣдуюћа времена за банова и кралѣва до пропасти кралѣвства (1463). Рекох да є тим одвоенѣм црква у Босни яко штетовала. На мали простор ограничена, у дотику са запада и сѣвера с непріятельским тежняма римскога католицизма, располагаюћи слабима и убогима матеріалним и умственим средствима, отуђивши се у политичноме обзиру од сусѣднога йой единовѣрнога србства, црква босанска ако и остаде вѣрна ученю православноме, ниє ипак ни мислити могла на оне сталне уставе, што их доби србска црква. У ньой нестално и несавршено устройство остаде унапрієд онаково, какво біяше до св. Савве у осталима србским жупаніяма. С друге опет она ниє ни времена имала да се о томе постара; єр баш када св. Савва у Србіи благотворно дѣлаше, те кад би се као єдиновѣрна сусѣдка од тога Саввина рада окористити могла, настадоше за ню жалостна тешка времена: с єдне стране єрес богомилска, пресађена из сусѣдне Бугарске, раздираше ю немилице, намећаше йой поред коєкаквих лажних и суєвѣрних наука свой єретички крой и организацію; с друге крвава нападаня и прогонства од римске цркве, коя под изликом да уништи єрес ишла є управо на то да искорієни у Босни православіє. У той осамлѣности како є црква та усвоила нарочити характер, примила особито неко устройство, коє судећи по оскудним историчким податцима носи на себи ясне знаке славянске народности али притом и богомилске єреси, то се она с тих характеричних црта црквом босанском исключиво називала.

III. [1]

Єреси у югославянству.

Веħи брой списателя' кои су се занимали историіом босанском, говоре єдиногласно да є у среднѣм віеку сву Босну кужило еретиштво, шта више да є ово владаюħе било. По ньиховом мнѣнію єрес є та била манихейска, павликіянска, богомилска; само што се не слажу у томе, да ли су све те секте истоветне или у главноме међу собом различне. Да би у колико є могуħе разяснили и ріешили питанѣ да ли є та єрес постояла у Босни, и ако є постояла каква йой є наука и характер; на кою є од горньих секта спадала; є ли сву цркву босанску посвоила и окужила или діел нѣзин, — нужно є

[1] Види: Gieseler, Lehrbuch der Kirchengeschichte. III. B. Bonn 1844. — Gieseler, Untersuchungen über die Geschichte der Paulicianer. Hamburg. 1829. I. Lieferung. — Matter, Histoire critique du gnosticisme. Strassburg. 1845. — Petrus Siculus Historia Manichæorum, ed. Gieseler. Götting. 1846 — Constantini Harmenopuli de Masilianis у кньизи: Juris Græco-Romani canonici et civilis Johannis Leunclavii. Francofurti 1596, in folio стр. 551, 552.

пріе свега да се упознамо поизближе с поменутим сектама; да им почетак развидимо, од куда изникоше, како се по истоку и западу распространише; да бѣгући поглед бацимо и на станѣ ньихово у земляма на балканском полуострову и на западу за среднѣга віека.

Манихеи.

Исток е од искона да тако речем сѣмениште религіозних секта. Стихіе, противне главним догматима господуюће буди кое вѣре, видимо гдѣ се често йош при самоме пороћаю секте хватаю под упливом философскога мишлѣня у систем, кой се у разним изявима очитуе, с чим е и дотична секта примала свой више или манѣ осебни характер, свой нарочити правац. Овако е бивало пріе, овако те йош много више послѣ рођеня Христова. Колико е год секта' на религіозном полю, мало да се коя што сама што у своим огранцима дуже времена одржала од ереси манихейске. Почетак зла и одношай зла к благости и свемогућству божіему од искона біяше предмет разним религіяма и философіяма у пространоме незнабожном истоку. На той е теоріи почивао поглавито систем и религія Зороастрова, како е представлѣна у Зендавести, у койой нема другога чеса до люте борбе двое абстрактних начела; господа премудрога (Ahuramazdâo) и злога мислителя (Anhrómainju). Тога двоякога начела држаху се и древни мудраци египатски и халдейски, те га кашнѣ попримише Василид, Валентин, Бардесан, Марціон и други гностици II. столѣћа. Како зло у

биħу своме не може никако да се судара с благошħу створителя, изводили су од туда да мораю бити два Бога, два вѣчна начела, — єдно што произведе добро, а друго — зло. Овай є систем по двоякости начела познат под именом дуализма или дитеизма.

Манес єресіярх из III. столѣħа да би како завео христяне у свою мрежу, те их к дуализму томе привукао, стаде му тражити подпоре и доказа у еванђелю. Нашав гдѣ се у той кньизи дявол називлѣ поглавицом таме, виновником грієха и смрти, тврдіо є да є дявол оно зло, оно пакостно начело што га є он тражіо. Говореħи еванђелѣ за добро стабло да не може зла плода рађати, а за дявола да увѣк лаже, будуħи отац лажи (Йов. VIII. 44), изводіо є од туда да Бог не може бити отац и створитель дявола. Далѣ є налазіо баяги неко несугласіє даже противурѣчіє између старога и новога завѣта, те є говоріо да исти Бог ниє могао створити оба та завѣта. Ову є науку облачіо у форму митологичку, узевши много штошта из религіє древних Персяна, навластито басне астрономичке и козмогоничке, с коима є обогатіо систем свой, у ком се под горньом одѣħом сакриваю кадикад идее метафизичне и дубоке. Уз толики замршай метафизичних шпекулація, предняче у манихейству идее гностичке. Ту є матерія — ὕλη — у борби с божеством; ту є душа — ψύγη απαντων — изишавша од Бога, опредѣлѣна да бой біє са злим начелом; идеа страдаюħега Христа — Jesus patibilis —, коя друго ниє до чиста субстанція свѣтлости, што у сунцу борави; ту є опет идеа: да є од сєдинѣня

душе васелене с матеріом постало створенѣ (creatio), у коме є добро смѣшано са злом.

Држећи се дуализма манихейци су избацили стари завѣт; учили су докетизам т. є. да се И. Х. уплотіо само привидно, дакле да му є привидно и рођенѣ, страданѣ, смрт и ускрсенѣ. Ради тога нису се кланяли крсту ни богородици; гнушавали се брака, кой по мнѣнію ньихову иде на то, да душу у вѣчитим оковима држи. Ако є матерія производ злога начела, то є сваки дотик с матеріом грѣшан и пагубан. Зато им є врховно правило за добро живлѣнѣ било одреченѣ свієта, и избѣгаванѣ свакога обћеня с тѣлесима. Као наравска послѣдица тога принципа біяше живот аскетичан и строг, што га Манес налагао своим ученицима; и том строгом нравственошћу, ваньском смиреношћу и постничким живлѣнѣм уміо є преластити премноге христяне.

Приврженици Манеса діелили су се у изабране (electi) и слушателѣ (auditores). Они распространише науку му по великой части Азіє и Европе; премда се нису држали строго науке учителя свога, него ю сваки по свойой ћуди толковао, коєкаквим додатцима множіо, и удешавао према начину мишлѣня и обичайма просте и неуке свѣтине. Теодорит набрая у свойой кньизи до преко 70 манихейских секта, коє се у науци о дуализму савршено слагаху, али се разилазаху о природи дваю тих начела, о радньи ньиховой, о шпекулативнима и моралним послѣдицама, што их од туда изводише. Секта є ова кроз двѣста година (285—491) претрпила люто прогонство у византиском царству; велики се брой мораде селити, а оставши йой слѣдбеници крили су

се коегдѣ и тайно распростирали ерес. На измак IV. столѣћа біяху се чврсто удомили у сѣверной Африци, од куда пређоше у Шпанску, кашнѣ у Италію (IX. віека), гдѣ се трагови манихейству налазе йош за V. ст., па у Францускy и Нѣмачку (XI. ст.) Сва е прилика да су поред свега пређашнѣга прогонства били йоште врло яки на брою у грчком царству, ер г. 841 царица Тодора, велика штователька св. икона, узеде их жестоко проганяти као непріятелѣ православія и државе, койом пригодом пало их е крутом смрћу до преко десет тисућа.

За манихее вели историія да су се у найзаднѣ вріеме, пріе него што ће их нестати с лица землѣ, одвргли од главнога догмата свое секте, — двоякога начела —, што су га до тада тврдо бранили и држали. О злом начелу говорили су као што се обично говори о дяволу; и што е год злоће, неваляства, пркоса и несклада на земльи, приписивали су му као виновнику. У осталом біяху задржали све друге заблуде манихейства о ваплоћеню и тайнама, мржню противу почитаня божіих угодника креста и икона', разяреност и ненавист (особито на западу) противу господуюћега римскога свештенства.

Павликіяни.

Од многих манихейских огранака напоменути нам е овдѣ павликіяне; ер и та секта, као што ће се ниже видити, стои у тіесном савезу са ереси богомилском. Около половине VII. столѣћа нека манихейка именом Галиникс даде одгоити у ереси

манихейской два своя сина Павла и Йована, и посла их у Ерменску да проповіедаю лажну науку. Онуда е Павао ревностним проповіеданѣм стекао многе слѣдбенике, и посвуда расплодіо манихейска и гностичка начела, те се и прозелити по нѣму прозвали Павликіяни.[1] У VIII. столѣћу цар Константин (741—775) насели Трацію новим колоніяма из Сиріе и Ерменске, и оном пригодом с Ерменима дођу у Европу доста Павликіяна. Када се пак IX. віека зачела борба о духовной юрисдикціи над Бугарском између источне и западнѣ цркве, Павликіяни да би се како окористили тим распрама, пошлю г. 868 свое миссіонаре из Ерменске у Бугарску, те своим проповіеданѣм многе ондашнѣ жителѣ засліепе, и у свою дуалистичку секту заведу. О томе вели савремени писац Petrus Siculus год. 869: ab ipsismet impiis et delirantibus cognovi quod e suo conciliabulo missuri essent, qui in Bulgaria quoscunque possent a catholica religione ad suam execratam et nefariam sectam converterent (Gieseler Historia Manichæorum, Göttingen, 1846). Кашнѣ около 970 год. цесар Йован Цимисцес (969—975) доведе многе од тих еретика из мале Азіе, населивши их около Пловдива (Филипополя).[2] Као што смо горѣ споменули, темель е обшти свима сектама поставшим од манихейства двояко начело или дуализам. У томе се свеколике подпуно слажу. Што се пак

[1] Гизелер (Gieseler) пак вели да су Павликіяни постали од гностичке неке секте из Сиріе. (B. Untersuchung ü. d. Geschichte der Paulicianer стр. 102 и слѣд. — Сравни монографію П. Лавровског Кириллъ и Методій стр. 96, 97.
[2] Anna Comnena, Alexias, lib. XIV. p. 450.

тиче других точака науке Манесове, неке су секте узань пристаяле, друге му се опирале. Свака є, као што обично бива код єреси', нешто ново придавала, старо попунявала, дограђивала, те се опет на друге оманѣ секте цієпала, чиме раздору и расколу меѣ ньима края не біяше. Тако є било и с Павликіяновим секташима. Док су с єдне почетника свога Павла више него истога Манеса поштовали (а по неким списательима овога управ проклиняли), брак, крштенѣ и неки род причешћа (што га вечером зваху) противно манихейству допуштали; примали су с друге докетизам и друге гностичке идее Манеса, одбацали су свако устройство єрархично, сваки богослужбени обред и церемоніє, штованѣ икона' и светаца, строги аскетични живот и т. д.

Массаліяни.

Да би порекло и ученѣ богомилства што больма познали, нужно є да се упознамо и с трећом сектом, коя се йош пріє од павликіянске крала у срдце славянскога у Трацін и Македоніи народа, подкопаваюћи своим упливом темель млађаноме йош христянству у оним странама. То є єрес массаліянска или тако званих Евхита'. Она постаде около г. 360 у Месопотаміи за царованя Констанца, као што вели св. Епифаній, кой є као очевидни свѣдок почетка и напредованя нѣног доста о ньой написао, или у врієме Валентиніяна по мнѣнію Теодорита. Из Месопотаміє прешла є у Сирію а од туда у Трацію и Македонію. Чланови су йой били понайвише монаси; но било є међу ньима и тако-

вих, кои су по свѣдочби Епифанія живили са женама. Наука им се састояла у томе, да сваки човѣк наслѣђуе од своих родителя и носи у себи дявола, кой посвоивши душу нагони ю непрестано на свако зло и безаконѣ. Како крштенѣ ние у стаю да изагна тога нечистога духа из човѣка, држали су га за тайну управ излишну. На против молитва бiяше им главна и найпреча ствар, од куда се прозваше и Евхити (од грчке рѣчи εὐχή, молитва). Толкуюћи криво рiечи св. Павла к Солунянима (1. 17) непрестано молитеся, у молитви налазаху едино средство к вѣчноме спасенiю, и едино моћно оруђе коим се дявол може изагнати из човѣка. Изганянѣ то бива очигледно, и мѣсто нечаствивога долази св. дух такођер видиво, показуюћи свое присутство тиме, што човѣк добiя дар прорицаня, што ясно гледа божество, и у найскровитiе мисли и осѣћаня продире. Од туда постае блажено станѣ човѣка, — станѣ у коме он ништа не жели, не потребуе икакова поучаваня, — у коме душа грiешити не може, а тiело нема чувствених желя и наслада, те овакоме безчувственом човѣку ништа не бива грѣшно. Овакима светим людима не пристои работа; за то су гледали да прибаве себи рану просяченѣм, проводећи већи дiел дана у лiености и спаваню. Често пута када би их занiо ентузiязам плѣсали би, превiяли се, поскакивали, и говорили би да тиме дявола газе: за то прозвани буду и ентузiясти, плѣсачи, и аделфiяни, евстахiяни по имену неких своих поглавица, псаломници што су пѣвали псалмове и т. д. Ову ерес проклеше неколико сабора помѣстних. Уз то цареви издаше

многе строге законе да би ю искорієнили, или йой барем моћ ослабили. Ове мѣре као да нису остале без успѣха; ер се массаліянство у Траціи и Македоніи утишало, изчезнувши готово са свим из явнога живота.

У тим странама било е онда, као и дан данашньи, мноштво калуђера и манастира, у коима ерес нађе привръженика', те су е тайним начином исповієдали и около разширеня нѣног настояли (В. Кедрин: Historiarum compendium 2 vol. Bonnæ 1838 ч. 1, страна 514). Успомене те, што су се у оним скровитим мѣстима повлачиле кроз дуго вріеме, пробудише опет ерес массаліянску преиначену у коечему, примивши штошта из манихейства и гностицизма нарочито идеу о докетизму, и додавши нравствена нека правила из калуђерскога чина, неки род богослуженя и почетке црквенога устройства. Появлѣнѣ то спадȁ у X. столѣће, када Богомил стаде сіяти по Бугарской свою нову ерес. (Gieseler, Lehrbuch der Kirchengeschichte, Ч. II. стр. 226; Schnitzer, die Euchiten im XI. Jahrhundert у часопису: Studien der Geistlichkeit Würtembergs. Ч. XI. свезак 1, 1839). Колики е уплив поновлѣно то массаліянство на богомилство имало, точно се опредѣлити неда; али ние сумнѣ да е од світ горньих секта нань найяче дѣловало, ер што е год у нѣму аскетизма, и на тай строги живот клонећих се правила, богомилство е то ямачно усвоило од еретичких массаліянских калуђера,[1] о чему на другом мѣсту обширніе.

[1] Шмит (C. Schmidt) у свойой Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois, када о массаліянской

Єретичко-славянски дуализам.
Нѣгово јачанѣ и узроци томе.

Као што горѣ (стр. 6). напоменусмо Трацїя и Македонїя бїяху у VII. столѣћу већ стално насељѣне славянским народом; нарочито пет јаких племена заузимаху у другой половини истога столѣћа найвећи дїєл Македонїє, и дїєл Тессалїє од Арципелага к Епиру до ядранскога мора. Споменули смо да су речене землѣ за IX. вїєка већ заражене биле єретичким сектама на дуализму основаним. Што

или евхитской єреси говори, рекао бих да ю одвая од єреси Катара', држећи да су обѣ те єреси самосталне, премда обѣ на дуализму и гностичким идеама основане. Но види се да є учени муж далеко с правога пута зашао и у томе, као и у многоме чему о богомилству. Катарство є исто што и поновлѣно массалїянство. Калуђери заражени єресю манихейском тежили су к савршеноме животу; држали су се за єдине свете люде и чисте (Κάθαρος), и то є име заєдно с єресю смѣшаном с богомилством прешло на запад, док име то судећи по споменицима славянским и грчким ниє се на истоку одржало. — Што исти Шмит повїєда о постанку катарства, за коє и он суди да є старїє од богомилства, као да потврђує донекле наше мнѣнїє. Почетак томе катарству он истина ниє казао, признавајући и сам да є почетак тай замотан у тмину, коју є тешко разагнати (Т. I. стр. 1). Толико држи за извѣстно, да є катарство постало у югославянским земляма. Узрок му є главни постанку распра између источне и западнѣ цркве приликом Бугарске, и од туда слѣдовавши црквени раскол; далѣ огорченост у славянском народу ради прогонства слав. литургїє и обреда римском црквом. Особито манастири (вели он) држаху се славянскога обреда, и опираху се јако латинскоме. Калуђери осамлѣни у своим манастирима, избѣгавајући сваки дотик с Римом, а принуђени с друге одрећи се сношенїя с Цариградом (?), они су и далѣ служили се свойом народном литургїом. И баш ради те своє осамлѣности буду више изложени єретичкоме упливу; ньихове осамлѣне и чудновате шпекулацїє често су произво-

се дуализам тай од дана у дан то веħма ширіо у ономе обширном краю, томе су много допринієла два моħна фактора: горѣ поменути монаси и незнабожна митологія о дяволу, коя є у срдце ондашнѣму народу тек од скора покрштену дубоко зарасла била. Єретичкоме упливу морали су бити изложени особито пустиняци монаси. У безпосленой самоħи предаваюħи се животу сазрцавноме и строгоме аске-

диле резултате противне православію, у толико више противне, што би у те міешали суєвѣрства и обичає из поганскога слав. времена, међу коима біяше и велико штованѣ што га Славяни одавах у дяволу (Црнобогу). Заключує послѣ свега тога, да у тим околностима, можда йош у почетку X. столѣħа, появила се међу Славянима секта дуализма катарског, и то по свой прилици у каквоме манастиру грчко-славянском у Бугарской, коєг чланови одавши се субтилнима и фантастичким шпекулаціяма дођоше до убѣђеня, да два начела діеле међ собом управлянѣ світом, и да човѣк ако жели бити чист (Κάθαρος) валя да ослободи дух од світ мана матеріялнога створеня. Ово мнѣніє Шмита о постанку катарства, као самосталне секте одвоєне од массаліянства, рекао бих да се не може исторички бранити, и да є гола ипотеза. Прогонство слав. литургіє римском црквом ниє лѣ могло повод бити катарской єреси, почем у Бугарской као колієвци нѣной (по истоме Шмиту) не біяше те противности од стране римске, гдѣ латинска црква ниє никада коріен ухватила; а у Моравіи, Панонія и Далмаціи, гдѣ се прогонство появило, ниє исторички тражити постанка катарской єреси. Друго: шпекулаціє єретичке с гнотицизмом поміешане по манастирима у Траціи и Македоніи много су старіє од уведеня славянске литургіє, дакле старіє од тога латинскога нападаня на слав. богослуженѣ. Као што смо веħ казали массаліянство є давно било у Траціи; ако га позніє нестало, успомене му се ипак у манастирима уздржаше, док се у IX. и X. столѣħу у преиначеном виду опет появило. Ту нам катарство и Катаре тражити треба. Осим Павликіяна' и тога массаліянства у X. віеку ниє било друге єреси. Из ньих є Богомил єрес свою црпіо и ню саставіо, као што ħе се ниже видити.

тизму, падали су кроз то често у коекакве погрѣшке, и у чудноваста заблуђеня противна са свим православію. Науку, кою су калуђери од туда извлачили, народ е тим радіе и лакше усвоявао, што е од скора тек примивши христянство много йош язичнога у себе задржао біо, и што су му нови ти учительи нѣговим езиком говорили, а и споляшнѣ се као неки светци и строги пустиняци понашали. Познато е из митологіе славянске (види Хилфердинг: Славяне забалтійскіе стр. 235; Маціейовски, Шафарик и т. д.) да су язични Славяни йош у прастаро доба ставляли уз врховно божество Световида, Бѣлобога (начело добро), Црнобога (начело зло иначе дявола). Послѣднѣга сматрали су као виновника свію нравствених и физичних зала што людство постижу, те га штовали исто као Бога, да би га кроз то умилостивили и послѣдице гнѣва нѣгова од себе уклонили. Али онога систематичнога равновѣсія између добра и зла (што га опажамо у Зендавести, у Манесовой ереси) као да не біяше у Славяна'. Равноправности међу Бѣлобогом и Црнобогом ние било. Добро е надвлађивало у славянским божествима; обузимало е сву славянску религію. Небесни бог, Световид, Жива, Радигост, Перун и т. д. све су то били добри богови; зло е тек уз ньи пристаяло. Оно біяше истина божество у правоме смислу, али ние имало ни висине ни власти небеснога творца. То е онай умѣрени дуализам, што га массаліанской ереси одани калуђери учаху по манастирима, — дуализам какав се и у богомилской ереси понайвише показуе, разликуюћи се од дуализма абсолутна (у древних Персяна и

Манихеа) по коме су оба начела од вѣчности равновластна и самостална, о коме умѣреном дуализму говориһемо нешто обширніе ниже. Код овакога духовнога расположеня славянскога народа у обште, а понаособ нових слав. населбина на южном краю балканскога полуострова к духу нечастивоме (дяволу); при коекаквима уз то предсудама и язичним обичаима Славяна', што их е нарочити сабор год. 869 у Цариграду строго забранити морао (Маціейовски, стр, 26; Шафарик II. 178), ние тежко било манихейскоме дуализму да стече себи привրженика'. С тога неһемо доисто погріешити ако за исторички факт узмемо, да се у грчкославянским манастирима по Траціи и Македоніи завргла прва клица дуалистичкой ереси, и од нѣ дослѣдно исходеһим практикама у югославянству. Идее ереси те у почетку без међусобне свезе, идее недослѣдне и мало развіене, буду доцніе болѣ опредѣлѣне, и у неки тобоже систем доведене, кой се міеняо и прилюблььивао к обичаима, околностима, потребама дотичних предѣла, у кое би ерес продирала, као што то обично бива код сваке еретичке секте. Овай се пак систем доцніе найвише на западу усавршіо и неки умѣтни састав добіо, пошто из югославянства секта буде онамо пресађена, као што һемо на своме мѣсту видити.

IV. [1]

Богомили.

Што є међу монасима у манастирима тиняло и као крадом се повлачило, то є у X. столѣћу у Бугарской на свѣтлост изнiо, и по славянскоме он-

[1] Види: Euthymius Zygadenus, Narratio de Bogomilis; edidit Gieseler. Gottingæ. 1842 in 4.⁰ Грчки є текст наштампан у Трговишту у Влашкой 1710 in folio. — Anna Comnena, Alexias, ed. Possin. Paris, 1651 in folio, — Constantini Harmenopoli de Bogomilis у кньизи Juris Græco-Romani tam canonici quam civilis Johannis Leunclavii. Francoforti 1596 in folio; — Histoire et Doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois par C. Schmidt Tom. I. II. Paris 1849. — Ein Katharisches Rituale von Eduard Cunitz. Jena 1852. — Недостойнаго Космы пресвитера бесѣда на новоявившуюся єресь Богумилу. Издана по рукопису московске духовне академiє, кой є негда бiо соловецкога манастира, у часопису "Православный собесѣдникъ издаваемый при казанской дух. академiи. 1864. М. Април — Август„. Печатана є и у Archivu za poviestnicu jugoslavensku. Knjiga IV. 1857 из горнѣга рукописа, али не подпуно и с многим погрѣшкама. — Ниє сумнѣ да би се о Богомилима, особито на истоку (а можда и у Дубровнику) нашао кой рукопис. Било их є и у Русiи, као што суди г. Срезнѣвски по рiєчима некога зборника из XV. вiєка, у расправи о єресима новогородске кньижнице. Види Književnik. God. III. Svez. 1. 1866, стр. 135.

дашнѣм народу ширити почео Богомил. О томе ересіярху зна се само толико да е біо родом Славянин (Бугарин), званіем свештеник (поп), и да е живіо за владаня Петра (927—968) сина цара бугарскога Симеона, под коим е послѣдним црквенославянска кньижевност славила свой златни віек. Из онога што смо горѣ навели види се, да су се трагови манихейству одржали били по европским провинціяма грчке царевине, проповіеданѣм коекаквих лажних учителя; ове су трагове больма поновили и утврдили доселивши се из Азіе у Трацію Павликіяни привrженици манихейске ереси. Из те манихейско-павликіянске ереси, основане на дуализму, узеде Богомил свою ерес, коя се по нѣму прозва богомилском, придодавши йой штошта из массаліянетва и аскетична правила из устава православних калуђера', али прекроена и изопачена по начелима еретичке секте.[1] Йоште за живота Богомила секта се яко расплодила била по славянскоме народу у Трацін и Мацедоніи, настоянѣм што нѣговим што многих му ученика. Имена главніих од тих ученика сачувала нам е исторія: то су Михаил, Теодор, Добре, Стефан, Василіе, Петар, што их с другима ревностним поборницима ереси проклиняла

[1] У Синодику (Хилфердингъ, письма объ исторіи Сербовъ и Болгаръ, 1853, стр. 171) изрично стои: Понеже въселѫкавыи нашь врагъ по въсеи блъгарстѣй земли манихеискѭю ересь разсѣя смѣсивь сіѫ съ масаліанскоѫ. — А йош ясніе вели Конст. Арменопул (у Леунклавія Ius Græco-Romanum, pag. 551): Secta Bogomilorum non multo ante nostram ætatem esse cepit, ac pars quædam est sectæ Masalianorum, et in plerisque cum illorum dogmatis consentit: quum præterea quædam etiam invenerit ac pestem adauxerit.

йош у XIII. віеку бугарска црква као своє найлюће врагове [1].

Пріє него опишемо историчку судбу богомилства, нѣгово напредованѣ, паданѣ и коначни нестанак, потребно є да развидимо найпріє у чему се состояла наука богомилства, или правилніє шпекулативни му систем; какова му біяше етика у теоріи и аскезис у практичном животу; какво ли богослуженѣ секте и црквено йой устройство.

а. **Вѣроученѣ.**

Све што о науци Богомила' из грчких и домаћих извора знадемо, заслуга є поглавито Грка Евтимія Зигадена и нашега югославянина Козме презвитера. К овой двоици придодати є и важан труд

[1] Овдѣ ми є мимогред обратити пажню читателя, да є духовна радиност тих богомилских учителя била сувремена радиности православних Методіевих ученика, и ньихових питомаца у Бугарской. Сѣме дакле посіяно бтагочастивим сатрудницима уродило є од чести злом на штету цркве и нравствености! Кад помислимо да су богомилски учительи били люди народняци, али срдцем и душом одани єреси, ласно се може мислити, да им є главна брига била, како ће и пером на народ дѣлати. Докле се та кньижевна радня ньихова пружала не зна се ямачно. Толико є извѣстно, да су се понайвише бавили кваренѣм светога писма, и саставлянѣм коєкаквих лажних свештених кньига, као што є на пр. Narratio apocrypha de interrogationibus sancti Johannis et de responsionibus Christi Domini, написана непознатим Богомилом из школе или чина горичког (de Concorezio), од коє латински превод с грчкога налази се у рукопису у млетачкой библіотеци св. Марка. Одношай тих єресеучителя к народной слав. просвѣти за X. и XI. ст., и уплив ньихов на старобугарску кньижевност не иде строго у мою расправу, и наћиће ако да Бог историка да га по важности оцієни.

непознатога писца, по свой прилици Грка, написавшег Синодикъ или Съборникъ, кога безимени Бугарин преведе с грчкога на бугарски език год. 1210 по заповіеди цара Бориса.[1] Из онога што нам писци ти сачуваше, и из других површних извѣшћа (на пр. у Анни Комниной Alexias, у Арменопула и т. д.), о каквоме подпуном систему богомилске науке не може се ни помислити, камо ли што поуздано рећи. Зигаден є написао нешто што на систем личи о богословію и створеню свіета; Козма на против описао є само спољашню страну нѣну. Ми ћемо овдѣ гледати да оно што є о той науци ученоме свіету већ познато, у кратко и колико є могуће вѣрно представимо.

Єреси богомилской, као што вишекрат споменусмо, темељ є начело дуалистичко, т. є. два начела противуположена єдно другоме, — начело добро (добри Бог) и начело зло (зли Бог). На томе основу сва є готово богословска шпекулація Богомила', да разясни како се та два начела су-

[1] Г. Хилфердинг на стр. 171, 172, своих писама вели да се тай синодик налази йош у рукопису, и своина є г. С. Палаузова сачинителя кньиге: Вѣк болгарскаго Царя Симеона. Судећи по ріечима г. Хилфердинга рукопис є тай од велике важности за познаванѣ старе бугарске цркве и єреси', с коима йой се ваљяло борити. Настояо сам свойски еда би се упознао изближе са садржаєм тога несумнѣно драгоцѣнога рукописа, писавши за то и у Русію неким пріятельима; али ми сав труд остаде тек блага желя. Иначе можда би и ова моя радня савршенія испала; ма да и єсам увѣрен по ономе што г. Хилфердинг рече, да и тай рукопис не садржи нових истор. података, кои би већу свѣтлост над богомилском єреси разасули. Свакако велику би услугу учиніо историчкой науци у обште, а црквено-славянской на посе учени г. Палаузов, да га средством штампе обѣлодани.

сретоше, и борбу међ собом на землѣи заметнуше; а практична йой ціел, да доведе люде у одношай међу Богом и свіетом кроз аскетизам престрог и противан даже истой природи; да их побуди на смиреност и презиранѣ свіета. У томе разлаганю више є голога уображеня, коє науку богословску претвори у праву митологію придавком коєкаквих мита и басни, него ли здраве философіє. Како є већ речено, о природи тога двоякога начела појавише се йош за рана у секти два различна мнѣнія: неки су єретици тврдили и упорно бранили да су оба начела од искона у истой мѣри абсолутна и вѣчна, и то є дуализам тако звани чисти или абсолутни, — то є дуализам управ манихейско-павликіянски, найстаріи у секти, кой є при появлѣню попа Богомила кроз населѣне у Траціи Ермене-Павликіяне морао бити онуда доста распрострањѣн. Друго є начело тако звано умѣрено, коє се по свой прилици у нѣдру истога богомилства, ако не йош при самоме порођаю нѣгову а оно мало кашнѣ появило, по коме є само єдан Бог, кой створи свашто на свіету, т. є. произведе матерію у обште, давши стихіяма биће, почетак матеріялни. Єдино то суштество ниє се постарало да хаос тай распореди, у ред га доведе и облик му даде. Ова радня западе у діел зломе начелу, из коєга подчинѣнога положая слѣдує, да начело то ниє природе божествене, т. є. ниє абсолутно и безконачно; оно є єдан од божіих творова, — анђел, кой хотіюћи бити раван Богу изгуби свою првобитну доброту, и буде с неба прогнан са своим присталицама, што се из охолости на врховнога творца по-

дигао біо. Ипак зло то начело, коме Бог остави свіет или ціелу материялну и видиву природу да ньом влада и управля, сматрало се и у систему умѣреном као Бог премда подчинѣн првоме.

Изузевши неке друге разлике у главном се оба система слагаху: у обѣма иста начела нравствености, богослуженя и црковнога устройства. Главне се разлике могу у кратко свести на слѣдуюће. По умѣреном дуализму дявол є створіо човѣка а Бог му дао душу обдарену слободном вольом;[1] ову є слободу човѣк употребіо єдино да гріеши. Слободну волю не примаше никако чисти дуализам, по коме ниє могуће небесной души да се одважи на зло. — Борба између доброга и злога начела по чистом дуализму вѣчита є; па и онда, када се све небесне душе буду єдном повратиле у небесну свою постойбину, свіет ће и далѣ траяти и влада злочестога Бога. Єдина побѣда, кою ће добри Бог одржати, састои се у томе, што ће своє творове ослободити од робства и власти противника своєг. На против по умѣреном є дуализму побѣда доброга начела савршенія; борба ће престати кад ли тад ли, и зло ће коначно подлећи добру. — Да нема ускрснућа плоти у томе се слагаху оба начела; но раздваяху се у науци, каква судба очекує коначно људске душе. Што се дотиче ове точке, умѣрени су дуалисти допуштали страшни суд, држећи се еванђелских ріечи (у Матеа, XXIV. 31), а строги га одбацали. Ови не признаваху другога суда до

[1] Ponunt liberum arbitrium. Види: Moneta, adversus Catharos et Valdenses, у кньизи Шмита Ч. II. стр. 66.

онога, кой се збива у животу свакога поединца човѣка.

Да су оба начела имала слѣдбеника' у богомилству нив сумнѣ; ясан доказ томе имамо у презвитера Козме: како бо хотять (еретици) кому быти мили, аще и тмами стражуть, діавола Творца нарицающе человѣкомъ и всей твари Божіи, (чисти дуализам), и отъ многыя грубости ихъ иниже ангела отпадша наричють и҃, друзіи же икінома (домоправителя) неправеднааго творять и҃ (умѣрени дуализам). — Тако се на чисто абсолутно начело односе ове рівчи Козмине: неже на земли точью но и на высоту хулу вѣщають, глаголюще по діаволи воли суще вся, небо, солнце, звѣзды, въздухъ и т. д.; а на умѣрени дуализам ове у Синодику: Иже сатанѫ видимѣи твари Творца наричящихь быти и иконωма нарицаѫщихь дъждеви и градоу и въсемоу исходящомоу отъ земя, анаѳема. (Хилфердинг, стр. 129). Тай двоструки дуализам у богомилству на истоку потврђую и успомене, што се по преданію сачуваше у трећем и четвртом колѣну код сродних богомилству западних Катара. Онуда су еретици, кои се држаху чистога дуализма, тврдили да е начело то к ньима прешло из Бугарске наиме од цркве дреговићке (Dugutria).[1] А то е и врло вѣроятно кад само промислимо, да е тобожня та црква или правилніе чин дреговићки, ради найближега сусѣдства павликіянскоме упливу найвише изложен бити морао, те с тога биће од

[1] Hæretici qui habent ordinem suum de Dugutria dicunt esse duos sine principio et sine fine. B. Bonacursus: Manifestatio hæresis Catharorum, у Шмита Ч. I. стр. 58.

сусѣда своих Павликіяна и абсолутно дуалистично начело приміо. На против привrженици умѣренога дуализма на западу признавали су за свое првоучителѣ чланове школе или правилніе чина горичкога (de Corezio) у Тессаліи.[1] По томе се види далѣ да су ти системи и на западу постояли, — пресађени из югославянства, найпріе абсолутни па умѣрени. Са премѣна', што их послѣдньи систем увео у главной точки абсолутнога начела, родише се на западу двіе яке секте, кое су се дуго времена међ собом завађале и една другу проклиняле;[2] ер е свака партая о себи тврдила да е сачувала у чистоти преданіе правога догмата, а по томе и право епископско наслѣдованѣ йоште од апостола'. Е ли тога раскола било и међу Богомилима на истоку, не зна се ямачно због оскудице у поузданим датама; но може се ипак за вѣроватно узети да е раскол тай и онуда постояо, пошто екзистенція горньих двое начела код славянских еретика не подлежи никаквой сумньи. Са свим тим раздор овай у богомилству као да не біяше жесток, нити дугога траяня као на западу. Узрок томе находимо у различном станю и положаю ереси источне спрама западной; у степену изображености дотичних народа, међ коима су еретици дѣлали. На западу — у Италіи и Француской — догмат свакой секти біяше већ у систем доведен, а литургична и ерархичка

[1] Concorrezenses; hi de Concorrezio. Види Reinerius Sacchoni: Summa de Catharis у Шмита. Ч. II. стр. 285. Corezium у Винѣра (Vignier) стр. 268.

[2] Damnant se adinvicem. Види Reinerius у Шмита Ч. I. стр. 58.

струка доста ясно опредѣлѣна; к томе поедини ученяци између истих западних еретика бранили би устмено и писмено своју секту, чим се наравно мржня и огорченост узаймно пирила и подраньивала. На истоку пак као да ни прилике ние било томе замѣнитоме инату; ер од правога система тамо ни спомена (бар колико се до данас просудити дае из заоставших ріедких споменика), а организація ереси превеђ неяка и несталнa. Уз ово се може и то за истину узети, да прости ондашньи народ, у просвѣти далеко заоставши, ништа ние знао за горѣ поменуте разлике, тим више што е у споляшности владала подпуна истоветност међу обоим системима. Резултатима, што их разлике обоих дуалистичких система произведоше, забавляху се на истоку по свой прилици едини крстяни (на западу Катари, Perfecti) као науци еретичкой вѣштіи. Но било што му драго, позитивно е да е чистога дуализма у отачбини богомилства много пріе нестало него умѣреног, кой на послѣдку такођер у народной успомени изчезе, а кроз то и угаснуће секте собом повући мораде.

Што се понаособ дотиче богословія и козмогоніе богомилске, остае нам да и о томе овдѣ проговоримо. Имамо извѣшће вишереченога Евтимія Зигадена истина кратко, али до сада понайбольи извор за познаванѣ догматичке науке богомилства, коме списатель додаде нешто и о історіи ереси, — діелце тим драгоцѣніе што е Зигаден живіо у почетку XII. віека, кад е ерес у югославянству найвише цвѣтала. По томе историку и из других података, што их Шмит у другой чести своје кньиге

(стр. 57—62) сакупіо вадимо слѣдуюће. Богомили представляху себи отца, врховнога Бога, као духовно суштество, без тіела (ἀσώματος); па како є суштество то служило првим обрасцем у ствараню човѣка, говораху фигуративно да є Бог облика людскога (ἀνθρωπόμορφος). Бог є тай имао два сина, Сатанаила, старіега и Исуса, млаћега,[1] кои с отцем саставляю тройство са свим духовно, живеће на горнѣму од седмоћо небеса, састоће из бога, слова и св. духа. Два послѣдня подчинѣна отцу исходе као зраци из очію му.[2] Сатанаил є намѣст-

[1] Ово се слаже и с річчима Козме презвитера, само што є код нѣга Христос син старіи а дявол млађи: Слышаще въ евангеліи Господа рекша притчю о двою сыну, Христа убо творять старѣйшаго сына, меньшаго же, еже есть заблудилъ отца, діавола мѣнять (В. Прав. Собесѣдникъ м. Май 1864 стр. 100.

[2] Овай подчинѣни одношай између лица у тройству учили су умѣрени дуалисти или горички (Concorrenzes): Тако вели Монета: Credunt (illi qui unum asserunt creatorem) statim Deum Patrem esse majorem filio et filium majorem Spiritu Sancto, in quo etiam non differunt a prædictis (т. є. строгих или албанских дуалиста), licet differant in hoc, quod credunt Filium esse Deum per naturam, similiter et Spiritum Sanctum, quod primi (строги дуалисте) diffitentur. Види Cunitz pag. 64. — У обште су идее богомилско-катарске о тройству замршене и противне са свим прав. науци. Біяше к томе и разногласія међу строгим и умѣреним системом. По ученю строгих дуалиста сваки приврженик секте има свога особитога духа утѣшителя (Παράκλητος) кой га чува, тѣши и руководи до повратка душе у небо: Distinctionem faciunt inter Spiritum Paraclitum et Spiritum principalem. Spiritum Paraclitum dicunt Spiritum Consolatorem, quem recipiunt etiam illi quando recipiunt consolationem in Christo, et dicunt multos esse Paraclitos et a Deo creatos. Spiritum principalem dicunt unum Spiritum Sanctum, de quo intelligunt illud verbum, quod orantes dicunt: Adoremus Patrem et Filium et Spiritum Sanctum. Hunc etiam dicunt majorem omnibus aliis Spiritibus sanctis, et ideo principalis de-

ник, иконом, коме є наређено да управля небесним царством. Бог га бѣше обдаріо творивом силом, али га то похоли те заведе доста анђела' да се побуне против отца му. С тога буду прогнани из неба. Падши син с помоћу дружине створи онда други свієт, имаюћи свою тврд, сунце, звієзде, небо као и небесни свієт. Он од землѣ и воде учини мѣшавину и направи Адама. Пошто Адам стао на ноге, влага нека поче му тећи из десне ноге и претвори се у змію; кроз исту ногу изиђе дух, коим Сатанаил хтѣде да оживотвори човѣка; дух тай уђе за тим у тієло змiє, коя тим начином буде помоћник дяволу. Овай видећи да є сам по себи преслаб, обрати се к врховноме отцу и заиште душу, и он му є даде. Исто тако буде створена и оживотворена Ева. Еву кашнѣ превари Сатанаил те роди с ньом Каина и кћер (Каломену). Иза тога првог гріеха Ева роди с Адамом сина Авела, кои є чистіи и больи од Каина. Пошто є тако Сатанаил преваріо душе првих праотаца, изгуби сву доякошню свою небесну лѣпоту и твориву силу, те постаде гнюсан и мрачан. Бог га ипак остави да управля надалѣ свієтом што га є сам створіо, єр се надао да ће се душе одапріети убитачноме упливу зла. Али се у той нади превари; неизмѣрна већина лю-

nominatur. Moneta код Куница стр. 59. — Смієшно є како су Богомили представляли лица у тройству по рієчима Арменопула (de Bogomilis у Леунклавія, стр. 552). Non modo per quietem verum etiam vigilantes videre se patrem perhibent, ut senem, cujus admodum prolixa barba sit; filium similem ei, lanuginem primam recens mutaverit: spiritum sanctum, ut juvenem nudas admodum genas habentem; dæmonibus eos ita circumvenientibus, et inequalem esse sanctam trinitatem docentibus, juxta discrimen harum figurarum.

ди изгуби се, за злом пристане, што є принудило найпослѣ Бога те предузме изванобичне мѣре, да би их спасіо. За то произведе из срдца своєг слово или сина свога Исуса, што га люди прозваше Христом, кой се зове такођер Михаил. За Исуса говораху и то Богомили, да є ушао у Марію кроз уши йой.[1] Оволико нам є било споменути о той козмогоніи богомилской, из коє види се да йой є темель у главноме библички т. є. повієст о створеню човѣка; само што є нагрђена коєкаквима несластнима, будаластим митима и аллегоричким измишляйма, сходно дуалистичкоме начелу о двояком божеству.

Ред є сада да се упознамо с поєдиним точкама науке богомилства, у колико се познати могу из дохранѣних споменика. Найзнатніє є у той струци што написа рођени наш Козма презвитер. Као што споменусмо, он обраћа свою пажню више на споляшню страну єреси, на практичне послѣдице главних нѣних догмата, и тек мимогред и врло рієдко осврће се на догматична начела. Као очевидни свѣдок и сувременик напредованя секте (живіо є у другой половини X. или у почетку XI. вієка), он тим више заслужує да му се подпуно вѣрує, што се с казиванѣм нѣговим понайвише слажу и писана извієшћа западняка' о ученю катарске єреси; те се овим начином исто порекло и истовет-

[1] Ово се мнѣніє у фигуративном смислу налази и у неких грчких св. отаца; на западу у Августина и у старой литургіи ліонской: descendit de cœlis missus ab arce Patris, introivit per aurem Virginis in regionem nostram indutus stola purpurea.

ност у науци обоих грана найсяйніе засвѣдочава. За то ћемо поедине точке о науци богомилской подкріепити собственим ріечма, што из нашега Козме, што из других грчких и западних извора. Почнимо с найглавніом точком послѣ дуалистичког начела, о коме смо већ прословили, а та е:

Д о к е т и з а м. По овоме е Исус само привидно човѣк; тіело му е божествено, лишено людских потреба и неволя. Он се престави, сиђе у ад и оковавши за увѣк Сатанаила савлада зло на земльи; трећи дан ускрсну; ученици опипаше му истина тіело, али е било по изванредной вольи божіой да им се показао у привидном тіелу. У истоме небесном тіелу он се узнесао за тим на небо, те се повратіо к отцу своме. При скончаню времена слово и дух слиће се опет у отцу, и тройство биће од онда само едан Бог без тіела, но ипак облика людског[1].

К р ш т е н ѣ с в о д о м. Говораху да е оваково крштенѣ без икакова дѣйства, ер е вода матерія створена злим богом, и за то му одрицаху моћ таинствену. Тим више пак опираху се крштеню новорођене дѣце, што не могу разликовати добро од зла, па с тога немаю ни вѣре, без кое тай-

[1] Попа богѡмила ..... въспріемшаго манихеискѫѫ сію ересь, къ симже и се приревшаго: Яко въ привидѣни Христосъ Богъ нашь отъ святыя богородицѫ и приснодѣвы Маріѫ родися и въ привидѣни распятся. И обженѫѫ плъть възнесе и на въздоусѣ остави. Види синодик у Хилфердинга стр. 171, 172. — Евтимій Зигаден: Narratio de Bogomilis, стр. 16, 19, 8. — Schmidt Histoire Ч. II. 36, 37. — Ad literam de passione, resurrectione et cæteris articulis nihil credunt. Види Pseudo — Reinerius у кньизи: Ein Katharisches Rituale von Eduard Cunitz стр. 44.

на остае пука формалност.[1] Право им е кpштенѣ тако звано кpштенѣ духа и огня, о коме говори св. писмо, што га даваху без икакове стихіе матеріялне, едним ставлянѣм руку уз читанѣ молитве господнѣ. Учестници тога духовнога кpштеня били су само они, кои су се дубоко, искрено покаяли, — и то се код западних еретика звало Consolamentum,[2] о коме обширніе у напріед.

Евхаристія. Одрицали су свако мистично знаменованѣ односеће се на тіело Исуса Христа, те су за то одбацали и претваранѣ тим више, што е тіело Христово по еретичкой науци само привидно (докетизам). По томе толковали су у смислу аллегоричном и духовном ріечи, на коима се држи ученѣ прав. цркве о евхаристіи (Йов. VI. 53—57); па и то е толкованѣ послѣдица дуализма, ер су хлѣб и вино по свойой природи производи дявола. Прави хлѣб небесни, кой спасава онога кой га еде, то е ріеч божія, то е усрдна молитва душе, коя ту ріеч у себе прима.[3] По томе ученю о евхаристіи

[1] Видите ли, братіе, кольми есть поразилъ діаволъ, да святое крещеніе отмещуть, гнушающеся крестимыхъ младенецъ? Ащебо ся имъ случить видѣти дѣтищь младь, то акы смрада зла гнушаются. (Козма у прав. соб. Май. 1864, стр. 106). — Concedo, веляше западни неки еретик пред римском инквизиціом, quod baptizabat Jesus et discipuli ejus in aqua, id est in prædicatione et Spiritu Sancto, sed non in aqua corporali sicut dicit Johannes Baptista in Evangelio Matthæi c. 3. (Cunitz, стр. 65). — За Богомиле вели Арменопул (стр. 552): Baptisma nostrum Joannis baptisma vocant, suum baptisma Servatoris.

[2] Manus impositio vocatur ab eis (sc. hæreticis) Consolamentum et spirituale baptismum, sive baptismum Spiritus Sancti. Види Reinerius у кньизи Д.ра Куниц: Ein Katharisches Rituale стр. 59.

[3] Ев. Зигаден: Narratio de Bogomilis стр. 26. — Коз-

ние се чудити што су одбацали и литургію, за кою (по мнѣнію ньихову) нису знали први християни, као ни за евхаристію, установивши обое Йован Златоуст[1].

Исповіед. Нису примали тайну ову онако као што ю прима прав. црква.[2] Говорили су да се треба исповіедати само Богу. Ипак имали су обичай каяти се своих гріеха явно и свечано, што су сматрали као неки род таинства. О томе имамо доказа' међу еретицима на западу. Такова исповіед налагала се вѣрнима (Credentes) и савршенима (Perfecti). За смртне е гріехе сваки вѣрни біо држан поединце се исповіедати. За манѣ гріехе едан би говоріо за све остале, и разріешенѣ давало би се свима од едном. Исповіед пак међу савршенима звала се служба (servitium или appareillamentum) т.

ма: Что глаголють о святѣмъ комканіи? Яко нѣсть Божіемъ повелѣніемъ творимо комканіе; ни есть.... тѣло суще Христово, но аки и все и простое брашно. (Прав. соб. М. Април. 1864 стр. 497). — Formidabile sacrum dominici corporis ac sanguinis quod in habitantium templa dæmonum hostiam adpellant. (Арменопул de Bogomilis, стр. 552) — Sacramentum altaris non est nisi blasphemia, et sacerdotes portantes illud per carrerias sic decipiunt gentes. (Acta Inquisitionis у Шмита стр. 135).

[1] Козма: Глаголють не суть апостоли литургіа предали ни комканіе но Јоанъ Златоустый (Пр. Соб. М. Май стр. 82). — Missa non prodest defunctis, говораху еретици у Нѣмачкой наиме Ренждани (Runcarii). B. Schmidt Ч. II. стр. 284.

[2] Козма: Еретици же сами въ себѣ исповѣдь творять и рѣшать, сами суще вязани дяволями узами; неже точью мужи того творять, но и жены, еже ругу достойно есть (Прав. Соб. М. Юній. 1866 стр. 207). Reinerius бивши и сам много година у секти Perfectus доноси почетак те явне исповѣди: Nos venimus coram Deo et vobis ad confitendum peccata nostra, quia multum peccavimus in verbo, opere, in visione et cogitatione etc. hujus modi. Види D.r Cunitz str. 39.

є. грѣшник готовіо се из нова к наблюдаваню строгога живлѣня савршених.

Гріеси и ньихово одпуштенѣ. Врховни є закон, главно правило богомилске ереси: избѣгавати сваки своєвольни дотик с матеріом, као твором нечастивога. Свако дѣланѣ противно закону томе гріех є. Између гріеха учинѣна и наумлѣна није било постепености. Први є смртни, тежки; други опростни. Ова є разлика постояла барем у практици, дочим су у теоріи сви гріеси еднаки, и могу се изгладити уласком у секту. Што се пак тиче одпуштеня гріехова примѣтити нам є слѣдуюће. Црква православна учи, да осим заслуга Исуса Христа, човѣк може кроз добра дѣла умалити тежкоћу своих погрѣшака; он може приказати дѣла та правди божіой за своє гріехе, те очекивати блажіи суд. Богомили на против одрицали су заслугу тих дѣла оправдаваюћих. Нема до єдиног пута по коме се долази до опроштеня гріехова: то є радикално каянѣ, савршена промѣна у живлѣню; єдино є пак средство каяня — одреченѣ свіета, и улазак у еретичку цркву т. є. у чин крстяна' (Crestias, Crestian) на истоку, чистих (Kathari), савршених (Perfecti) на западу. У той цркви (или болѣ у томе чину) налази се сигурно средство и ємство добити опроштай; изван чина тога нема спасеня; вѣра крстяна' сама спасава; тко год вѣру ту пригрли, томе су гріеси за увѣк оставлѣни[1].

[1] Види: Евтимія Зигадена Narratio str. 36. — Schmidt Histoire. Tom. II. Cap. 90. — Ebrardus: ipsi solummodo et non alii possunt absolvere a peccatis et solvere animas. (D.r Cunitz стр. 39). — Reinerius: nemo potest salvus fieri nisi per eos (Ibid. стр. 39).

Брак (женидба). Брак им є біо смртни грієх; у томе нису чинили разлике међу прелюбством, т. є. незаконитим живлѣнѣм люди' разнога пола (concubinatio) и правим браком; обоє су продуженѣ Адамова грієха. Женидбу су сматрали за средство, коим човѣк задоволява свойой похотльивости; средство є то изуміо дявол да би расплодіо людски род, а тиме овѣковѣчіо своє собствено царство. [1] Мѣста у св. писму, гдѣ се одобрава брак између мужа и жене, толковали би аллегорички, узимаюћи рієчи у смислу духовном, по коме женидба біяше ново сѣдинѣнѣ душе с душом небесном од онога часа када супрузи ступише у секту; или по науци умѣрених дуалиста женидба біяше споєнѣ душе са св. духом. По некима западним списательима допуштали би заручницима да заєдно живу, али non aliter nisi abstineant ab opere conjugali (Schmidt, Томе II. p. 87). [2] Вѣроятно є што вели Moneta (adversus Catharos et Valdenses, p. 330) да су умѣрени дуалисти забраньивали женидбу савршенима (Perfecti) а не вѣрнима (Credentes).

[1] Види: Евт. Зигадена Victoria de Massilianis стр. 116; -- Патріярха Германа Oratio de exaltatione Crucis стр. 114 у Шмита Ч. II. стр. 87. — Козма: Женящаяся человѣки и живущая въ міру мамонины слугы зовуть (Прав. Соб. М. Май 1864, стр. 101); а на другом мѣсту говорећи о истим єретицима: иже женитву чистую хулить, да будеть проклять. (М. Юлій, стр. 325). — Ebrardus: Putant concubitum esse immundum, generatio peccatum. — Moneta: Hæretici conjunctionem istam (matrimonium) illegitimam dicunt, id est contra Dei legem; на другом мѣсту: non est salus in matrimonio. (D.r Cunitz стр. 44).

[2] Врієдно є напоменути да се у томе с богомилством и данас подпуно слажу руски расколници, на име секта тако званих божіих люди, у коих є пословица: Неженатый

Осим ових главних догмата секте богомилске (на западу катарске) било є и других, коє би еретици учили и по народу их распростирали. Ми ћемо и те точке овдѣ редом у кратко означити.

Од свештених кньига примали су Богомили само нови завѣт особито еванђелѣ, и држали га у великой части; премда им то ниє ни мало сметало да му смисао кваре, и по свойой га вольи аллегорички толкую, гдѣ се год мѣста у еванђелю не судараю с основнима ньиховим начелима: hos libros, вели за Богомиле Арменопул, falsa interpretatione corrumpunt, et blasphemis ac scelestis intellectibus ad id, quod ipsis videtur, pervertunt. За стари су завѣт ови тобожньи учительи учили, да є производ

неженись, женатый разженись; а если нельзя, живи съ женою какъ съ сестрою. Види важни саставак: Pravni običaji kod Slavena ученога Д.ра Богишића у кньижевнику, год. III. страна 167, коим є дѣлом овай дични домородац већ красан споменик себи подигао у србской кньижевности. Осим горнѣ пословице има и другога штошта у руских расколника, што є по свой прилици к ньима прешло од богомилства. Довешћу овдѣ што о томе сродству Богомила' с руским расколом говори руски издаватель у уводу к реченоме Козмином саставку: Сочиненіе Козмы, вѣроятно весьма рано стало извѣстно и въ русской литературѣ. Не безъ основанія думаютъ, что Адріанъ и Дмитръ, первыє у насъ проповѣдники еретическихъ мыслей въ началѣ XI. вѣка, были богомилы. Тогда же, можетъ быть, русская церковь пріобрѣла и оружіе противъ нихъ въ бесѣдѣ Козмы пресвитера. Являвшіеся послѣ еретики; стригольники, жидовствующіе, Өеодосій Косой и другіе высказывали тѣже мысли противъ іерархіи и церковной внѣшности, какія высказываютъ богомилы у Козмы, и защитники православной истыны ползуются тѣмиже доказательствами, какія употреблялъ Козма; нравственныя наставленія Козмы отрывками входили въ древнія русскія поученія и даже въ прологъ (31 Янв.) Види Прав. Собесѣдникъ, 1864, стр. 483, 484.

сотоне и да о нѣму свѣдочи, те су га за то у принципу одбацале обѣ странке — чисто дуалистичка и умѣрена — с том разликом, што му є прва странка одрицала aукторитет само од чести, примаюћи пророштва и псалмове, [1] а друга га са свим одбацала. Особито су пророци били предмет мржнѣ и нападаня од стране умѣрених дуалиста, говорећи да што су год пророци прорицали дявол им є казивао, и на то их упућивао[2].

Сходно и дослѣдно мнѣнію, да є дух Исусов прошао кроз дух Маріє начином са свим духовним и субтилним, говорили су да Марія ниє била мати Исуса Христа; да ниє имала по плоти родителя'; да є тек привидно била жена и мати Христова. [3] На против неки чисти дуалисте у Бугарской и Таліянской не допуштаху ту привидност, но учаху да є Марія била права жена; гдѣкои опет од исте секте говораше да є рођена од отца и матере, а други да ю родила жена без мужкога сѣмена.[4] Би-

[1] Евт. Зигаден, 7, 36, у Шмита Ч. II. стр. 61.

[2] Евт. Зигаден, 6; Герман Патріярх, oratio de imaginum restitutione, 443. У Шмита Ч. II. стр. 61. — Козма: Авраама, друга Божіа, и Данила, и Азарьины чади и прочихъ пророкъ не пріемлють, ихже и звѣрье свѣрѣпіи убояшася и огнь усумнѣся; Іоанна же Предтечю и зарю великааго Солнца безчествують, антихристова предтечю наричюще и', егоже самъ Господь болша всѣхъ святыихъ показа. (Прав. Соб. М. Май, 1864, стр. 90). Види се из овога да є Козма овдѣ умѣрене дуалисте на мисли имао. — Joannes Baptista fuit unus de majoribus diabolis qui unquam fuissent. (Акта инквизиціє у Каркасонни у Шмита Ч. II. стр. 40.

[3] Schmidt, Histoire. Tome II. pag. 42.

[4] Moneta: de sola muliere sine virili semine (Schmidt, Histoire. T. II. стр. 42.

ло є и такових (у Француской), коима є Марія гола метафора[1].

Не кланяху се иконама, єр их држаху за идоле измишлѣне дяволом, и учинѣне од градива што га створіо дявол. Исус Христос (говораху) дође у свієт да нас ослободи од идолопоклонства, а не да идолопоклонство уведе. Не поштоваху ни моћи божіих угодника. Ничега се пак толико не гнушаваху што крста и крстнога знаменя. Не могаху никако поняти да є христянин онай човѣк, кой ставля вѣрнима на видѣло оруђе руга и смрти Христове. Мѣсто да се поштуе крст валя, тако говораху, да га човѣк мрзи и презире, представляюћи побѣду злочестога Бога[2].

[1] Eymericus: Mariam negant fuisse mulierem; sed sectam suam et ordinem suum dicunt esse Mariam Virginem, veram pœnitentiam, castam et virginem quæ generat filios Dei, quando recipiuntur ad eandem sectam et ordinem (Schmidt, Histoire, Tome II. pag. 42, 43). — Наш є Козма разумієвао очито та различна груба богомилска ученя о богородици гдѣ вели: И єще же надъ всѣмъ зломъ и се сіи окаяннѣй творять: Преславныя бо и пречистыя Богоматере Господа нашего Јисуса Христа не чтуть, но много о ней блядуть, ихже рѣчи и гръдости нельзѣ писати въ книгы сіа (Прав. Соб. м. Май 1864, стр. 90).

[2] Евт. Зигаден: Narratio de Bogomilis, 24, 27. — Герман Патріярх: Oratio de imaginibus, 439; Oratio de exaltatione Crucis, у Шмита Ч. II. страна 112 — Козма: Бѣси креста Христова боятся, еретици же посѣкають кресты и своя орудія творять ими. Бѣси боятся образа Господня на дъсцѣ написана; еретици же не кланяются иконамъ, но кумиры наричють я. Бѣси боятся костей Праведнихъ Божіихъ, несмѣюще приближитися къ ковчегомъ, въ нихже лежитъ безцѣнное съкровище, даное крестяномъ на избавленіе всякоя бѣды; еретици же ругаются имъ и намъ смѣются, видяще ны кланющася имъ и просяще отъ нихъ помощи (Пр. Соб. м. Април. стр. 492); а на другом мѣсту: О Крестѣ же Господни сице блазнящеся глаголють: како

Држећи се Богомили докетизма, не вѣроваху ни у чудеса Исуса Христа. Чудеса, коя он почини, біяху им духовна. Он не исцѣльиваше болести тѣлесне, єр є тіело сматрао као препреку да се ослободи душа, о исцѣленю коє он се єдино бринуо; сліепци коима є вид повратіо, то су люди заслієплѣни гріехом; гроб, из коєга Исус подиже Лазара, гроб є духовни, чієг сѣнке умотаваю гріешећу душу; хлѣб што га умножи да би нараніо мноштво свієта, то є ріеч живота; бура, што ю Христос утиша, страсти су коє зли Бог покреће[1].

Єрес є ова одрицала клиру православноме и

ся єму єсть кланяти? Сына бо Божія Жидове на немъ распяша; да вражда єсть паче Богу Кресть. Аще бы кто царева сына убилъ крестомъ древомъ, можетъ ли древо то любо быти Цесару. (Прав. Соб. м. Април стр. 494). На трећем мѣсту вели: Кланяющежеся не творять Креста на лици своемъ (ibid. Юній, стр. 199). — Ignominia crucem sanctam adficiunt, veluti quæ dominum peremerit. (Армен. de Bogomilis, 552). — Вріедно є знати како су западни єретици судили о крсту и крстноме знаменю: Hæreticus dicit quod ignominiam Christi adoramus, et ejus ignominiam nostræ fronti imprimimus; dicit enim nobis, si pater vester suspensus esset in aliquo patibulo, ipsum patibulum abominaremini, et non honoraretis illud; ex hoc arguit quasi a simili, quod nos crucem Christi abominari debemus (Монета, 461, у Шмита Ч. П. стр. 12). Види се из овога такођер велико сродство, да не речем истоветност између источне и западнѣ єреси.

[1] Козма: Не вѣрують чюдесемъ Господним. Ибо дявола творца нарицають, Христа же не исповѣдають створивша чюдеса, — глаголюще: нѣсть Христосъ слѣпа просвѣтилъ, ни хрома не исцѣлилъ, ни мертва въскресилъ, но притъча то суть точію и бляди: грѣхи бо, рѣша, цѣленыя клосньмы бо евангелисти положиша. Народомъ же напитанымъ въ пустыни 5—ю хлбъ не вѣрують, глаголюще: не суть то хлѣби были, но четырс евангелисты, пятос опраксъ Апостолъ (Прав. Соб. м. Май 1864, стр. 108).

римскоме характер свештенства. Особито западни єретици приписивали су римским свештеницима свакояке пороке и невалялства: тврдоћу, охолост, симонію, нетріезност, зло срдце, лицемѣрство, те су на ньи обраћали све укоре, што их Христос управіо на кньижнике и фарисее. За то су их држали за недостойне строити тайне црковне; тайне што их овакови свештеници строе, остаю без дѣйства, єр су и сами строительи обтерећени мноштвом грієха, па не могу ни друге од грієха разріешавати.[1] Било є укора' и на истоку противу православнога свештенства, премда огорченост рекао бих не біяше онамо онако велика као на западу[2].

б. Црква. Єрархія. Богослужбени обреди.

Пошто смо у првоме раздѣлу видили у чему се состояло вѣроученѣ богомилства, пређимо сада

[1] Romana Ecclesia habet maculam et rugam, quia ibi sunt adulteri, avari, ambitiosi, lupi rapaces. Non est ergo illa Ecclesia. Sed nostra est Ecclesia, ubi sunt homines justi et casti, non mentientes, non fraudantes. — Decem partes Ecclesiæ romanæ malæ sunt et etiam plures. — (Moneta, 391). — Види D.r Cunitz: Ein Kath. Rituale страна 77. Сравни Schmidt Histoire Ч. II. стр. 140, 141.

[2] Козма: Хулите ієрея и вся саны церковныя, фарисея слѣпыя зовуще правовѣрны Попы и много на ня лающе акы пси на коньика; — (глаголють) въ лѣности живуть, — аще єсте священи то почто не живете якоже вы єсть повелѣно, якоже то къ Тимотею пиша Павелъ глаголетъ; а ниже: попове упиваются, грабять и ино зло втайнѣ творять, — Епископи же, не могущи воздержатися, якоже и мы, насъ въздержають отъ молитвъ, а потомъ не претять отъ грѣха. (Прав. Соб. м. Май 1864, стр. 83, 84, 85).

на други, и развидимо споляшню му страну: цркву, єрархію и богослужбене обреде. Ако смо о вѣроученю између других извора црпили подоста из презвитера Козме, сада нас тай поуздани домаћи руководитель са свим оставля, те смо принуђени прибѣћи мал не исключиво к изворима западних богомилству сродних Катара'; єр што є о томе Грк Зигаден написао кратко є, површно а доста и замршено.[1] Међу те западне изворе прво мѣсто иде без приговора рукопису, што га Д.р Куниц нађе у библіотеци ліонской (Bibliothèque du Palais des Arts) и наштампа у Єни г. 1852, под именом **Ein Katharisches Rituale** (в. стр. 16). Кньига та садржава малу збирку литургичних образаца, кои су се употреблявали при религіозним скупштинама Катара' у южной Француской, — діелце за нас тим драгоцѣніє, што є до данас єдини познати споменик, кой нас непосредно упознає с духом и религіозним характером катарске секте. У нѣму є истина оскудица', єр рекао бих да є само уломак катарске литургіє. Срећом недостатак тай допуняваю извієшћа римских инквизитора contra hæreticam pravitatem, коя су кад што истина претѣрана из мржнѣ к єреси; али их разборити изслѣдователь може ипак користно употребити за свой посао, као што є између других учиніо с великом вѣштином и учени Хр. Шмит у свойой често напоминятой монографіи о Катарима. За исторію пак славянскога богомилства извори су ти неоцѣньиве важности, што нам и са литургичне стране неопроврживо доказую, да

[1] В. Narratio de Bogom. стр. 26, гдѣ говори о двойном обреду засобице приманя у чин.

су катарски обреди пренешени на запад из юго-славянства, гдѣ су их єретички монаси кроили (с примѣшом дакако єретичком) по обрасцу правосл. калуђерских правила, какова нам требник показує. Када ово узмемо, те сравнимо навластито тако звани Consolamentum, найглавніи обред у катарству, с православним обредом у требнику када се тко калуђери, можемо поуздано од туда извести, да су исте богослужбене церемоніє у обичаю бивше код западних Катара, постояле бар у главноме и у славянских Богомила на истоку, као што ће се ниже больма видити. Найпріє почнимо црквом.

Црква у источних и западних єретика ниє била што у правосл. христянству, т. є. обштина правовѣрних, кои вѣрую у Христа (I. Коринт. I. 2). Она се ограничавала на єдну само касту или чин люди,[1] кои себе сматраху за єдине праве и добре христяне, за истинито божіє стадо, избрани божіи народ на земльи,[2] за люде савршене, кои су се угласком у тай чин очистили од сваке гнусобе и грієха, а кроз то дошли у тѣшньи савез и одношай с Богом, те могаху опраштати другима грієхе и спасенѣ им у Бога измолити, држећи се у томе начела, да тко є сам нечист ни друге очистити не

[1] Dicunt quod bonus homo aut bona fœmina, aut congregatio utriusque Ecclesia est. (Ebrardus у кньизи Д.ра Куниц стр. 39).

[2] Види: Ев. Зигадена Narratio стр. 35. Dicunt quod Ecclesia Dei non erat in lignis et lapidibus, sed in bonis hominibus et sanctis quales dicebant esse se ipsos; item quod ipsi solummodo et non alii poterant absolvere a peccatis et solvere animas (Liber. Sent. ibid. 39). — Nostra est Ecclesia ubi sunt homines justi et casti, non mentientes, non fraudantes (Disput. inter Catharum et Paterinum, ibid. 39).

може.[1] Чланови чина тога били су на истоку очевидно неки род калуђера', — и то су они тако звани крстяни (у споменицима крьстꙗни), кое смо веħ неколико пута напоменули у овой расправи. Они су се на европском западу звали кад Катари, кад bos Crestias (добри христяни), кад Perfecti (савршени), Consolatores (утѣшительи) и т. д. Православни пак и римокатолици звали би их исключиво еретицима, а чин ньихов ересю, тако да се у западних списателя (а и у нашега Козме презвитера) под еретицима само чланови чина тога разумiевати имаю. Акт, коим се тко у чин крстянски примао, звао се код западняка Consolamentum, од рiечи consolare (утѣшити), романски esser consolatz. То бiяше акт найважнiи у ереси и права еретичка тайна; бiяше као средоточiе свега црквеног живота Богомила' и Катара'; тим актом улазеħи неофит раскидаше сваку свезу с прошлошħу и с грѣшним свiетом, да би ступiо у брой чистих люди, правих христяна, и добiяюħи кроз то духа светог постао учестником свiю добара, благодати и благослова еретичке цркве. За то се и називао духовно крштенѣ (baptisme spiritual), едино што га богомилски еретици признаваху.

Званiе то налагаше крстянима велике дужности и найстрожiи аскетизам; валяло им е иħи од мѣста до мѣста да проповiедаю, надгледаю вѣрне, да их свѣтую да буду постояни у вѣри, трпеħи радо прогонство и саму смрт. Уз то су предсѣдавали богослужбеним скупштинама, и примали у чин

[1] Ejus mundas oportet esse manus qui aliorum debet tergere sordes (ibid.)

кога би држали да е тога достоян. Сваки дотицай, разговор, благованѣ и сами сусрет с иновѣрним (acrezent) біяше им у тежки гріех уписан, веѣ ако би се то догодило с намѣром да придобію секти свойой невѣрника. Што се пак дотиче начина живлѣня, ту се искало од ньих савршено одреченѣ свега и свачеса, што и найманѣ слади живот людски на земльи.[1] Сматраюѣи младенаштво као найвишу добродѣтель, клонили су се женскога пола до тога степена, да се крстянин и у болести дотиком двореѣе кѣери свое држао веѣ осврнѣн. Собствених добара нису могли имати, и што би год кой члан трудом своим заслужіо ишло би у обшту кассу. Сходно правилу томе, морао е сваки нови члан при уласку у секту завѣтовати се, да ѣе убоштво до смрти хранити. Молитва, пост и проповіед била су заниманя правога крстянина. Главна молитва біяше им отче наш, кою би врло често на дан повторавали. Ранили су се само зелѣм, рибом, маслинама и улѣм; постили су три пута на годину сваки пут по четрдесет дана; едан им е пост біо од 11-23 Нов. до божиѣа, други од прве недѣлѣ четиредесетнице до ускрса, треѣи од духова до петровадне.[2] Осим тога имали су сваке седмице три постна дана о хлѣбу и води[3].

[1] A sua perfectione cadunt, communicando mundanis. B. D.r Cunitz 42. — Dicunt talem sic lapsum spiritum sanctum non habere (ibid 67).

[2] Под божиѣем разуміевали су еретици силаженѣ Исуса Христа у зли світ, а под пасхом побѣду над кнезом свіета тога. Духови представляху основанѣ еретичке цркве, ново сѣдинѣнѣ светога и утѣшителя духа с крстянским душама.

[3] Frequenter orant et jejunant et abstinent se omni

Томе споляшнѣму начину живота крстяна', одговарало є подпуно и ньихово понашанѣ и обѣснѣ у людском друштву. Строга озбильност у говору, избѣгаванѣ свакога пустословія и сміеха уз бліедо, тужно, мршаво лице, измучено тіело, біяху одличителне црте оте споляшности.[1] Єсу ли пак унутрня чувства била у сугласію с том изваньском побожном радньом, тежко є пресудити. Било є на западу и на истоку списателя' истина явних противника єреси, кои су крстяне кривили да су лицемѣри, притворице, сребролюбци, варалице; да су под изваньском побожношћу и смиреношћу свако и найневалялије дѣло или сами чинили или другима допуштали, само да у секту вѣрую. Други су их

tempore a carnibus, ovis et caseo, quæ omnia videntur esse satisfactoria pro peccatis eorum (Reinerius, pag. 1765. B. D.r Cunitz, 47). — Tres quadragesimas in anno jejunant, et ultimam septimanam, quia in illa jejunant in pane et aqua, aliis autem septimanis tribus diebus jejunant in pane et aqua (Eimericus Direct. Inquis. ibid. 47). — Козма: Молитвы же их прелести тысяща суть; кляняютьжеся затворьшеся въ хызѣхъ своихъ четырижды днемъ й четырижды нощію; кланяющежеся глаголють: Отче нашь, иже єси на небеси (Прав. Соб. Юній, 1864, стр. 198). — Скверно учать что мясояденіе и винопитіе отлучають отъ Бога (М. Юлій, стр. 318, ibid.) — Сравни: Euth. Zygad. 33. у Шмита II. 94.

[1] Tristes sunt omni tempore, et facies eorum pallore perpetuo deprimuntur. (Schmidt, II. 155). А єдан их стари западни списатель овако описує:

Est Pataristis
Visio tristis
Vox lacrimosa (ibid.)

Овоме одговара опис споляшнѣга хода и поступаня богомилскога єретика, што га забилѣжила Анна Комнина у кньизи Alexias стр. 486: Fereque e tristium genere naso tenus opertorum, demisso capite incedentium, ac inter eundum nescio quæ vota precesve arcano sub lingua murmure susurrantium, homo Bogomilus est.

опет корісли са споляшнѣга претвараня да су католици, те да цркве полазе, миссу слушаю а у срдцу остаю окорісли еретици,[1] што и презвитер Козма за югославянске еретике потврђуе.[2] Од источних историка Евтиміе Зигаден пребацуе на восе Богомилима, да су се служили вѣроломством и лажи, и правдали се тиме да дявол подиже прогонство, па за то да ние грѣшно преварити га лажним казиванѣм.[3] Но има и одличних списателя, кои еретике бране од лукавства и пришиваних им неваляЛства, хвалећи особито ньихово постоянство у вѣри, чистоту нарава, частност у послованю, тріезност и безазлену простоту, те су од туда изводили, да заблуде ньихове већма су од ума него од похоте,[4] па у томе біеђеню да е доста и злоће римских инквизитора.[5] Еле било што му драго, истина е жива, да е уплив крстяна' на народ без разлике рода и спола біо огроман, навластито на европском западу. Господа и простаци, люди и жене, врло их онуда штоваху, усрдно их у свое домове примаху, даваюћи им сваки по могућству милостиню, и закланяюћи их више пута с опасношћу собственога живота од грозногa прогонства фратарске инквизиціе. Особито им простаци приписиваху врхунаравску моћ, будући тврдо убіеђени, да крст-

[1] Schmidt II. Livre V.

[2] Страха дѣла человѣчьска и въ церковъ ходять и крестъ и икону цѣлують, якоже ны повѣдають, иже отъ нихъ обратишася на нашу истиную вѣру, глаголюще: яко вся си творим человѣкъ дѣля, а не по сердцу, вътайнѣ же крыемы свою вѣру. (Прав. Соб. Май, 1864 стр. 92).

[3] Narratio, 30 у Шмита II. 83.

[4] Lami della eresia de' Paterini in Firenze 1766 in 4.

[5] Schmidt. Livre V.

янин када чита у еванђелю, што га свагда уза се ношаху, може кроз то само уклонити сваку несрећу, утишати гром и вѣтрове. Той великой важности, кою су крстяни уживали, приписати є такођер, те є народу біо особито драгоцѣн благослов им; и кое му драго лице сусретавши крстянина не би край нѣга прошло, да му се не би гологлавке до землѣ поклонило рекавши му: благослови отче, благослови добри крстянине, на кое би му одвратіо: да те господ благослови.

Осим крстянскога чина, кой саставляше еретичку цркву, постояла є друга класса люди', тако звани вѣрни (на западу credentes или по романски crezentes). Они су истина били привърженици секте, али нису йоште спадали међу нѣне праве чланове; налазили су се на неки начин у предверю цркве, те су донекле личили оглашенима у древной христянской цркви.[1] Као такови они су се обучавали у науци еретичкой, присутствовали су богослужбеним скупштинама, и како изван секте не біяше спасеня, спремали би се да с временом, ма било на самртной постельи, уђу у найтѣшню црквену обштину, и кроз то постану учестници свію нѣних благодати, што се едино уласком у крстянски чин или секту постићи могло. Не налазећи се дакле они у секти, него на изабраном путу к ньой, ни су били ни обвезани да строго наблюдавају про-

[1] Да су оглашени — auditores — били одвоєни од вѣрних, као што мисле неки аукторы, ние исторички доказано, за то се и ми овдѣ држимо противнога мнѣнія већине списателя', по коме су у катарству постояле само горенназначене двіе классе секташа'.

писана за праве секташе (крстяне) правила. За то могаху се женити, добра теħи и уживати, бой бити, ранити се свачим што земля производи, под увѣтом да се за те грѣхе исповѣде духовнику (стройнику) секте.

Пріе него пређемо на литургичне обреде у богомилству, валя нам свакако ради болѣ ясности онога што слѣдуе, предпоставити штогод о устройству еретичке ерархіе. Какви су били духовни редови или званія међу славянским еретицима, какви ли међусобни ньихови одношаи, о томе источни споменици ништа не говоре, као ни о тобожньим црквама или болѣ реħи општинама у Цариграду, Филаделфіи, Меленику у Македоніи (ecclesia Melenguiæ), Дреговиħу (Drugunthia, Dugrutia) на граници Траціе и Македоніе. Код западних списателя споминю се само неколико црквених богомилских старешина, као горѣ напоменути Василіе бивши йош у животу г. 1118; епископ Никита (Niquinta) из Цариграда од строге дуалистичке секте, кой г. 1167 дође у Ломбардію, и сазва сабориште у Saint-Felix de Caraman у южной Француской, на ком се утажила породивша се распра између строгога и умѣреног дуализма; неки Симон (пріе г. 1167) старѣшина цркве дреговиħке, кой посвети за владику вишереченога Никиту. Свакако црквена та организація на истоку (изузевши Босну) ние се чврсто утемельити могла; с брзим паданѣм ереси и она е из дана у дан изнемагала и слабила, док е найпослѣ заедно са ереси са свим нестало. Много йой е ячи темель біо на западу међу ондашньим Катарима, нарочито у южной Француской и сѣверной Италіи. Ту е

секта (бар у почетку за XI. и XII. столѣћа када подпуну слободу уживаше) раздѣлѣна била на епископіе, а ове опет на дяконате. Свака е бискупія имала свое точно опредѣлѣне границе, и обузимала е мѣста и простор римских бискупія, од коих су имена и на западу радо усвоявали еретици. По ономе, што се у србским споменицима сачувало о ерархичном устройству босанске цркве, кое се у езгри судара са устройством западнѣ ереси, ние сумнѣ да е и та организація прешла на запад из югославянских страна, што их богомилство заразило. За то могу се иста дата, одузевши гдѣкое предѣлне особине, и на источну секту обратити.

По той организаціи била су два црквена реда: виши и нижи. На први ред спадаху старѣшине секте, звани кадикад и епископи; на други стройници (на западу ministri) и дякони. Едни и други избираху се из крстянскога чина; гдѣ не би било стройника', заміеньивали би их обично у свршаваню службе и други крстяни премда неосвећени. Међу стройницима били су опет неки старіи у достоянству, у власти и у служби, и ти су се звали старци (на западу ancianus, ancias, major). — Акт рукополаганя стройника' біяше врло прост, немаюћи никакова таинственога знаменованя; епископ ставляше на главу рећеника нови завѣт, што се неким начином сматрало као ново духовно крштенѣ (Consolamentum). — Глава діецези біяше епископ. Он заузимаше прво мѣсто у свима црквеним службама; он би први починяо молитве; први благосивляо, проповіедао, ломіо хлѣб, освећивао ниже свештени-

ке, разрієшавао од смртних гріехова, предсѣдавао скупштинама крстяна' и т. д. Сваки є епископ имао под собом два помоћника нижа у чину од нѣга, од коих се єдан звао filius major, други minor, [1] кои су заміеньивали епископа у служби црквеной кад би другдѣ забавлѣн біо, и обилазили епархію. Епископ йош за живота избрао би себи наслѣдником старіега сина — filius major — и завладичіо га, положивши му нови завѣт на главу и обѣ руке на кньигу.

Што се тиче богослуженя, ако є било мѣста' гдѣ би се секташи сабирали на молитву, ипак храмове нису држали за необходно потребне. О томе говораху, да Бог не тражи да му се люди кланяю у кући од камена; [2] он є на сваком мѣсту; он не пребива баш особито у зградама, што их начинише руке людске (Дѣян. XVIII. 24); он присуствує гдѣ су два или три сабрана у нѣгово име (Мат. XVIII. 20). Црква им є свуда, гдѣ се сакупляю крстяни (Perfecti, boni homines).

Према простоти богомоля', кое біяху понайвише собе лишене свакога украса, прост им біяше и сами богослужбени обред. Службу као што рекосмо свршаваху стройници (ministri), а у одсуству ньихову и други крстяни. Присуствуюћи вѣрни и кр-

[1] Нешто овоме налик видићемо у босанской цркви, гдѣ су осим дѣда (епископа) саставляли вишу єрархію гости, нѣгови по свой прилици помоћници.

[2] Ideo domum manufactam negant esse Ecclesiam (Ebrard. у Шмита II.) — Nec jam ecclesias vocant sed speluncas (ibid) — Ajunt in omnibus sacris templis habitare dæmona (Арменопул стр. 552). Козма: Церкве распутья мнять суща (Прав. Соб. Юній 1864). — Сравни Евтимія Зигадена Narratio de Bogomilis стр. 27.

стяни стояли би с прекрштеним рукама, и обред почео би с ріечима: благословите, праштайте, амин; буди нам по ріечи твойой. На то служеħи стройници с пруженим рукама гласно веляху: отац, син и св. дух опростіо вам сва ваша сагріешеня. Поклонимо се отцу и сину и духу светоме (три пута). Послѣ тога благослова слѣдоваше отче наш, — молитва найсветія, едина кою господ установіо, коя е за сваку потребу довольна, и замієнюе све остале молитве;[1] ер е Христос у обште наредіо да се многе ріечи не просиплю. Молитву господню заключили би придавком: ер твое ест царство и сила и слава на віеки амин. Ова служба, што ю западни Катари зваху dias et oras а Богомили часови, биваше сваки дан ютром и вечером. Овдѣ нам е приміетити, да с горньим литургичним формулама започиняше свака ньихова служба, уз често понавлянѣ по три и по шест пута благослова (Benedicite) и придите поклонимо се (Venias), те би их честима маньима и веħим поклонима до землѣ (метаніе) наизмѣнице спроводили[2].

Приступаюħи сада к осталима еретичким службама, ове се могу свести на четири: даванѣ моли-

[1] Unicam precationem illam adgnoscunt: Pater noster; ceteras abrogant, et inutilem garulitatem adpellant. (Армен. 552). Сравни: Евт. Зигаден Narratio de Bogom. 28, у Шмита II. 116.

[2] Adorabant Deum facientes Venias et genuflexiones multas (Vaissete у Куница стр. 46). — Reverentiam faciunt flexis genibus capite inclinato quasi prostratus cum manibus — ponendo manus usque ad terram. (Liber Sent. 54 ibid стр. 54). — Die Venia war die Bezeichnung für die Kniebeugung bei den Griechen, вели Куниц стр. 46; а Ducange: Veniæ, inclinationes, vel genuflexiones religiosorum quæ Græcis μετάνοιαι, quod plurimum in pœnitentiam injungi solerent.

тве или приманѣ иновѣрца у брой вѣрних; улаз у крстянски чин (consolament, consolamentum); исповіед и ломлѣнѣ хлѣба. (Fractio panis). Казаћемо штогод о свакой, починюћи редом од првога обреда.

Тко є из иновѣраца или оглашених желіо ступити у први ред црквене заєднице, у брой вѣрних, валяло му є неколико недѣля да се подвргне искусу, кушаюћи силе своє у вааздржаню и свакой невольи. Искушенѣ се то звало на западу astenentia. Почетни обредни акт состояо се у поучаваню, што га служећи стройник даваше искушенику; за тим є стройник говоріо отче наш, а искушеник држећи еванђелѣ у рукама ріеч по ріеч за ньим, и у томе изговараню молитве садржавала се сућност обреда тога, те с тога се на западу и звао чином примання молитве (receber sancta oratio); єр се вѣрни завѣтоваше, да ће господню молитву у свако вріеме и сваком пригодом говорити.[1] За тим би искушеник проміеніо име, и тиме би фактично међу освећене вѣрне ступіо.

Речено є повише колико є знаменит біо крстянски чин (ordo) у богомилско-катарской єреси. За то є и дотични обред примання біо найважніи у секти. За улазак у тай чин искало се найпріє приволенѣ сабраних крстяна. Нашавши крстяни вѣрнога да є достоян братства ньихова, приступили би

[1] Orationem putant necessario dicendam et maxime quando sumunt cibum vel potum (Rein. 1765, ibid 57). По овоме се види да су вѣрни били у секти они, кои чекаюћи да у чин крстянски єдини спасоносни ступе, утврђиваху се йош болѣ приманѣм молитве господнѣ на изабраноме путу. Тко у томе обреду да не позна од єретика' изопачено прав. "послѣдованіе во одѣяніе ряси?„

к самоме свечаном акту. Описаћемо га у кратко како є сачуван у западних списателя тим радіє, што є из описа тога очевидно да су први почетници єреси, када су оснивали чин на ком се држи вас єретички устав, имали пред очима и за образац прав. послѣдованіе малыя схимы, што ћемо гдѣкоим цитатима из требника доказати. На срієди богомолѣ біяше стол застрт біελим покривачем, и на нѣму нови завѣт. Пріє но започне обред, стройници и помоћници им опрали би руке, те би мучећи стали сви около стола редом по старѣшинству. Неофит стаяше између ньих у средини, нешто одалѣ од стола олтарнога. Онда служећи стройник држећи у рукама нови завѣт стао би учити неофита [1] у єретичкой науци, набраяюћи му све трудности и неволѣ живота, што ће их морати подносити по уласку у чин; напоминюћи му уз то дужност да до смрти остане тврд и непоколебльив у новой вѣри, коя га єдина може спасти и привести к Богу. Послѣ говора тога стройник питао би неофита: брате! хоћеш ли примити вѣру нашу? [2] а овай нѣму: да. [3] На то нови брат клекнувши иште трипут благосло-

[1] Ille qui major et ordinatus dicitur librum Evangeliorum in manibus suis tenens, eum vel eos qui ad recipiendum consolamentum conveninnt admonet, ut in eo consolamento omnem suam fidem et spem salutis animarum suarum in Deo et in illo consolamento ponant. Ermengardus у Д.ра Куница стр. 62. — Docet eum quid debeat credere et qualem conversationem habere. Moneta, ib. — А у требнику: Игуменъ оглашаетъ (брата) сице: Отверзи срдца твоего ушеса брате и т. д. — и отвѣщай нам противу ихже нами вопрошенъ быти имаши.

[2] Желаеши ли сподобитися ангелскаго образа и вчинену быти лику монашествующихъ? (ibid).

[3] Ей .... честный отче (ibid).

ва, и уз свако питанѣ корачіо би неколико корака напрієд,[1] добивши на сваки упрос благослов стройников с рієчима: да те Бог благослови, с додатком трећему благослову, и да те учини добрим крстянином, и доведе к доброй кончини (Deus vos benedicat, Deus fassa bon Crestia eus port a bona fi).[2] По том слѣдоваше свечано завѣтованѣ новога брата, да ће живити сходно божіим и еванђелским заповієдима, да неће лагати, клети се, да ће строго постити, од жена се чувати, да неће убіяти коє му драго животно и т. д.[3] Онда му се стройник приближи, и давши му еванђелѣ да га цѣлуе стави му га на главу,[4] а сви присуствуюћи крстяни (Perfecti) десну руку єдни на главу други на плећа, говорећи єдиногласно: поклонимо се отцу, сину и св. духу, — док међу тим стройник моли Бога да пошлѣ на неофита светога и утѣшителя духа.[5] Иза тога сва дружина говори отче наш, и стройник заврши обред еванђелѣм по Йовану: въ началѣ бѣ Слово. Брата опашу жицом вунена конца, што су западни Катари звали символичком одѣћом крстяна'.[6] За тим сви стройници и присутни крстяни

[1] Вводится отъ Екллисіярха братъ, творя въ трехъ мѣстѣхъ колѣноприклоненія три даже до святыхъ дверей (ibid).

[2] Воистину добро дѣло и блаженно избралъ єси (ibid).

[3] Таже игуменъ глаголетъ къ нему оглашеніе: виждь чадо, якова обѣтованія даеши владицѣ Христу (ibid).

[4] Полагаетъ настоятель верху глави его книгу и чтетъ молитву въ слухъ всѣхъ поющимъ братіямъ Господи помилуй (ibid).

[5] Священикъ чтетъ молитву сію: Господи Боже нашъ упованіє и прибѣжище и т. д. (ibid).

[6] Братъ нашъ препоясуетъ чресла своя силою истины (ibid).

цѣливаху брата.[1] Онда би се овай одмах уклоніо у самоћу, живећи о хлѣбу и води 40 дана, разсуђуюћи о примлѣной благодати и о тежким дужностима, што му нови чин налагаше до смрти[2].

Исповѣдни є обред саставляо такођер главни діел еретичкога богослуженя, и звао се на западу просто служба (Servitium) и приправлянѣ (Appareillamentum). Из формулара Д.ра Куница види се ясно, да се состояо у обштем исповіеданю гріехова, коме слѣдоваше молба управлѣна Богу, сабраним крстянима и цркви ради опроштая. Єдан би говоріо у име свію. Каюћи се грѣшник стао би с дружином лицем пред скупштином стройника' и крстяна', и клекнувши према служећем стройнику, кой држаше на прсима расклоплѣно еванђелѣ, говоріо би: долазимо овдѣ пред Бога и пред вас признаваюћи да смо криви, єр сагріешисмо дѣлом, словом и помишлѣнѣм, и молимо Бога да нам посредством вашим сагріешеня опрости. (Nos venimus coram Deo et vobis ad confitendum peccata nostra, quia multum peccavimus in verbo, opere, cogitatione etc.) На то би стройник ставіо нови завѣт на главу каюћега се, а од крстяна' сваки десну руку, те говорећи молитву господню изговорили би опростне ріечи (види стр. 56). — Покору су налагали дякони; она се обично состояла у посту и многим метаніяма.

Остає нам йош да напоменемо с неколико ріечи благосливлянѣ или ломлѣнѣ хлѣба (fractio panis),

[1] И бываетъ цѣлованіє (ibid).

[2] Сицеви монахъ долженствуетъ пребивати въ цркви дней пять, упражняяся отъ всякаго дѣла, кромѣ чтенія, аще вѣсть (ibid). Сравни: Schmidt, Histoire, II., 128; — D.r Cunitz, Rituale 59, et seg.

што представляше понешто тайну вечеру у христянской цркви. Овай се обред свршивао при свакоме благованю, біо обѣд, вечера или што друго, коме присуствоваху крстяни. Пріє но би сѣли за стол говорила се молитва господня, и онда стройник или найстаріи годинама крстянин благословіо би хлѣб, и діелio комадиће присутнима с ріечима: благодат господня буди свагда с вами, — те би свак єо діел свой у тихом скрушеню. Обѣд овай као да є понавляо обичай агапа' у првих христяна, и представляо обште братимство међу свима члановима секте. Народ є особито штовао хлѣб тай, и називао га хлѣбом освећеним, хлѣбом свете молитве (panis sanctae orationis). Неки веле да се окром хлѣба освећивало тада и вино [1], што се не слаже с мнѣнієм већине списателя'.

в. **Развитак; паданѣ; престанак секте.**

Ову є науку и богослужбене практике почео Богомил с ученицима ширити найпріє по предѣлима населѣним бугарским народом у Македоніи [2].

[1] In mensa sua quotidie cum manducant ad formam Christi et apostolorum, cibum suum et potum in corpus Christi et sanguinem per dominicam orationem consecrant, ut inde se membra et corpus Christi nutriant. Evervinus, 455; S. Bernardi Sermo, 66, I. у Шмита II. 131.

[2] Права є отачбина богомилству по свой прилици обширна страна од Пловдива до близу ядранскога мора. Ово йой є дужина од истока к западу; а ширини могла би се узети као найсѣвернія точка Охрид и равноимено єзеро, на юг пак Янина и йош ниже до далеко у Тессалію; одатле опет к сѣвероистоку поред Солуна, дуж свега приморя около полуострова древне Халкидике, на коєга край-

Он є у той обширной страни налазіо врло плодно полѣ за свой єретички рад, єдно што су се славянски ондашньи жительи йош чврсто држали язичних традиція из митологіє славянске, сходних у коє чему дуалистичкоме начелу, не будући при томе йош добро утврђени у христянству, а друго што и православна црква не бiяше онамо стално устроєна, поводом старих распра о духовной власти над Бу-

нѣм манѣм полуострову к истоку лежи Света гора. Томе мнѣнію ево доказа. Бидили смо (стр. 6) да су у другой половини VII. столѣћа сву горѣ речену страну заузели били новодошавши Славяни, ньих петоро племена. Ради важности, коя є за предмет наш у настоєћой расправи скопчана с именима тих племена, валя нам их овдѣ опет именовати. То су Дреговићи између Верріє (Berroea) и Солуна, Сакулати, Борсаци, Велесићи, βαγενεται (по Шафарику Войнићи), Струмничани и Ренждани. Предѣл што га запремили Дреговићи звао се у Грка' дуго врієме Δρουγουβιτια; у нѣму є постояла йоште на измак IX. вієка нарочита епископія (της Δρυγοβιτιεας или Δρουγουβιτιας), подчинѣна бивша митрополиту пловдивскоме. (B. Tafel, de Thessalonica ejusque agro. Tom. II. pag. 59; Le Quien, Oriens Christianus. Tom. II. 95; Руск. Бесѣда, 1859, III., стр. 107). Осим тога предѣла бiяше к истоку у планини Ему у Траціи други предѣл, познат у среднѣм вієку под именом Dragovinthia (Драговић) населѣн Славянима (Драговићима), на коє вѣроятно спадаше испрва и племе Дреговића', што се доцніє отиснуло на запад и юг. — Те су краине йош у почетку морале бити средиште духовной радиности богомилских єретика; оне стекоше за рана међу истим єретицима неку знаменитост, имаюћи на своме земльишту главне єретичке обштине и цркве, што су и преко граница' югославянскога свієта познате биле. Тако западни богомилству сродни єретици — Катари, Албигензи — по Италіи, Францускои, Нѣмачкой, указиваху йош у XIII. вієку на речене покраине као колієвку западнога катарства: hanc hæresim, веляху Катарци што их спалише у Келну год. 1146, usque ad hæc tempora occultatam fuisse a temporibus martyrum et permansisse in Græcia et quibusdam aliis terris (Evervinus, у Шмита Ч. I. стр. 2). Єдан катар-

гарском између Рима и Цариграда. Уз то можда су се и онда (као на жалост и дан данашньи) већ појавльивале грчке претензіе над народном бугарском црквом, особито послѣ слаблѣня царства започетог йош под Петром сином великога Симеона, успркос ревностноме и савременом дѣланю Методіевих ученика около утврђеня народне те цркве и славянске просвѣте. Еле било што му драго,

ски огранак біяше у Италіи тако звана секта de Bagnolo, Bagnaroli, кои су се држали дуализма умѣрена и чина славянскога (se rattachant à l' ordre d' Esclavonie. Шмит, Ч. II. стр. 285). Очевидно е да е име Bagnaroli вѣрни превод славянскога Поливаки, коим се по свѣдочби В. Григоровића (Путеш. стр. 196) йош од прастара доба и дан данашньи називлю бугарски жительи близу мѣста Водене сѣверозападно od Солуна, дакле у горѣ ограниченом простору. По томе гріеши Шмит изводећи то име од постоећега и данас мѣста Bagnolo у Ломбардіи. Друга опет секта біяше за XIII. ст. у Нѣмачкой рункарска: qui vocantur Runcarii a villa (Reinerius у Шмита Ч. II. 284). Западни списательи ломили су главу тражећи од куда то име секти. Гретсер (Gretser, opera theologica, Ratisbonnæ 1738) мисліо е да долази од вароши Roncali код Піяченце, а славни е Яков Гримм (Wiener Jahrbücher für Litteratur. Wien 1825. T. XXXII. p. 215) судіо да су се тако прозвали, што су неки еретици у Нѣмачкой имали обичай носити ножеве, од старогерманскога Runco, нож. Ми смо горѣ напоменули за слав. племе Ренждане, што их грчки списательи називаху кад Ῥεντίνοι кад Ῥουγχινοι, а Тафел их чисто Sclavinos Runchinos зове (pag. 68). Залив ренждански код св. горе указуе и данас на стара обиталишта славянских Ренждана. Ту се налазіо у среднѣм віеку утврђени град (φρούριον) Рентина, средиште особите епархіе. Као што е обичай біо учительима еретичким да се скупляю около главних христянских црквених міеста, те од туда на далѣ дѣлаю, ние сумнѣ да су пролазећи онуда с истока крстоносци, а вѣроятно и трговци * са сектом се код Рен-

* In Sveviam, Bavariam, et Italiam borealem sæpe intrant eorum mercatores..... Horum quidam etiam ex Hungaria ad nos convenerunt. Види: Fasti Corbejenses за г. 1152 у кньизи Харемберга: Monumenta historica. Brunsvic, 1728.

лажни се учительи появише у калуђерской хальини — mantelo ac cuculio longe sese libentius hæc pestis abscondit. (Анна Комнина Alexias стр. 486) — с благим рієчима у усти а єдом у срдцу, постници, лицемѣри, те издаваюћи се за праве богоугоднике, чисте савршене христяне, стадоше вѣшто єрес по безазленоме неуком народу разсіявати, и цркву по єретичкоме облику и начелима уређивати. Онуда су подяривали ватру религіознога раздора, уносили єрес у манастире међу калуђере, и у домове найодличніих породица, премамльивали многе слабе неискусне душе, особито у женскоме полу. Епирска страна, граничећа с Мацедоніом са запада, біяше

ждана' упознали, те с именом и науку йой у Нѣмачку пресадили. — Додаймо к овоме и свѣдочанство често поминятога Рейнерія Сакони из XIII. вієка, коєму се важност одрећи неда, бивши тай Сакони много година ревностни привржение западнога катарства. Он брои цркву Dugunthia или Dugranicia међу найстаріє митрополіє цієлога катаризма, и набраяюћи цркве бугарске изрично вели да су све постале од Дугунтіє. Да є пак Dugunthia и Dugranicia исто што више речени предѣл или мѣсто Драговићи или Дреговићи, мислим да є сувишно свако доказиванѣ. — Осим тога споминю се у єретичких западних списателя цркве у Меленику (ecclesia Melenguiæ) и данас мѣсто у Мацедоніи, Concorezio или Corezio єдно од двaю села Горица или Градица, сачувавших до данашнѣга дана своє слав. име у южной Тессаліи, гдѣ се населило било племе Велесића' (Ami Boué, Hinéraires, II. 70). У Concorezio біяше йош у почетку богомилства яка єретичка обштина, коя се држала умѣренога дуализма на супрот обштини дреговићкой, средишту чистога абсолутнога дуализма. Ово свѣдоче исти єретички списательи на западу, додаюћи да им є умѣрено дуалистичко начело дошло из Конкореція. Оволико стихія — етнографских, историчних и религіозних — не показує у такоме скупу ни єдна друга страна нити племе на балканскоме полуострову, да би нас побудити могло, потражити колієвку богомилства друкуда, него у горѣ наведеноме югославянском краю.

онда веќ пуна еретика'. Почетком XII. столѣќа Богомили се яко умножише у Пловдиву; од туда се тайно почну ширити далѣ к истоку по Траціи, смѣстивши се и у самом Цариграду, гдѣ се нешто кашнѣ подигоше двіе богомилске обштине, една грчка друга латинска, од коих е послѣдня около г. 1230 броила до 50 савршених (Perfecti).[1] Неки Василіе, занатом лѣкар, носеќи калуђерску расу, біо е кроз 50 година богомилски старѣшина. Он е ушао у секту около 1050 године, и пріе но ќе постати духовним главаром, одликовао се као ревностан питомац ако не самога Богомила, од коега біяше годинама нешто млађи, а оно непосредних ученика нѣгових. То е по свой прилици исти онай Василіе, што га синодик брои међу найжешќе непріятелѣ православія. (В. стр. 43). Умро е у дубокой старости, ер га історія споминѣ као жива год. 1118. По Евтимію Зигадену (Victoria de Massalianorum secta. Utrecht, 1696, стр. 114), тай се Василіе звао и Петар, даже Исус Христос; имао е око себе дванаест главних ученика, кои су се именовали апостоли. Цар Алексіе Комнин (1081—1118) ушавши у траг секти у Пловдиву, даде преда се довести Василія, и кад овай остаде упоран и нехтѣ се покаяти, осуди га да се жив сажеже. Веќи му брой застрашених привrженика поврати се к православію; упорни буду ухваќени и бачени у тамнице, гдѣ их цар Алексіе походіо, да би их убіедіо о лажности ученя ньихова[2].

[1] В. Reinerius, 1767 у Шмита Ч. I. 108, 109).

[2] Anna Comnena, Alexias lib. XV. pag. 486 у Шмита Ч. I. стр. 13.

Рекосмо повише да се за XII. віека налазило Богомила' и у самоме Цариграду; али им поред свега труда и настояня не пођe за руком чврсто се настанити у нѣму, са лютога гоненя и оштрих казни, што би их постизале када би се явно появили у оной престолници. Тако є синод цариградски г. 1114 осудіо да се спале кньиге Константина Хрисомале, єр су садржавалеученя богомилска, коя калуђери по манастирима жельно читаху, и проклео свеколике привржєнике тога ересеучителя.[1] Три године послѣ тога, два епископа у Кападоціи буду збачени и лишени епархія' као пріятельи секте; монах Нифон осуђен с истога узрока патріярхом Михаилом Окситис, буде обріян и затворен доживотно у тамницу, од коє га ослободи позніє Козма наслѣдник Михаилов, покровитель Нифона. Ипак сва та прогонства не искоріенуше секту; она є постояла и далѣ у тайности, имаюћи своє средиште у Пловдиву, и многе привржєнике по свима провинціяма и у главним градовима царевине[2].

Може се за извѣстно узети, да се єрес богомилска почела увлачити из Бугарске (Траціє и Македоніє) у ближнѣ србске предѣле около половине XI. столѣћа. Прозелитизам є овай тим више успієвао, што србством населѣне землѣ нису имале йош никакве народне добро устроєне цркве; онамо се над юрисдикціом препираху єднако римска и источна црква: прва оснивaюћи своє тобожнѣ право на политично-државним законима, по коима є Иллирик

[1] Leo Allatius, de Ecclesiæ occidentalis atque orientalis perpetua consensione. Coloniæ 1648 p. 644.
[2] Schmidt, Histoire. T. I. pag. 13.

спадао под западню патріяршію; а друга на то, што сав готово народ исповіедаше у самом дѣлу православіє. С друге опет политичне околности србства біяху онда ядне и чемерне. Бугари и Грци насртали би с оружієм на србске землѣ те их грозно пліенили, док се међу тим србски жупани, одметнувши се испод власти великога жупана, међ собом завађали и крвили, настоєћи да єдан од другога не зависи, но да є сваки за себе самобитан (в. стр. 11). Код овако несталнога станя, када яке власти не біяше да над обштом сигурношћу бдіє, да сплетке явне и тайне коєкаквих ровара одбія и чистоту православія штитити, — када на религіозном полю све подріємало и обумрло, стаде єретички црв цркву православну подгризивати, по земльи се ширити и то већи мах отимати. То є тако траяло до онога срећнога по ціело србство часа, када дом Неманѣ на великожупански престол сѣде, мудрошћу поціепане србске државе у єдно тієло опет споп, те желѣзном силом и друге землѣ посвои.

Докле се єрес та распростирала онда у србской држави, не зна се поуздано. О томе (бар колико є мени познато) немамо жалибоже до два кратка али драгоцѣна помена у житію св. Савве, што их написа єдан брат му првовѣнчани краль, а други єромонах Доментіян; єр што се у синаксару, у пећской лѣтописи (Русская бесѣда, 1858, Ч. II.), и у гдѣкоима йош домаћим рукописима говори о єреси у србской земльи не заслужує спомена, тако є то површно, кратко и са обштих ріечи са свим неопредѣлѣно. Судећи по Доментіяновой кньизи, изданой трудом Ђ. Даничића у Біограду 1860, єрес

є онда окужила била велики дієл народа, нарочито племиће.[1] За то прво старанѣ буде св. Савви, пошто србском црквом стаде управляти, да отачаство своє од богомрских єретика очисти. Йош му є отац Симеон Неманя многе од ньих из землѣ прогнао біо. Кои упорни у єреси остаяху, те є Савва што кротким поступанѣм с ньима, што архипастирским поучаванѣм и обећанѣм земальских награда, коє би за ньи у брата му првовѣнчаног краля измоліо, у православіє опет обраћао. Само противу закорієлих и нераскаяних єретика употребляваше строгост; ове би он и брат му Стефан предавали анатеми, и гонили из отачаства.

Сад настає питанѣ каква є то єрес била у србской државе. И на ово нам є у кратко одговорити. У Доментіяновой кньизи, и по осталим рукописима она се свуда називлѣ обштим именом є р е с, без далѣга придавка, и разликуе се изрично од вѣре латинске (стр. 151). С тога су неки мислили и писали да є павликіянска,[2] други манихейска,[3] трећи

[1] Вь єресехь же соуштихь благорѡдныхь, ихже ѡбрѣташе много сихь молє и наоучаше кь сьборнѣй апостольсцѣй цркви приложити се, почьсти же и дари великыє ѡбѣштаваше имь, и иже послоушавь єго, приєть бываше имь любовию многою, и оу самодрьжца же кралꙗ брата єго мнѡгыхь дарѡвь приємникь ѡбрѣташе се, иже ли вь богомрскыє єреси нє повиноуєсе оутврьждаше се, сего прокльнше и сь многымь бесчьстіємь ѡть вьсеє своє земліє изганꙗхоу. Домент. стр. 152.

[2] Овога є мнѣнія руски сачинитель изврстнога житія св. Саввє у часопису: Творенія св. отцевъ. кн. 2. Москва 1849, стр. 252 и слѣд., преведена у Србско-далм. Магазину за 1862.

[3] Г. Хилфердинг у руской бесѣди 1858, IV. Ч. II. вели: "въ предъидущую (т. є. преднеманићку епоху) духовная жизнь сербскаго народа раздѣлена была между го-

богомилска. Трояко є ово мнѣніє потекло вѣроятно од туда, што є свима тим сектама обште начело дуализам, те се списательи у просуђиваню нису толико освртали на постоєће разлике између поєдиних секта, колико на главни характерични ньихов основ. За павликіянство знамо да є проповіедало чисти абсолутни дуализам, и све од туда проистичуће заблуде, одбацаюћи ціели стари завѣт као дѣло сотонско, штованѣ икона', крста, — извршуюћи неки род крштеня и тайне вечере без икакових у томе матеріялних стихія и символичкога обреда, само кроз єдино изговаранѣ таинствених ріечи. Богомилство на против ако є и узело за темель, за излазну да тако речем точку своме догмату дуализам манихейско-павликіянски, али є дуализам тай преиначило, умѣрило према владаюћим онда идеама у славянству о природи и власти нечастивога духа (сотоне) у управляню світом, што их є славянство примило било из язичне митологіє, у койой, као што є горе речено, велику улогу игра црнобог. К томе є богомилство усвоило од новіих массаліянских єретика (Евхита) строги аскетизам, правила о нравствености, литургични об-

сподством Рима и Манихейской єреси„. А православіє? Нань као да се мало обзире Г. Хилфердинг; а познато є из повѣстнице црквено-славянске просвѣте, да є унутрня моћ источнога православія онда већ довольно яка била, и све є то већма расла, особито од владаня цесара Василія, дакле од благовѣствованя Кирилла и Методія. Иначе како би Неманя I. и син му Савва од єдном ударити могли онако тврди темель прав. цркви у србству? Онуда су постояле већ православне епископіє (в. стр. 27), и види се да є св. Савва само болѣ уредіо станѣ црквено, и яче га оградіо.

ред, чега се лишавало павликіянство. Уз ово кад узмемо и то, да є богомилство у главной ствари пород чисто славянски, да му учителѣ народни славянски дух одушевляваше, и да се поглавито томе има приписати што се по югославянству распрострaнило, дочим є єрес павликіянска, као више азіятски резултат гностицизма, остала ограничена на мали простор у Траціи до свога упадка, — може се позитивно тврдити да єрес, о ископу коє свети наш Савва неумрле заслуге стече, біяше чисто богомилство. Да є ипак поред ове єресе било онда међу Србима и других али у манѣм брою секташа — Павликіяна, Евхита, — не само є вѣроятно но и исторички доказано, почем се на више міеста у Доментіяновой кньизи говори изріеком о єресима (у множ. брою), што и пећски лѣтопис потврђує (Русская бесѣда IV. Ч. II. 1858)[1].

Од толико опаких єретика не остаде, йош за живота Саввина, ништа у србской држави до єдинога спомена им. Што є єреси тако брзо и са свим нестало у Србіи, ясан є доказ да є она онуда била само на површю; ниє се у срдце народу засадила, и лишавала се к томе унутрнѣ организаціє, койом є секта єдино могла доћи до напредка, и обстанак за дуже вріеме обезбіедити, као што є то сродним йой катарским сектама на европском западу помогло, те се успркос тежкоме прогонству кроз триста и више година одржати могле.

[1] Да су єретици у србской држави одбацали св. саборе, штованѣ божіих храмова, св. икона, богородице, крста и евхаристію, потврђує и горѣ наведено житіє св. Савве. (В. Србско-далм. Магазин 1862, стр. 32, и кньигу Доментіянову стр. 149, 150).

У исто доба, када и у србским државама, богомилство се ширило по сѣверной части Бугарске с ову страну Балкана. Краль Йован Асен ступивши на престол г. 1207 није Богомиле ни мало узнемиривао. Он им даде еднака права као и християнима, и подпуну слободу у свршиваню обреда своег (Шмит, I. 113); чим се ерес у оним странама болѣ усадила и далѣ йош просула. Ово е повод дало Риму, ползуюћи се политичким упливом и мѣшанѣм угарских кралѣва у бугарска дѣла, те е кроз миссіонаре, под тобожньим изговором сачуваня вѣроисповѣдне чистоте, привео многе не само од секташа', но и од православних у нѣдра римской цркви. Ондашня прав. црква, премда добро устроена и господуюћа, морала е ипак услѣд унутрньих немира, и то већега распаданя бугарскога царства бити врло неяка, да се с успѣхом одупре и сплеткама еретика', и явноме прозелитизму римских миссіонара. Што е дан данашньи у Бугарской римокатоличких христяна, то е к западной цркви прешло, што од еретика' што од православних, за XIII. и XIV. віека.[1] Оне неколике тисуће Павликіяна около Пловдива, пошто се задньих столѣћа изневѣрише дуализму, пристану уз западну цркву тек у XVI. и XVII. столѣћу, усугублѣном ревношћу римских фратара.[2]

[1] Hæretici similiter et schismatici ad veritatem fidei orthodoxæ ac unitatem Romanæ ecclesiæ revertantur (Raynaldi Annales XVI. a. 1366).

[2] Веле неки, да би се ти останци Павликіяна' лакше били приволѣли примити православіе, кое е по свой Бугарской броем найяче, да е од стране свештенства било любави и ревности за тай посао. Да није и у томе ревньивост између Грка' и Бугара' била по сріеди?!

Ови римокатолички Бугари зову се онамо и дан данашньи Павликіяни.

Из Мацедоніє и Бугарске, по свой прилици йош у почетку богомилства, поєдини єретици преносаху на далѣ єрес к сѣверу у Панонію, к западу у Босну и у приморіє, избираюћи као рођени Славяни, изишавши из православне цркве, као источни монаси у калуђерской мантіи, са славянским преводом еванђеля и славянском проповѣди, за полѣ свойой радиности исключиво православне славянске општине. Црква латинска ниє имала ничега да их к себи привлачи; паче на ню су они страшно мрзили и овдѣ као и на западу, єр йой свештенство (особито фратри) било понайвише иностранo из Нѣмачке и Таліянске, и єр се жестоко противило уведеню славянскога єзика у цркву, што єретици као познати народняци не могаху никако да трпе. За Панонію зна се да сѣме прав. ученя, посіяно Методієм, не біяше онамо за дуго вріеме послѣ прогнаня ученика нѣгових са свим изчезло. Тамо у сѣверной крайни дуж Карпата, у средини и на югу (у Сріему и Славоніи) налазіо се до XIII. столѣћа йоште велики брой приврженика прав. цркве, и доста манастира', у коима се црквени обред у славянском єзику одправляю. Папа Иннокентіє III. у писму кралю Емерику (**Romæ XVII. Calend. Octob. 1204**) чисто жали, да є у свой Угарской єдан само латински манастир а много грчких: quia vero nec novum est, nec absurdum, ut in Regno Tuo diversarum nationum, conventus uni Domino in regulari habitu famulentur, licet unum sit ibi latinorum cœnobium, quum tamen ibidem sint multa Græcorum.

— У те манастире старали су се еретици навластито да се утисну, и тврдом ногом стану, што им е са свое привидне изваньске побожности и смирености, са строгога аскетичнога живлѣня врло често по жельи испадало, трујући из тих свештених міеста, своим еретичким проповіеданѣм и вѣрни али у познаваню христянских истина йош яко заоставши народ. Оваки е вѣроятно морао бити славянско-православни манастир, или бар яка црквена обштина у Пожеги у данашньой Славоніи. Еретичка проповіед биће у ономе предѣлу, а и по ціелой Славоніи уродила богатим плодом, када промислимо да е мѣсто оно или тврђа (Château de Posega) дуго вріеме била огньиште еретиштва,[1] од куда се далѣ и далѣ по земльи ширило, поред свега нападаня и крвава прогонства од стране угарскога високога клира. Год. 1218 Бертолд арцибискуп колочки купивши пожешку тврђу за свою цркву, подчини тиме и оно гнѣздо еретиштва свойой духовной юрисдикціи,[2] те кроз тай догађай пође римской пропаганди за руком, да уз православну слабо ограђену цркву и прицѣпивше се ньой богомилство искоріени у оним предѣлима.

Да е приморска Истра и Далмація населѣна била многима богомилским еретицима, као што тврди Шмит (Tome I. pag. 108), то е пусти говор и

[1] Foyer de l'hérésie. Schmidt, Histoire, Tome I. p. 114.

[2] Што Шмит (Tome I. p. 108) том приликом вели за Славонію (Esclavonie) да е саставляла едну од найважніих еретичких епископія — un de leurs evêches les plus importants, — не држи се на никакву историчком темелю; већ ако би узели, што е и вѣроятно, да су му яке обштине крстяна' (Катара, Патерена) биле епископіе.

ништа више. Доказа', кои би се према историчкой критици могли одржати, о томе нема; паче историчка истраживаня ясно побіяю таково мнѣніє. Зна се за Рвате, кои Истру и Далмацію до Цетине населише, да су од почетка до данашнѣга дана вазда слѣдовали ученю и обреду западнѣ цркве, изузевши оно кратко врієме у другой половини IX. столѣћа за владе кнеза Седислава († 879), када присташе уз источну цркву, али наком мало година од нѣ одпадоше, повративши се опет к Риму. Богомилство є, као што већ напоменусмо, била нова грана на стаблу славянске православне цркве; пупольци гране те сисали су слабу и онако снагу стабла, и темель му подкопавали. Ако су Рвати, пошто се повратише к Риму, и задржали били народни єзик у цркви (а с коликим трудом и борбом свієту є знано!), латински є ипак обред біо голема препрека, да му се богомилство прилюби. Богомилство є, поред свію своих религіозних заблуда, обузето било славянско-народном самосвієшћу, чему є дакако радиност Методія и ученика му вѣроятно доста допринієла, о койой самосвієсти налази се података и у србским споменицима, — и за то ниє ни нашто толико мрзило колико на латински обред, на туђе римско свештенство у славянском народу, и на познато му непріятельство клира тога противу употреблѣня народнога єзика у литургіи. Богомилство би ипак можда покушало, да и тай славянски огранак у свою мрежу заведе, да римска црква с помоћу якога свештенства своєг ниє над ньим бдила бодрим оком, и єретичке сплетке и настояня йош благовремено одбіяла, што се на жалост не може рећи за

много већи православно-славянски огранак, како не біяше у нѣму чврсте добро устроене ерархіе, да га штити и ограђуе. Едини можда покушай богомилства на славянску цркву латинскога обреда сачувала нам повѣстница; па и томе почетници не біяху еретици Богомили, но привърженици римске цркве. Он се догодіо у Сплѣту, и описао га савременик Тома архидякон ондашнѣ цркве. [1] Бернард арцибискуп сплѣтски, ступивши на катедру г. 1200, "біяше (вели лѣтописац) ревностни прогонитель еретика' за времена Иннокентія III. У оно су доба живила у Сплѣту два брата, синови сотоне (filii Zorobabel) Матей и Аристодій (Aristodius). Они од дѣтинства біяху грађани задарски, а отац им родом из Пулѣ (ex patre Apulo). Будући оба изврстни живописци, златарскоме занату доста вѣшти, к томе искусни у кньизи латинской и славянской, живили су найвише у Босни (apud Bosnam, на ріеци Босни), и надахнућем вражіим до тога их еретичка куга посвоила била, да су не само у скврну ерес вѣровали, него и поганим ю устима проповіедали. Ова два брата нађе Бернард у Сплѣту, гдѣ су многе ондашнѣ жителѣ едовитим догматима већ заразили били. Главно старанѣ буде Бернарду да ерес искоріени, што му срећно испаде, очистивши од секташа' бискупіе сплѣтску и трогирску и приволивши исте виновнике, те се ереси изневѣре и к цркви поврате„.

Ово е, као што рекосмо, можда едини осам-

[1] В. Tomæ Archid. Cap. XXIV. у кньизи Scriptores rerum hungaricarum. (Tom. III. p. 568. — Farlati III. 231, 232, IV., 45).

лѣни факт богомилскога покушая у Далмаціи међу Рватима. Крайна прекоцетинскя — кнежевина хумска — у то не улазаше. Хумска є земля спадала к Босни; у ньой є од почетка владало православіє; онуда є било доста калуђерских манастира, па с горѣ наведених узрока Хумска є и била утециште богомилству — semenzajo di eretici — као што ю називлю западни писци. (Fabianić: Storia dei frati minori. Zara 1863). Догађай тай с наставшом, али одмах у зачетку угашеном сектом по діецези сплѣтской и трогирской, заведе яко на странпутицу и заслуженога иначе о исторіи богомилства историка Шмита (Tome I. pag. 108), кой увртіо у главу, да є постояла онда (1200) те йош цвѣтућа патеренска црква и епархія у Трогиру,[1] на кою по ріечима нѣговим спадаху многобройни єретици не само у ономе граду, него и у Сплѣту, Дубровнику и Задру. О тим Патеренима ни у далматинским

[1] Шмит у казиваню о тобожньим епархіяма катарским на истоку учини прави дармар. Он не проучивши извора' као: Tafel de Thessalonica ejusque agro. Berlini, 1839; руску бесѣду 1859, III. нити судбу слав. населбина у Траціи, Мацедоніи и т. д. узеде Druguntiu, Drugubitiu, Druguriu за Tragurium (Трогир у Далмаціи); Concorrezio за данашню Горицу (Görz) у Крайнской; дочим є, као што већ рекосмо, Druguntia мѣсто а вѣроятніє предѣл у Мацедоніи, бивши населѣн Дреговићима, гдѣ біяще прав. епископія; Горица пак и данас мѣсто у Тессаліи међу већ погрченим Славянима, и постояло є йош у X. вієку. Reinerius Sacchoni, кой є много година живіо у западной катарской секти, споминѣ истина цркву єретичку у Далмаціи; али є он у томе ласно погріешити могао (и доиста погріешіо), ако узмемо у обзир вріеме (XIII. ст.) када є он писао, пошто су и дан данашньи европскоме западу гдѣкоє југослав. землѣ terra incognita; па к томе йош просудимо, да є Далмація своє границе више пута міеняла. Она се за среднѣга віека пружала чак до Драча (Горня Далмація), ушавши далеко у

градовима, нити по осталой земльи (наравно до ріеке Цетине) нема ни помена у Луція трогиранина (Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù. Venetia 1673), кой о црквеним стварима свое отачбине доста обширно повіеда од г. 1150 у напріед, а неби лѣ премучао ни тай важни за домаћу му цркву догађай, да се доиста збіо; ни у сувременика Томе архидякона, на коега се Шмит као емца управо позива. Промах е овай Шмитов тако велик, да се ни простаку какову опростити не може, камо ли историку на гласу, па йош к томе специялисти. Што се тиче Дубровника и државе му, гдѣ по истоме Шмиту на темелю тобоже Фарлати'а (VI. 92, 98), еретиштво катарско біяше до тога надвладало католицизам, да е овай пао у савршену заборавност, оставлям да му неосновано то казиванѣ, коега лажност свакоме, кой е иоле завиріо у повѣстницу оне републике, опровргну рођени Дубровчани [1].

садашню Албанію. За то ние чуда, што е Далмація са классичних своих успомена и правшнѣга великог простора свога, преднячила и позніе кроз много столѣћа над осталима югославянским земляма, те су йой списательи не само инострански него и домаћи границе много далѣ к югу и истоку размицали. Овдѣ нам е навести едан само примѣр. У грчки написаной кньизи: служба святимъ первоучителемъ славянскимъ, напечатаной прошастога віека у Мосхополю у Албаніи, чита се у стихирима на великой вечерньи: какими вѣнцами хваленій увѣнчаемъ мы седмичисленниковъ, возсіявшихъ какъ свѣтилники надъ Далмаціею (φωστῆρας τῆς Δαλματίας;) а на другом мѣсту: Радуйся хоре седмичисленниковъ спасеніе Болгаръ и радосте Далматовъ (В. Руска Бесѣда 1859, II. стр. 129—131). Хилфердинг мисли да се под Далматима разуміеваю Срби у обште.

[1] Папа Иннокентіе у булли од г. 1240 (Фарлати стр. 98) говори истина да е црква дубровачка у ерес пала, али додае да е то по чуваню дознао!

Као што е речено, из Бугарске и србских жупанія прелазаху, можда йош у зачетку ереси, поедини учительи и у сусѣдну Босну. Брой се ньихов множіо другим еретицима из Србіе, што их прогнаше прва два Неманића — Симеон и син му првовѣнчани Стефан — при свршетку XII. віека и почетку XIII. Босном е онда владао знаменити Кулин бан, кой прогонѣне из Србіе еретике радо прими у свою землю, и кроз то покровительство учини, те папски престол, на ком е сѣдіо Иннокентіе III. жестоки гонитель сваке ереси, први пут обрати пажню на босанске Богомиле. Од онога времена имамо врло важан исторички документ за црквену Босну, на кой се писавши о Босни историци врло мало или баш нимало до сада обзираху, напоминюћи га неки тек мимогред, а други не удостояваюћи га ни самога помена. То е акт, коим калуђерске старѣшине (Priores) чина св. Василіе (Bosniæ monachi schismatici, ord. S. Basilii. Види Raynaldi annales **XVI.** a. **1366** pag. **11**; Fejer, Codex Diplomaticus **II. 405**; Farlati, **IV., 44**), одричу се г. 1203 на болином полю код ріеке Босне, пред папским легатом Иваном од Каземара и Кулином баном, пріе свега православія (In primis abrenunciamus schismati), и присежу да ће точно слѣдовати у свачему цркву римску. По той исправи може се као несумньива историчка истина узети, да е у почетку XIII. столѣћа (имено г. 1203) црква православна била господуюћа у Босни. Представници йой біяху калуђери, а на челу им епископ (Magister, наставникъ цркви босанской у срб. спом. од 1404 у Миклошића), коега су калу-

ђери избирали. Али црква та, по истой исправи, біяше онда већ доста подлегла упливу еретичкога богомилства, ербо ересеучительи (крьстяни) успѣше да йой прицієпе од части свою науку, и с ньом скопчана коекаква злоупотребленя, као што ћемо ниже казати. Є ли се пак у доцніє вріеме еретички тай уплив сманьіо, или є йош веќи мах и колики отео над босанском црквом, то и далю судбу босанскога богомилства изяснићемо, пошто се ниже будемо болѣ упознали с граѣанском исторіом Босне, и с горѣ поменутом народном йой црквом; ер предпоставивши ово двое, можно е тек с неком ясношћу разумѣти тай чудновати догаѣай у религіозном животу Бошняка', и докле є допрла органична му снага за обстанка босанске кралѣвине. Толико нам є овдѣ ипак споменути, да є подчинѣнѣ босанске цркве римскоме престолу остала само гола ріеч: она є и у будуће свою екзистенцію сачувала, покрай свега грозногa прогонства од стране римске цркве, коя у Босни чврстом ногом стаде тек у првой половини XIV. віека, за владе бана Стефана Котроманића.

Оваки є біо исторички ход ереси богомилске. Она є, као свако друштво кое што вріеди, и коме є до напредка, тежила да предпоставлѣну себи ціел постигне; да развія начела устава своег, и уплив свой по истим начелима по світу то веќма расспространи. Ми смо веђ познали начела та и устройство секте. Устав, заодѣвши ерес формом строго аскетичном, коме є главна ціел одгаяти секти пустиняка', назовисветаца, безкућника', — устав, кой осуђиваше женидбу, и своим ю вѣрнима у гріех у-

писиваше, кой се донекле и самоме закону природе опирао, — могаше ли имати у себи довольно унутрнѣ животне снаге, да свою миссію иоле с успѣхом достигне? Богомилство є истина опаким своим ученѣм тровало здраву христянску науку у народу; успѣло є истина да своим засѣдама, и споляшньом лажном светиньом заведе с правога пута многе православне душе; али є успѣх тай біо више привидан него истинит, и секта свакояко кратка живота. Она є у свойой отачбини — Македоніи — найпріє изчезла, йоште у XII. столѣћу,[1] а нешто кашнѣ (за XIII. ст.) и на западу, гдѣ се услѣд своє чвршће организаціє дуже времена одржати могла.

[1] Да є у Македоніи, колієвци богомилства, єреси за рана нестало, о томе ниє сумнѣ. У XIII. вієку нема онамо о ньой ни спомена. За тай успѣх велика иде заслуга ревностним судѣлачима на полю црквено-славянске просвѣте, йош од времена Методієвих из Паноніє добѣгавших ученика Савве, Наума, Горазда, Климента и Ангелара. Па ако се догађай тай, узевши врієме дѣланя ньихова међу Бугарима, и ниє коначно збіо йоште за живота им, као што света црква пѣва у канону (в. стр. 95). "Вы истребили силу Богомиловъ„ а ниже: вы совершенно истребили єресь страшныхъ волковъ Массаліановъ (*τὴν αἵρεσιν λύκων τῶν δεινων*, Μασσαλιανῶν, *ὑμεῖς παντελῶς απεσβέσατε*), а оно рієчи те свакако свѣдоче, да се єрес онуда врло рано ископала.

V.[1]

Катари.

Ми смо до сада огледали єрес на истоку у югославянству; видили смо йой догмате, богослуженѣ и устройство, ползуюћи се у томе, уз домаће и грчке изворе, понайвише извіешћама западняка' о савремено постоявшой катарской єреси на европскоме западу. Испоредивши ова извіешћа с источнима, могао се безпристрастни читатель ласно увѣрити, да є богомилство, ако не у свему исто а оно у главним точкама своє науке, обреда' и обичая' врло сродно западному катарству, оснивајући се обѣ гране истога стабла на дуалистичком начелу; имајући к томе обѣ єдно првобитно отачаство: славянску Македонію и сусѣдну йой од чести Трацію. Па ради тога држимо за излишно о катарству и науци му овдѣ далѣ говорити, єр би нам валяло да много штошта опет повторимо, што є већ о бо-

[1] Histoire et Doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois par C. Schmidt. T. II. Paris 1849.

гомилству речено, — што би свакояко читателю било досадно, а не знамо били се тиме и ясности о главной ствари штогод помогло. За то мимоишавши све друго, доста нам є напоменути нешто о почетку и обстанку катарске єреси на западу, и да ли су йой били и какови одношаи од туда са старом свойом єдиновѣрном постойбином.

Познато є из историіє, да су у X. столѣћу за цвѣтаня бугарскога царства под царем Симеоном и сином му Петром, а йош више с почетка XI. віека, постояли чести трговачки и други друштвени одношаи између славянских южних земаля и Таліянске. Самуило краль бугарски біяше на концу X. ст. подигао нову моћну државу, койой темель и средиште горня Македонія, населѣна и дан данашньи Бугарима. Од туда є он разширіо своє господство до ядранскога мора, отевши Грцима градове Драч и Леш наспрам Италіє. По томе се може узети за врло вѣроятно, да су што трговци што доцніє враћаюћи се по суху с истока кретоносци, први пренієли од туда манихейско-богомилску єрес преко мора у Италію, гдѣ она нађе плодно полѣ свойой науци у толико више, што се онамо йош од давних времена повлачило сѣме негда обште разширенога манихейства. [1] Али прво исторички доказано появленѣ нѣно у Италіи, спада од 1030 до 1035 г. наиме у Ломбардіи, у койой с половине XII. ст. налазимо єрес већ чврсто устроєну, с многим слѣд-

[1] Шмит, држећи без темеля да є у Трогиру и у Далмаціи била цвѣтућа онда єретичка епископія, заключує од туда да є из наших градова, наиме из Трогира (!!) найпріє пресађена єрес у Италію.

беницима по свему таліянском полуострову. Из Италіе прешла е за тим у Француску. Ту се о ньой први помен чини г. 1056 приликом държанога у Тулузи сабора, на коме буду проклети и од црквенога единства исключени еретици, и ньихови заштитници међу великашима. Она се од тада, поред свега явнога и тайнога прогонства, све то већма на западу распростирала, найвише пак у южной Францускoй. Ту се катарство около половине XII. ст. с помоћу добро уређене унутрнѣ организаціе (било е пет епископія у Тулузи, Алби, Каркассонни, долини Аранской — val d' Aran — и Ажену) тако чврсто установило, да за 50 и нешто више година ни найвећа настояня римскога клира не могоше га усколебати. Међу многобройним приврженицима секте било е люди' свакога реда, станя и спола, од феудалнога барона до найманѣга занатліе и тежака, што их све без изнимке ватрена ревност к раширеню ереси одушевляваше, те су налазили прозелита' и у свештенству, па и у самима мужким и женским манастирима. Чим се ерес тако нагло ширила по Италіи, Францускoй, сѣверной Нѣмачкой (куда е унешена преко Угарске и Ческе), даваюћи свуда снажан одпор римской цркви, побояв се ова за свой обстанак, стаде збильски спремати се да зло из коріена исчупа. Дѣло то предузе найпріе папа Иннокентіе III. (1198—1216), муж за оваки посао управо рођен, коме ерес не біяше само лаж но и бунтовништво и найгрђе злочинство, те науми да ю сваким могућим средством затре. На ту ціел установи инквизицію, повѣрив ю незналицама, фанатичким фратрима с неограниченом готово вла-

шћу. Од онда па кроз цієло столѣће, за послѣдуюћих Иннокентію III. папа' — Онорія IX. Григорія IX. Иннокентія IV. Александра IV. — падале су у исто доба на западу и у Босни тисућама жртве нечовѣчнога религіознога фанатизма, што на бойним поляма, услѣд очаяногa одпора гонѣних еретика, што на згаришту, што у подземнима страховитим тамницама. Године 1244 грозним освоенѣм тврђе Montsegur, послѣднѣга утецишта француских Катара, сломи се коначно и доякошня моћ ереси у Француской, койой се около половине XIV. столѣћа са свим трагови изгубише, дочим е у Италіи изчезла йоште почетком истога віека.

Западни су еретици познати у исторіи од друге половине XII. віека под именом Катара', вѣроятно од грчке рѣчи Κάθαρος (чист), коим су се можда са аскетичнога живота своег називали новомассаліански монаси на истоку (стр. 36). У Италіи звали су се такођер Patrini, Patereni, Patareni, Patharistæ, и то име у XIII. столѣћу постаде обште за све дуалистичке еретике као и катарско.[1] Чудно е пак да се оба та имена нигдѣ не налазе у домаћима србским споменицима, од куда се може довести, да

[1] Я судим да е Paterino правіе него Patarino. Больи таліянски списательи и данас пишу Paterino, setta paterina. (В. Revista Friulana 1865. Бр. 28). Када се исторички знаде, да е тима патеренским еретицима била главна паче искључива молитва Отче наш, кою би латински говорили (В. Cunitz, Ein Kath. Rituale), те би ю у своме богослуженю кадикад по 3, 6 и до 16 пута засобице повторавали, бива врло вѣроятно, да их е народ римске цркве на западу по првой ріечи молитве господнѣ оним именом прозвао. Видили смо да су се негда и массаліянски еретици називали и псаломницима, што су често псалмове говорили. — О постанку тога назива види Schmidt, Tome II. p. 278—280.

су по свой прилици била у обичаю само на западу. У Француской они су се називали йоште Павликіянима (Poblicans) и Бугарима (Bougres), што прву ньихову домовину ясно показуе [1].

Є ли какове свезе било између тих сродних западних и источних еретика, не зна се ямачно. Исторія о томе ништа ие казуе. Судећи по рієчима западних Катара рекао бих, да се онамо сачувала по преданію тамна успомена, да им е секта потекла из Грчке и оближньих земаля (стр. 80). У доцніе пак вріеме, као да е било и фактичних premda поединих дотицая међу обѣма сектама. Єдан нам е овакови случай сачувала повѣстница. Када се у таліянским общтинама породише раздори због првобитнога чистог дуализма, коме се многе общтине изневѣрише, приставши уз начело умѣрено, приспѣ у Италію Никита богомилски владика из Цариграда да утиша раздор, што му пође срећно за руком, те чисти дуализам буде опет примлѣн, али за кратко вріеме. На исти е конац Никита сазвао біо г. 1167 нарочити сабор у Saint Felix у южной Француской, на коме се віећало такођер о црквеной дисциплини, и о болѣм омеђашеню катарских епархія. Када слѣдуюћега столѣћа насташе свуда ужасна прогонства на еретиштво, обшта несрећа као да е приближила одіелѣне простором и народношћу единовѣрне. Ако се може вѣровати папскоме легату Конраду де Порто, владика е босански около 1221 год. одправіо біо посланике у Францускy, да ондашнѣ прогонѣне Катаре тѣши и слободи, явля-

[1] Schmidt, II. p. 280.

юћи им да имаду и у дальини браће, коя им у невольи сачувствуе, и готова е заклонити их од грозних својих мучителя. Услѣд тога вели исти легат да се Бартол еретички владика каркасонски подвргао папи Албигенза', кой становаше на граници Бугарске, Рватске и Далмаціе покрай угарскога народа, куда сви Катари біяху упрли очи свое.[1] Овай е случай дао можда повода извіешћу свакако сумньивоме, да су свиколици по Иллирику, Италіи и Галліи раштркани еретици онда припознавали тога папу за свога првосвештеника, кой е себи намѣстником за Француску поставіо біо некога Вартоломея.[2] Но баш да узмемо за истинит примат тога босанскога тобожнѣга папе, он свакако ние дуго траяо,[3] и доказуе найвише то, да е еретиштво у Босни онда яко завладало било, као што ће се познати на своме мѣсту у слѣдуюћем діелу.

[1] Hæretici Albigenses Papam suum appellant habitantem in finibus Bulgarorum, Croatiæ et Dalmatiæ, juxta Hungarorum nationem. Ad eum confluunt hæretici Albigenses, ut ad eorum consulta respondeat. (У Фарлата IV, 47).

[2] Hæretici (вели Фарлати ibid) papam sibi crearunt, qui universo Albigensium et Patarenorum gregi per Illyricum, Italiam et Galliam disperso præesset. Hic in partibus Galliarum quemdam Bartholomæum nomine vicarium sibi constituit, ut narrat Matthæus Parisius in Historia Anglicana ad a. 1223.

[3] Sed hoc Pseudo-pontifice paullo post extincto larva illa papalis evanuit. (Фарлати, ibid).

ДРУГИ ДІЄЛ.

I.[1]

Прелазимо сада на други главни предмет ове расправе: босанску цркву. Као што читатель тражи у исторіи обично единства, и настои да нађе савез између поединих главних догађая, и узрок тима догађайма; тако є и нама овдѣ започети найпріє кратким прегледом босанске грађанске повѣстнице, єдно што су у ньой држава и народна йой црква тієсно међ собом скопчане, а друго што се о цркви той само за неволю и несавршено говорити може, не упознавши се пріє свега с државом, у койой она са худе своє судбине и лютога прогонства главну улогу игра.

[1] Joh. Chr. v. Engel: Geschichte des Ungrischen Reiches und S. Nebenländer. Halle. 1797—1804. — Geschichte des Königreichs Ungarn. Wien 1814—15 V. 8. од истога. — Lud. A. Gebhardi: Ungarn und seine Nebenländer (извод из огромне свесвѣтске исторіє Гутри и Грай. — Mauro Orbino: Il Regno degli Slavi. Pesaro 1601. — Исторія србского народа написао А. Майковъ. Београдъ 1858 (превод). — Србски споменици: Твртковића, Меде Пуцића, Миклошића и т. д.

Исторички преглед државе босанске.

Први самостални бан босански біо є Желимир (г. 940), кой се радіє дао одагнати од владе, него да буде подчинѣн великоме жупану србскоме Тѣшимиру. Он є воєвао за аутономію Босне, али код Яйца погину у бою противу централиста' србске државе. Онда владанѣ преузе Кресимир Тѣшимировић, кой є и біелу Рватску (од Дунава до Истре) под собом имао. Стефан I. Кресимировић біяше велики пріятель Дубровчана'. За ньим ступи на престол Легет незаконити му син, кой преоте владу правоме наслѣднику Вукмиру. За овога се знаде єдино то, да є имао кћер удату за краля угарскога, и да є изгубіо неке землѣ у Рватской. Вукмиру є слѣдовао Кресимир II. За нѣгова владаня кралѣви се угарски почеше називати и босанскима, єр су тврдили да им по матери Вукмировой кћери иде право на Босну и Рватску. За тим дође на престол Стефан II. с помоћу србскога краля Бодина, коме біяше послушан као своме врховноме господару. Стефану є слѣдовао Твртко као бан, познаваюћи и он за старіεга србскога владателя. У то вріεме повѣстница босанска представля нам позоріε međусобних немира и раздора; угарски кралѣви міεшали су се у те домаће свађе, и намећали би земльи господаре из угарскога кралѣвскога дома, коима се опираху босанска господа. Тако краль Гейза II. (1141—1161) даде год. 1152 Босни за бана Белу рашкога, стрица жене своє, а кашнѣ Ладислава брата свога, кой погину наком мало времена г. 1162. Овога заміεни Борић єдан

од већих босанских властела, кой до тада управляше сѣверном или доньом Босном, испрва под врховним господством србских великих жупана, а од г. 1141 са свим независно. Доцніе мораде покорити се Гейзи II., коме е помагао юначки у рату на Мануила цара грчкога. Борић біяше обсіо и србски Біоград онда у грчким рукама; но међу тим Мануило упадне с войском у Босну и стане ю грозно плѣнити, те с тога буде присилѣн покорити му се, а Угрима пріятельство одказати. Босна е имала онда свога владику именом Милована, кой у Крешеву столоваше. Ово е први народни епископ, што га споминѣ повѣстница. Због неке свађе владике тога с арцибискупом дубровачким ради духовне юрисдикціе над Босном, приставши Борић уз Милована завади се с Дубровчанима, те с войском г. 1154 пођe к Дубровнику, пустошећи мѣста около града. Дубровчани, спожени од Улциняна под Николом Крвићем, и од Пераштана под Милошем Шестокрилићем, ударе му на войску под заповѣдништвом грађанина свога Миха Бобалића у жупи требиньской, те му войску побише тако, да е мир с Дубровчанима заключити морао, плативши им сву штету. Од онда до свое смрти (1168) живіо е Борић у пріятельству с Дубровником.

Послѣ нѣга стаде бановати Кулин (1168-1204). За владаня е нѣгова Босна у матеріялном благостаню ліепо напредовала, старајући се Кулин да особито трговином обогати свою землю. Он е на ту ціел склопіо уговор с дубровачком обћином (дне 29 Авг. 1189), у коме допушта трговцима оне републике, да слободно и без икакове забаве ходе и

тргую свачим по ціелой Босни. Други историци веле да є многе иностранце у землю довео, кои празне пустоши у села и вароши обратише. Он подиже рудокопню у гори Ягодини близу Сараєва, а гвоздени майдан даде двоици Дубровчаном под закуп. Извѣстно є пак, да є за неколико столѣћа остала жива успомена у народу о изобилю, коє онда владаше у Босни, те би се обичавало рећи приликом родне и обилате у свачем године, да се повратило Кулиново вріеме. Што є пак за нас особито знаменито, то є први помен (од г. 1190) барем по до сада познатим листинама о єретицима у Босни, и о прогананю ньихову. Г. 1199, Вук краль дуклянски и далматински (Diocliæ atque Dalmatiæ rex), брат првовѣнчаноме Стефану и св. Савви, явля папи Иннокентію III., како се по Босни шири єрес, и да є Кулин са свойом женом и сестром, а удовицом Мирослава кнеза Хумскога, приміо нову вѣру са 10.000 христяна.[1] Годину за тим исти папа тужи се кралю Емериху на Кулина, да є у свою землю заклоніо Богомиле, што их прогнао из Далмаціє арцибискуп сплѣтски, коє он држи за праве христяне, и почитує их више него католике, те моли краля да Кулина силом натѣра на больи пут, или да га из бановине изждене, а єретицима добра одузме[2]. Г. 1203 папски посланик Иван Каземар-

[1] Fejer, Codex Dipl. II. 370. Ако ниє писмо измишлѣно, а оно му є садржай доисто претѣран. Єдно є бранити секту а друго примити ю. Види Кулиново писмо дубровачкой обћини од 29 Авг. 1189: ѹсѣченије главе Иѡвана крьстителꙗ. (В. мнѣніє єретика' о Йов. крстителю; прим. 21. Раздѣл IV.)

[2] Fejer, Cod. Dipl. II. 378.

ски (Casæmaria) явля папи, да се преставіо єдини у Босни владика Данило, и предлаже да се єдан латинин пошлѣ онамо за бискупа, и да се подигну йош три до четири бискупіє. Узрок предлогу томе ясан є. Данило біяше епископ славянскога обреда, не признаваше папу, и браняше єретике као и господар му Кулин. У исто доба извѣшћує легат папу, да є Кулина и многе калуђере схизматике обратіо на римску вѣру.[1] Особито є за наш предмет важна исправа, коюсмо већ напоменули (стр. 96) и на кою нам се опет повратити, од 1203 год. VI. Idus Aprilis, у койой се више речени калуђери одричу православія, и подлажу се папи[2].

По смрти Кулина, владали су Босном од породице му найпріє син му Стефан Кулиновић, па Себислав (Zibislav), коме є папа Григоріє IX. писао г. 1236 нарочиту посланицу, називаюћи га у ньой єдиним слѣдбеником вѣре римске у Босни (existis quasi lilium inter spinas, Fejer Dip. 36); за Себиславом Нинослав. Од овога су сачуване три повелѣ Дубровчанима, из коих види се да му є на срдцу біо напредак трговине и обртности у Босни. Он є йош год. 1249 бановао, єр дне 7 Марта оне године клео се Дубровнику, да ће му трговце и трг ньихов по Босни штитити, и правду им у свачем чинити. За владаня тих Кулиновића біяху чемерна за Босну времена. Да би искорієнили єретике, сложе се папа и краль угарски Андрія II. (1205—1235), а послѣдньи с намѣром да уз то себи подчини Босну. Од то доба почеше крвава на

[1] Farlati, T. IV. стр. 44. — Rainaldi, T. XIII. стр. 100.
[2] Fejer, Cod. Dipl. II. 405.

Богомиле, а уз ньи на православне гоненя, и снажан одпор ових, што є кад манѣ кад више траяло с малим одморима све до пропасти босанскога кралѣвства (1463). На позив римских првосвештеника, Андрія II., млађи му син Коломан, и високо свештенство угарско предузимаху праве крстоносне ратове на Босну; крв се потоцима проливала, и тисуће мирних трудолюбних породица оставляху отачбину, а добра им се одузимаху. Али што є силом коме наметнуто ниє за дуго. Тима военим проповіедницима пошло би, истина, за руком прозелита' у Босни чинити, но тиме се ипак брой римских христяна ниє множіо. И ондашньи босански владика, чіег име исторія нам не сачува, буде такођер принуђен подчинити се власти папиной, али за мало; єр г. 1233. Григоріє IX. налаже легату своме Якову пренестинскоме, да владику босанскога, што се на велику нѣгову жалост римской цркви изневѣріо с части скине, и с другим га заміени[1]. Овдѣ нам є приміетити, да и од Кулинових наслѣдника ни єдан не біяше рођен нити одгаєн у римской цркви. Седислав біо се истина предао вольи папиной, те люто прогоніо Богомиле; али се тога прошао, чим се престави главни му покровитель краль угарски. За Нинослава вели Григоріє IX. у посланици м. Октобра 1233. да га узимлѣ под свою и св. Петра заштиту, што є приміо римску вѣру, и препоручує га кралю Коломану да га обрани од оних Бошняка, кои од єда што є постао католик желе му отети дѣдинство.[2] Нинослав є кашнѣ о-

[1] Fejer, Cod. Dipl. III. v. II. 341.
[2] Ibid, III. v. II. 342, 343.

коло 1238 опет одпао біо од римске цркве. Неколико година за тим (г. 1248) Иннокентіє IV. нарећуе арцибискупу калочкоме, да не поступа непріятельски противу истога бана, ер є прави католик, а одпріє да се расколника' за то само држао, што су му помагали да надвлада непріятелѣ; ипак првосвештеник као да сумня о искрености нѣговой, ер заедно пише бискупу сеньскоме, и старѣшини франѣвада у Сплѣту да развиде како вѣруе.

Тек што є умро Нинослав (мало послѣ 1249 год.) насташе обични немири у Босни. Ову згоду биће ямачно употребили кралѣви угарски, ер се г. 1271 споминѣ као бан Бела сестрић краля Стѣпана († 1272), кой є држао уз то и србски мачвански банат; а када он слѣдуюће године изгуби живот, Ладислав IV. (1272—1290) одреди Босну за удовички ужитак матери свойой Єлисави, а ова мѣсто себе намѣсти некога войводу Котромана, кой є у средини Босне као прави бан владао, и понайвише и Сутѣской пребивао. Тада настаде у Босни право безвлађе. Єднако гоненѣ Богомила' даде повода србскоме кралю Милутину (1275—1321), те се оружаном силом умієша у босанска дѣла, и южни край землѣ притисну. У исто доба краль Ладислав († 1290) нарече кнеза Павла брибирскога од старе куће Субића' († 1312) баном приморских градова (1283); и пошто овай г. 1302 преоте кралю Милутину дієл Босне, уступи га сину своме Младину, кой се од тада звао бан рватски и босански. Младин, кога млетачко віеће г. 1314 наименова своим грађанином и племићем, омрзну своим тирянским поступанѣм Рватима и Бошняцима, те

му разбише войску код Блиске, а краль угарски год. 1322 лиши га сваке части, и собом га одведе сужня у Угарску, гдѣ се и преставіо.

Бан Котроман престави се г. 1310,[1] оставив послѣ себе три неяка сина Стефана, Владислава и Мирослава. Великаши босански, под изговором да су их Котроманићи иностранской власти подчинили, па да би самосталност Босни повратили, одкажу Стефану старіему сину покорност, и власт међу се подіеле, господарећи сваки у своме предѣлу. С друге опет горѣ речени бан Младин завлада великим діелом Босне. У той смутньи и невольи побѣгоше дѣца Котроманова Стефан с матером у Дубровник, а Мирослав и Владислав у Рватску. Дубровчани приме гостолюбно Стефана, те се йош и за одгой нѣгов свойски постараю. Кашнѣ раскаявши се бунтовници позову добровольно Стефана у Босну, и он се одмах врати и владанѣ преузе. Када Младин, као што споменусмо, изгубіо 1322 приморско-босанску банію, Стефан сѣдини с Босном васколик онай край, те тако удари темель будућему босанском кралѣвству. Притиснувши г. 1347 већи діел Захумля, што е од старине біо србски,

[1] Повѣст е та о Котроману и о смрти нѣговой истина врло мрачна, и очекуе йоште критичкога изслѣдователя, као и много штошта у старой босанской исторіи; али да се войвода Єлисавин звао Котроман (пореклом ли или именом то незнам!), а наслѣдници му Котроманићи, о томе ние сумнѣ. Дѹбровникь кнль іе почтена кѹкіа и ѹфана господе присвѣтле котроманикь пише г. 1415. дубровачко віеће кралю Твртку Твртковићу, кой е біо од исте породице, као и предци му од Стефана Котромана у напріед. В. Спом. М. Пуцића, 1858, стр. 126, 127.

заплете се кроз то у рат с царем Стефаном Душаном. Да се бан Стефан онда и послѣ до г. 1350, када му Душан освоіо готово сву Босну,[1] налазаше у големой невольи, показуе прошня нѣгова понавляна двапут — 1346 и 1450 — млетачкой републици да посредуе у завади нѣговой с царем, и да гледа свакако склонити га на мир. Прерана кончина србскога цара (1355), и одмах за тим наставше слабленѣ србске државе, ослободи бана из тіеснога положая. Он умре г. 1357 не оставивши од себе порода до едину кћер Єлисаву, удану за Людевита краля угарскога.

О вѣроисповѣди тога бана, кой над собом признаваше врховну угарску власт, извѣстно е да е біо крштен у православной цркви, као и сви предшастници му из фамиліе Котроманића'. Гутри и католик Мавроорбин веле да е біо православни, па да е доцніе савѣтима и наговором свога тайника каноника Бобалића из Дубровника прешао у римски закон.[2] То исто потврђуе и езуит Фарлати: **Stephanus Photianum errorem et schisma execratus in fidem et verba ecclesiæ juravit;** а на другом мѣсту: **Fr. Gerardus Otho (1340) Stephanum Banum ab errore et schismate græcanico ad fidem Catholicam traduxit (Tom. IV. p. 60).** Под ньим дођоше први пут Франѣвци у Босну, да продуже посао обраћаня

[1] Цар е Стефан као побѣдитель біо дошао до на Цетину, куда Трогирани послаше му 8 Януар. 1351 дарове и посланике да га поздраве. B. Lucio, Memorie della città di Traŭ, p. 246.

[2] William Guthrie et John Gray (у срб. преводу стр. 15). — Mauro Orbino: Il Regno degli Slavi. (стр. 353).

у вѣру римску еретика' и православних, што га біяху започели угарски Доминикани.

Твртко, синовац му од брата Владислава, младиħ од 22 године ступи онда на бански престол, а краль га Людевит потврди. Великаши босански, спремни по своме обичаю на сваки непоредак, стадоше испрва противит му се, єр им се као стидно чиняше да им голобрадо неуко момче заповієда. Єдна странка незадовольника' прогласи баном Павла Кулишиħа сродника Твртковa од породице Котроманиħа, кой се явно одметне Твртку и Усору заузме; али га Твртко набрзо побієди, жива га ухвати и у тамницу баци, гдѣ кашнѣ умре. Док се Твртко на позив кралѣв бавіо у Будиму при двору Людевита, дигну опет буну неколико властела и Вука млаħег му брата прогласе за бана. И ову є побуну среħно утоліо с оружієм, казнивши жестоко поглавице. Меħу то се царство србско то веħма распадало, те Твртку поħе за руком освоити и придружити Босни србске землѣ, од приморя дубровачкога и Котора до Милешева, од прилике сву данашню Ерцеговину. Разширив тако свою државу прогласи се за краля србско-босанскога, и у томе достоянству окруни га г. 1376 митрополит у славноме милешевском манастиру. По смрти краля Людевита (1382) преузе Твртко умску землю, кою є у почетку владаня свога морао уступити Угрима; кратко врієме за тим (г. 1390) градови Сплѣт, Трогир и Шибеник признаше га за свога господара. Он є г. 1389 у одсудной битки на Косову помогао войском кнезу Лазару, али без успѣха. Твртко є неоспориво найврстніи владатель што га икад

имала Босна, и да біяху боля времена и друкчіє околности, хотяше доисто србско царство обновити. Ништа яснів не показує исто порекло и стару свезу Србіє с Босном што повеля Твркова од 10 Априла 1370 граду Дубровнику (Миклошић, Mon. Serbica стр. 187). Види се из нѣ и потоньих разних повеля, да се Твртко и наслѣдници му чисто поносили кралѣвским насловом србским, цієнећи име и землю србску као нешто старіє и веће од Босне. — Он є біо искрено одан православію и свойски га є браніо. О той привржености Твртка прародительской вѣри, дао му є найболѣ свѣдочанство папа Урбан V. у посланици кралю Людевиту г. 1369. У томе писму првосвештеник моли краля да припомогне Вуку млађему брату Тврткову, кога овай за то што є постао католиком проганя и отчинство му неда, а єретике у свему подпомаже по неваляломе примѣру своих предака. Ево папиних рієчи: Banus Bosnæ senior frater ejus (Stephani junioris) s e q u e n s s u o r u m p r o g e n i t o r u m vestigia detestanda, ac fovens et defendens hæreticos ad illas partes, vexabat omnibus contumeliis fratrem juniorem Stephanum nomine, propterea quod ad catholicam religionem et sacra Latinorum t r a n s i e r a t (Farlati IV. 61). К овоме додає Фарлати: Hic i m p l i c i t u s cum esset erroribus et schismate Græcorum ... Catholicos quibuscunque potuit modis vexavit. (ib. 61).

Краль се Твртко престави 23 Марта 1391. Немаюћи законита порода измієни га на престолу брат му од стрица Д а б и ш а. Овай є имао за жену Цвѣтицу (у споменицима Елена) од породице

книнских кнезова Нелипић. Ови, присилћни од прогонства Гргура и Владислава Куріякових да се заклоне у Босну, наговоре сестру а ова мужа те пређе с войском у Рватску, и не нашавши нигдѣ одпора развали неколико тврђава Куріякових па се врати кући, гдѣ га г. 1395 смрт затече. Иза нѣга владаше кралѣвством удовица му Елена, као што се види из повелѣ дане Дубровнику дне 13 Мая 1397 у Сутѣсци, и из друге под 18 Януара 1398 у Бобовцу.

На измак г. 1398 мѣсеца Новембра налази се у споменицима као владаюћи краль Стефан Остоя син Дабише (види: Споменици, преписани Пуцићем стр. V.) а по другима син Павла Христића од племена Яблановића (в. Майкова исторію, стр. 163), кой слѣдуюће г. 1399 15 Ян. явля Дубровчанима, да є помоћу Божіом и пречисте нѣгове матере вѣнчан богодарованим віенцем на кралѣвство србско, Босне и приморя.[1] Испрва біяше Остоя велики пріятель Дубровчана', коима год. 1399 дарова у своину приморіє од Курила до Стона и село Лисац; али кашнѣ као да се покаяо, єр на тужбе ондашнѣ босанске господе стаде тражити дароване землѣ натраг, и узеде их на силу, учинивши оном пригодом много штете Добровнику, найвише г. 1403 средством войводе Радића Сенковића. Онда се (1404) Дубровчани удруже с Хер-

[1] Лаж є дакле што Гутри и Грай и наш Мавроорбин (стр. 361) веле, да се Цвѣтица или Елена одмах по смрти мужа свога покалуђерила. Да ли є пак истина што казує врли Медо Пуцић у предговору своме (стр. V.), да є иста Елена владала за малолѣтства Остоє сина (?) Дабишина, ниє доказано премда вѣроятно.

войом великим войводом босанским и ерцегом сплѣтским, кой біяше с Остойом у завади. Тирянско владанѣ Остоино умножи и онако брой незадовольника' у земльи, те пристану уз супарника му Твртка Твртковића, сина незаконита Твртка I. Овай йош по смрти Дабише стаде тражити своя права на престол, и за то є ишао главом к султану молећи га за оружану помоћ. Што му онда не пођe за руком, пођe му сада. Многи се бояри зань прогласе, и 4 Юнія 1405 припознаше га найпрво Дубровчани за краля, єр истога мѣсеца и године потврди им Твртко приморіє, што им га біо даровао Остоя. Из те повелѣ види се йоште, да су за Твртка била два наймоћнія великаша: горѣречени Хрвоя и Сандаль велики войвода босански. Єдно што му се ова два моћна великаша одметнуше, а друго єр краль Шигмунд посла г. 1406 войску преко Саве те освои Сребрницу, Кличевац и друге тврђе, мораде Остоя исте године побѣћи у град Бобовац, бранећи се у оной планинской страни, гдѣ ако и лишен већега дієла кралѣвине сматрао се ипак за правога краля босанскога.

Тако Босна буде раздієлѣна на двіє главне странке; свака є имала свога краля, и свака є од ньих гледала да се турском помоћу и обећаним данком одржи. У томе послу Остоя буде срећніи, єр склони султана те остави Твртка платежника свога, узевши под свою заштиту Остою, пошто му се обвезао плаћати данак од 20.000 дуката, и дати му сина Радоя у таоство. Г. 1408 дођe Остоя с турском войском на границе кралѣвства, и ондѣ му се придруже войводе Павао Яблановић и Сан-

даль. Тада се и Дубровчани тргоше, одаслав му посаобину у Подвисоки, те им Остоя повельом од 4 Дец. 1409 потврди пређашнѣ законе и слобоштине, а они опет нѣга и жену му Куяву са сином и потомством приме за своє вієћнике и племиће. Од тада се Остоя држао подобро у Босни, найвише подпором и упливом великога войводе Сандаля. А била му є и крайня нужда од те помоћи; ер како Остоя біяше за Владислава супарника Шигмундова, то му є войска угарска йош од г. 1406 землю немило плієнила. Г. 1410 продру Угри опет у Босну. У почетку, ако и біяху побѣдительи, не могоше ипак тврдом ногом стати, ер их Сандаль слѣдуюће године (1411) хаметом потукао. У то вріеме (1412—1413) Хрвоя се непоштено владао. Да би се осветіо Угрима, што га бан Павао Чупор лично увріедіо у Будиму пред истим кралѣм Шигмундом, и оним Бошняцима кои су уз Угре пристали били, зовне у помоћ Турке, те с ньима стаде робити и палити по Босни и земльи Сандалѣвой. Бошняци раздвоєни не могоше им одпора дати. Од оно доба Турци се учврсте стално у земльи, подигнувши у горньой Босни пашалук, што га султан повѣри Исаак-бегу, и одонуда су кашнѣ продирали у државу, пустошећи поля и рушећи градове, као Сокол, Вишеград, Ключ и т. д.

Какво є онда морало бити друштвено станѣ у Босни, свак одовуда ласно увиђа. Овакови появи нису се онда први пут указивали. Себичност, властолюбіє, крвави инати међу болярима, и побуне противу владателя' біяху и одпріє ствари обичайне у Босни. Сваки є боляр гледао само да себе и породицу своїю обезбієди; нигдѣ трага родолюбію, гра-

ђанским врлинама, племениту осѣћаню за све што е кадро да учврсти и подигне благостанѣ отачбине, и да йой се обстанак одржи; нигдѣ ничеса да е поуздано, яко, стално, да му се лѣпша будућност осмѣхуе; све штоно ріеч од данас до сутра. Па што се овако догађало у пређашнѣ вріеме, уз маню опасност за државу и народ, ни по чуда; али жалост и туга спопада родолюба када гледа, да пакленой неслоги, себичности, вражіим сплеткама нема края ни онда, када турска сила біяше већ на врати, те се сваки час изгледало да кралѣвину а с ньом народ и вѣру упропасти. Оваки пороци (што нам се и у исторіи сусѣдне Србіе указую) повлаче се кроза све вріеме владаня босанских кралѣва, док пропашћу државе престаше. Да е пак злу томе біо главни узрок клето незнанѣ и непросвѣта, сувишно е мислим доказивати.

Да се кралю Остои повратимо. Он е за то вріеме тирянски поступао с народом, глобећи га и несносни данак намећући. К томе біяху га нечисте желѣ обузеле, те е газіо свако племенито чувство, скврніо законити брак и дѣвояштво. Год. 1416 погуби у договору са Сандальом знаменитога кнеза Павла Рађеновића и йош неке великаше (Спом. М. Пуцића стр. XVII.), а пошто исте године умре Хрвое пусти жену своιю Грубу и узме удовицу нѣгову Єлицу. Он се преставіо г. 1419, и престол насліеди син му Стефан Остоић, као што повеля гласи дана Дубровнику 5 Мар. 1419 у Звечаю. Стефан Остоић владао е нешто више од године, и преставіо се у првой половини 1423 г. Овим начином остане ціело кралѣвство Твртку Твртковићу бившему О-

стоину супарнику, кой се истом сада вѣнча за краля србско-босанскога. (Спом. Пуцића 1858 XXI.) У то вріеме Радивой син Остоє, бавивши се до тада као таоц у двору султанову, дође с турском войском да заузме престол отчев; али му Твртко разби войску, те Радивоя принуди побѣћи у Дубровник, од куда се послѣ у Босну вратіо, живећи у предѣлу Киселавода, што му дао Твртко за доживотни ужитак. Краль Твртко да би се одржао на престолу, припозна над Босном господарство турско и умножи доякошньи данак. Он є кроз то вріеме имао доста неприлика' са Сандальом, коме є землю опустошіо, и са Стефаном србским деспотом, кой му бѣше отео Зворник у Усори. Твртко се престави г. 1443 или у почетку слѣдуюће.

Онда боляри изабраше за краля Стефана Томаша Остоина незаконита сина. Овай узе себи за жену Катарину кћер ерцега Стефана Косаче, владавшег независно у данашньой Ерцеговини послѣ смрти стрица му Сандаля. Кралѣванѣ нѣгово ние ничим знаменито.[1] Видећи све то ближу про-

[1] Кад є говор о кралю Стефану Томашу, не могу овдѣ єдно да не напоменем. Фарлати у тому IV. стр. 68, 69 свога Illiricum Sacrum приобћує єдну повелю тога владателя, койом потврђує влашћу кралѣвском што се на сабору народноме у Коньицу заключило, и вели да му є исту повелю послао Фра Лука Владимировић, vir tum antiqui generis nobilitate, tum vero doctrina ac virtute præstantissimus. Повеля є писана латински и носи дату Coguitii 1446 in festo S. Joannis Baptistæ, и од туда пређе у позніє историчке збирке икньиге: Катоне (XIV. стр. 492); Райналда (XVIII. 316. N. 23); Фарлати (IV. 70); Андріє Качића (Razgovor ugodni), фра Доната Фабіянића (Storia dei frati minori). О ньой говори и Шмит (Tom. 1. 135, 136) на темелю Фарлати'а. Да є негда у Босни, као и у Србіи, постояо зако-

паст кралѣвине од силе турске, коя г. 1455 већ освоила Новипазар и дiел старе Србiе до границе ерцеговачке, молiо е и преклиняо папу да му изради помоћ у христянских владателя; молiо е и слао нарочиту посаобину дужду млетачкоме г. 1457; али одасвуд доби само гола обећаня. Угарски краль

нити обичай расправляти важнiя државна дѣла на зборима, у присуству владателя и боляра', то исторички стои; то се види такођер из домаћих споменика. Дакле овдѣ ние рiеч: е ли се оне године и за владаня краля Стефана Томаша држао какав збор у Коньицу. Рiеч е само о томе, да ли е повеля та истинита или подметнута, и у овом погледу не устручавам се овдѣ изрично рећи, да е дар тай фра Луке Владимировића езуиту Фарлатiю очевидни кривотвор, — една од толиких лажних листина, коима обилуе особито црквена историiа у югославянству (Види: Ocjena starijih izvora od D.r Račkog у кньижевнику г. 1. свез. 2). Питанѣ е найпрiе е ли латинска повеля, кою приобћи Фарлати, оригинал или превод. Ако е оригинал, онда нам валя примiетити да Бошняци свое државне унутрнѣ послове нису нигда на латинском езику писали, него езиком народним србским, о чем имамо многе доказе у споменицима. Шта више и у договорима с иноплеменим државама нису босански владательи запуштали свога домаћега езика. Трактати су се писали у два езика: латински екз. за Млетке а србски за босанскога краля. Тако е уговор Твртка Твртковића од 6. Феб. 1423 с млетачком републиком написан латински и србски: quas quidem fieri fecimus per duas manus uniusmet sostantiæ et effectus, unam videlicet in idiomate schiavo alteram literali (B. Acta Arch. Ven. Fasc. II. Belgradi, p. 147). — Да речемо да е превод, онда гдѣ е оригинал; шта би од нѣга? Па узевши да е превод вѣран оригиналу, тко иоле зна како су Срби писали државна акта, какова нам сачуваше споменици, па их испореди с повельом о сабору коньицком, он ће одмах познати да е ова посао нарочите потайне творнице. Ово би строгой науци доста било. Али има ту и са историчкога гледишта што лажност повелѣ, о коjой е рiеч, бѣлодано потврђуе. На сабору, по листини, присуствоваше високо свештенство обоега закона. Ондѣ бiяше Теофан патрiярх србски, а тога Теофана међу патрiярсима пећским нема. (Види лѣтописъ

Владислав и намѣстник му Йован Хуняди мало су зань марили; а Стефан господар ерцеговачки не могаше му помоћи, єр се свађао с Дубровчанима, па є и у истой кући свойой неволѣ имао са сином Владиславом и партайом нѣговом, коя с Турцима пристаяше. Томаш є заднььх година пао у подозре-

за г. 1828 Ч. II. стр. 3—5); ондѣ біяше и неки мачвански (?) митрополит, и други опет митрополит Тодор Пауня (?!). Наслов є патріярха у повельи са свим нов: зове се Patriarcha Diocleæ seu (!!) Pecchinæ. У ньой се поминѣ г. 1446 епископія грчка крешевска et narentinarum ecclesiarum (?); забранює се Манихеима нове храмове (templa) у Босни зидати а трошне поправляти, а зна се да храмове нису трпили ни Манихеи ни Богомили. Віенац є пак свему томе: име, достоянство, академички учени степени самога мнимога сачинителя повелѣ. То є Villemirus Vladmirovich (можда од породице фра Луке) Episcopus Cresoviensis et Narentinarum Ecclesiarum græcanici ritus, aulæ nostræ secretarius, et græcanicarum litterarum (!!) ac legum Doctor (!!). Заборавих рећи да є сабору по истой повельи присуствовао и то први Thomas Farensis apostolicæ sedis legatus; од куда Фарлати изводи ово, што є по свой прилици и главни повод біо измишлѣной повельи: Cum huic nationali concilio præsideret Legatus sedis apostolicæ, id argomento est Antistites illos Rascianos infra nominatos Catholicæ communionis participes fuisse, et supremam agnovisse auctoritatem Pontificis Romani; quorum conversio (?) et cum Ecclesia Romana conjunctio adscribenda est Patribus Franciscanis (!), qui per ea tempora in Serblia et Rascia pro reductione ac salute schismaticorum graviter assidueque laborabant. — Исто є тако измишлѣн и декрет тога краля кнезу Радивою Владимировићу Judici curiæ nostræ ac Præfecto perpetuo Naronæ од 1 Юлія 1450, и повеля краля Стефана Уроша од год. 1307, койом дарова тобоже неке землѣ прав. манастирима Прасквици и Градишту, пошто є даровштину найпріє одобріо и потврдіо (approbavit et laudavit) барски римски арцибискуп Марин. (В. Фарлати Т. VII. 58). Лажност неких повеля признаю исти фратри босански. (Philippus ab Occhievja у кньизи Epitome vetustatum Bosnensis provinciæ. Anconæ 1776 стр. 102, 103; Славолюб Бошняк (псевдоним) у Zemljopisu Bosne. Zagreb 1851, стр. 98 и т. д.

нѣ да с Турцима потайно ради противу христянства, и за то га краль Матяш обтужи папи Пію II. Када се налазіо у Рватской войштећи на град Белай, бивши болестан у постельи, удуши га син Стефан и брат му Радивой по наговору истога Матяша, те проспу глас да є природном смрћу умро. И Томаш є рођен у источной вѣри; єр є тек Томи бискупу хварскоме, послѣ дугога свѣтованя и потицаня, пошло за руком обратити га у римску вѣру. Фарлати вели о томе: Legato Thoma Farensi hortatore atque impulsore Stephanus rex ritu Latino baptismum suscepit ab Joanne Carvajola, — а на другоме мѣсту: erat ab illis oriundus, qui ritus et fortasse etiam errores Græcorum sequebantur (IV. 67). — По смрти Томаша наслієди престол 1461 син му и убица Стефан Томашевић, али га се ниє дуго науживао; єр 1463 султан Мухамед освои Босну, краля погуби и тиме кралѣвству босанскоме край учини. Г. 1466 умре ерцег Стефан Косача у своме граду Новом; мало за тим заузму Турци и сву Ерцеговину.

Споменувши повише друштвено station у Босни, не можемо мимоићи с неколико рієчи ни црквено до пропасти кралѣвства. Крстонося за XIII. вієка и доминиканска проповієданя у Босни біяху жестока и крвава, али опет не уродише желѣним плодом. Земля, по рієчима Григорія XI. (1372) остаде пуна шизматика' и єретика' (Rainaldi XVI. N. 13);. слѣдуюће године исти папа жалећи се вапіє: да у цієлой држави нигдѣ парохіє нити парохіялне римске цркве (Katona T. X. стр. 551). Али што тада ни мач угарских крстоносаца ни

фратарске проповѣди не могоше да учине, као да учинише потонѣ политичне околности. Фрапѣвци, замѣнивши у миссіонарству Доминиканце, почну за бана Стефана свой посланички посао, и ударе онда стопрв темель римской цркви у Босни. За владе наслѣдника му краля Твртка религіозной пропаганди, а йош манѣ прогонству не біяше онамо мѣста; ер владатель овай налазећи у спокойству своих поданика и снагу државе, штитіо е вѣру господуюћу источну. Смрћу Твртковом и та йой се срећа преокрену. Несретне околности наступивше од онда у Босни, унутрньи немири и вражде између поедених велможа, распре ньихове с кралѣвима кое би прогаляли, све то већа опасност од огромне силе турске, коя се границама босанским примакла и стално учврстила, и од туда наставша потреба за кралѣве, да се к Риму и на западне силе обраћаю за помоћ, — била су толика благопріятна и крѣпка средства у рукама Францишкана', да вѣру римску распростране по свой Босни. С друге опет са затором србскога царства (1389) нестаде босанским христянима и главне подпоре у одбіяню религіознога фанатизма. Сандаль и наслѣдник му ерцег Стѣпан, оба синови прав. цркве и владательи у данашньой Ерцеговини, не могаху им дати до гостолюбнога заклона, куда многи од прогонѣних свештеника прибѣгоше.

Ово нам е, као што горѣ рекосмо, валяло найпріе казати, да би од туда нешто болѣ познали и народну тако звану босанску цркву, на кою сада прелазимо.

II.[1]

Црква босанска.

Говорећи сада о цркви босанской, ми є овдѣ не сматрамо с точке буди коє християнске цркве; и за то оставлямо на страну питанѣ: да ли є била православна, римокатоличка или єретичка; намѣра є наша да ю представимо у овоме раздѣлу онако, као што нам се показує по сачуванима мршавим датама историчким. Одговор на друго питанѣ слѣдоваће у идућему послѣднѣм раздѣлу.

Густа велика помрчина обастире християнство у Босни до друге половине XII. вієка. По ономе што смо другдѣ навели (стр. 13) врло є вѣроятно, да су погдѣкои зраци Христове науке почели продирати у Босну йош у найстаріє доба християнства из сусѣдне Далмаціє; али од тога сѣмена не остаде за дуго трага у земльи, осим можда у каквой римской населбини, док и ти слаби останци изче-

[1] Види изворе на стр. 46.

знуше у крвавим походима Авара' за VII. столѣћа. Крштенѣ Рвата', а од чести и Србаля, у вріеме цара Ираклія, биће ямачно распространило свой благодатни уплив и на славянски народ у Босни, ако и у много маньой мѣри него по рватскоме и србском приморю, гдѣ су римски градови већ били христянски, и у духовном обћеню с Италіом и Римом. Како е већ речено, суђено буде Промислом тек солунской браћи — Кириллу и Методію — да положе христянству чврсти темель у югославянству, радећи што они што добѣгавши из Панопіе ученици ньихови, да дивлѣ оне по имену само христяне учврсте у спасоносной науци, ревностним проповіеданѣм у материнском им езику. Позната е огромна и у своим послѣдицама добротворна посленост ньихова на религіозной ньиви у Бугарской при свршетку IX. и у почетку X. столѣћа. Ние сумнѣ да е радиност та и по Босну користна била, особито када разсудимо да се уплив дѣланя солунске браће йоште за живота ньихова у Паноніи далеко ширіо на юг и преко Саве, па к овоме додамо и то, да е бугарски у Біограду заповѣдник радо и гостолюбно приміо свете бѣгунце Климента, Наума и Ангелара; те од туда као ревностни апостоли биће се они по свой прилици побринули, да посіяно у блиской Босни христянско сѣме добрим уроди плодом. Ово су, као што читатель ласно увиђа, тек историчка нагађаня о станю цркве и религіозне просвѣте у Босни у прва времена; ер писаних дата о томе на жалост немамо. А и о потонѣм времену домаћа су и изваньска извіешћа тако ріедка, неподпуна и збунѣна, да о иоле повећой система-

тичкой повѣсти босанске цркве не можемо за сада ни мислити камо ли се надати. Навластито што се тиче туђих списателя, кои су били понайвише свештеничкога реда, као да су нарочито гледали да црквену ствар босанску йош веһма замрсе и заплету нешто тиме, што би истину са свим извртали, а нешто измишляваюћи догађае, како им се свидило да намѣри им болѣ у прилог иде. За то док будућа истраживаня любителя' босанске историѥ, нарочито специялиста', при видно напредуюћой историчкой науци не разлію у томе хаосу штогод извѣстніѥга и обширніѥга познаваня и веће свѣтлости, нама друго не остае него да изнесемо на видѣло гдѣкоя поѥдина историчка факта, да их колико е можно разяснимо с помоћу оскудних података из србских споменика, те уз ньи да изведемо од туда наше скромно ипотетично мнѣніе. Шат прокрчени у нечем од нас пут, с временом доведе сретніе и способніе главе до желѣне ясности и у томе огранку србске повѣстнице у обште и босанске на посе.

На домаће изворе прелазећи тужна е но ипак жива истина, да их до ту мало година никакових не біяше, ако изузмемо неколико кралѣвских повеля изданих од поѥдиних родолюба',[1] у коима нигдѣ ни ріечи о религіозним стварима у Босни. Ни у србским лѣтописима и манастирским записима од XII. до XV. віека, коима е доста богата србска црквена историія, нема такођер нигдѣ спомена о босанской цркви, о свештенству, устройству нѣном, као да ние ни постояла. Ако е кои од Бошняка' и

[1] На пр. Соларић, Кукулѣвић.

свештеника' штогод писао (а сва є прилика да єст, єр на кньижевни рад у свештенству показує преписиванѣ црквених кньига[1]), то ће бити давно пропало или у иностранство прешло, са систематичнога затираня свега што є било негда босанске цркве за XII. и XIII. столѣћа. У истой Босни тешко да се што сачувало, како нам не остаде иза пропасти кралѣвине трага црквама и манастирима, гдѣ се по другим државама онда обично записиваху савремени а и старіи домаћи догађаи. Па на крайню жалост тако люта судбина постиже босанску ту цркву, да є и у народу ономе нестао о ньой и о свештенству йой и найманьи спомен[2].

Рекосмо мало повише да домаћих матеріяла, о коима є ріеч, до найновіега времена ниє било. Грађа ова поче срећом на свіет излазити тек од г. 1840, када први пут угледаше свѣтлост у Біограду Србскіи споменици сабрани трудомъ Павла Карано-Твртковића. Године 1858 проф. Миклошић обѣлодани Monumenta Serbica (Viennæ, apud Braumüller). Исте године изиђе у Біограду прва кньига Србских споменика од год. 1395 до 1423, а друга год. 1862, — обѣ трудом честитога домородца грофа М. Пуцића. Већи є брой ових споменика преписан из старих понайвише оригиналних листина, коє су се све до скора чувале у дубровачком архиву. Они ако су у многоме чему

[1] Види: Миклошића Monum. Serbica стр. 253: сиѥ сѥ кнꙑгѥ написашѥ ѿть роукꙑ Хвала крстнѣнина 1404.

[2] На моя распитиваня у томе правцу, одговорише ми неколико врлих босанских родолюба, да о той народной цркви с дѣдом на челу онамо нико ништа не зна.

и оскудни, имаю опет ту неоцѣньиву предност над историіяма и пространіим списима туђинаца, што су писаоци били суврemени и самовидци, и што се поєдина факта, о коима говоре, налазе у явнима државним листинама, те о истиности ньиховой сумняти не можемо. За предмет су наш особито важне збирке Миклошиħа и Пуциħа, а найвише послѣдня, због саобштених у ньой званичних упутства дубровачке републике своим посланицима у Босни, и извієшħа' ових републици (кн. I. Додатак, стр. IV[1].)

На основу дакле ових домаħих извора, и у савезу с оним што су иновѣрни о Босни писали, може се за истинити исторички факт примити, да є Босна имала свою народну, свою самосталну цркву. У кралѣвским и државним актама она се не назиvлѣ друкчіє него црькква босаньска, віера босаньска. Краль, властеле босаньсцы, и црква босанска три су моħна фактора, на коима се држао државни сустав и поредак у босанской найпріє бановини па кралѣвини.[2] Ова три државна тієла била су тієсно међ собом споєна, и судба свакога од ньих на посе неразлучно свезана са судбином и об-

[1] Што се драгоцѣно ово градиво згодніє и лакше може употребити заслуга є славнога Ђорђа Даничиħа, кой своим рѣчником Кньижевних старина српских. (Біоград 1864 III. Ч.) сяйно опет потврди обште у ученой класси о нѣму мнѣніє, да є први и прави филолог у србству. Онаке точности и "Востоковлѣве добросовѣстности„ као што ту не давно праведно рече академик Срезнѣвски, рієдко да ħе се и у западной литератури наħи, а у доякошньой нашой никако.

[2] За нижу классу, огромну массу селяна' (влаха) може се позитивно реħи, да нису имали никакова учешħа у државним пословима. Били су мал не робови, у подпуной зависимости од властелина и властеличиħа.

станком цѣле државе. Што религіозни покушаи и крстоносне войне иновѣрних, да искоріене народну ту цркву, нису имале савршенога успѣха, приписати е найвише той чврстой свези, коя е прозелитизму увіек снажан одпор давала, — одпор видно происходеħи из давно веħ и дубоко укоріенѣне мисли, да е сѣдинѣнѣ та три фактора на начелима народности и црквености едино яко средство, да се дотични интереси нъихови на посе, а вѣра и екзистенція исте државе у обште одржи и сачува.[1] Овим фактом међусобне заедничке свезе бива ясно, што су се неки банови за свога епископа и нѣгова права снажно заузимали противу претензія изваньске римске ерархіе; што су неки бани и кралѣви, будуħи приморани нешто силом нешто сплеткама, а у позніе доба и нуждом од то веħма растеħе силе турске одреħи се свое вѣре, ипак се к овой поврааħали или у новой вѣри непостояни и равнодушни бивали, а то све по ріечима историка', ер су их босански еретици (а у дѣлу босански свештеници) на то наговарали; што су найзад, кадно послѣдних година издишуħега кралѣвства римски уплив над кралѣвима мах отео, многи у вѣри својой постояни свештеници и боляри тражили прибѣжишта од римскога фанатизма у прав. ерцеговачких господара Сандаля, синовца му ерцега Стефана и требиньскога войводе Павловиħа.

Црква е босанска пород свега нападаня од

[1] У сусѣдной србской кралѣвини видимо томе нешто налик: краль, сабор црквени и боляри. Само што у Србіи кралѣва власт не біяше толико стіешнѣна кроз друга два фактора као у Босни.

стране иновѣрних, што йой спокойство рушило, уздржавала найболѣ одношаѳ с врховном влашћу кралѣвском и с болярима. Она ѳ уживала код тих великаша велико повѣренѣ и aукторитет. У горньим списима нема ни найманѣга знака, да се она игда силом міѳшала и намећала у државна дѣла, да се свађала с правительством, и права нѣгова себи присвоити тражила, личећи у томе са свим на сусѣдну миролюбиву србску цркву. Дапаче из неколико државних акта види се ясно, да се она у многима важним догађайма являла као савѣтница и миротворка, на пр. у свађама између краля и властела'. Она ѳ примала у своя нѣдра люде неправедно гонѣне свѣтским судом, и у краля се за ньи заузимала. Исти велики државници, када би се раздори у породицама им рађали (што би на жалост често бивало!), прибѣгли би к ньой да узроке немиру потражи и суд изрече.[1] Уваженѣ к цркви той пружало се до тога, да се исти краль обвезивао да неће учинѣну коме властелину милост опозвати, док не би црква и властела (добри Бошняне) обнашли да ѳ невѣру или друго коѳ зло кралѣвству учиніо.[2]

[1] Ерцег Стефан праштаюћи сину своме Владиславу вели: На тои постависмо свѣдоке и средителе вѣре наше дѣда босьнскога и ш нимь ві. поглавитиіехь крьстиıаnь. Микл. 46.

[2] Краль Остоя праштаюћи кнезу Павлу Клешићу вели: Докла годѣ не бихь ѡбискаѡ и ѡбнашаѡ правоѡ и циело и истинноѡ господинѡмь дѣдѡмь црькве босанске. Микл. 459. — Що не би ѡгледано господиномь дидомь и црьквомь босаньскомь и добрими бошнами и с тимии са всимь више писанимь придасмо ихь господин8 дид8 Милою и дид8 конь дида 8 р8ке црьковне. Микл. 440.

На тай aукторитет смiера и ово, што и република дубровачка у своима званичним дописима, за поедине свештенике цркве босанске (крстяне, старце, госта) говори увiек с великим штованѣм, дaюћи им вазда наслов: господинъ, почтени, свепочтени мужъ. У томе биће се она вѣроятно руководила поштованѣм, што га иста лица уживаху у отачаству своме. Одовуда пак може се дослѣдно извести, да е и владанѣ босанских свештеника било у обште примѣрно и миролюбиво, те међу ньима да се налазило и люди', кои су се знанѣм и изображеношћу одликовали над осталим народом, не исключуюћи ни велможе.

По овоме може се далѣ тврдити, да се босанско свештенство, уз домаће свое правительство и уз народну цркву, занимало и кньижевним радом, премда е у томе иза сусѣдне србске браће много заостати морало. Сва е прилика да е и босанска црква имала као и србска свое лѣтописце, преписаче црквених кньига. Али од свега тога рада, као што споменусмо, не оста готово ништа. Не толико врiеме, колико люта и крвава дуготрайна нападаня на бiедну ову цркву, а найвише на калуђерски йой чин (крстяне), у коме биће се вѣроятно сва ако и мала умствена радня уединила, истрiебише до тога споменике, да им дан данашньи ни ява ни трага. Єдини е сачувани рукопис кньига садржаваюћа уломке из новога завѣта, што их преписа год. 1404 с вѣштачком умѣтношћу крстянин Хвал за ерцега Хрвою[1] (Микл. Mon. стр. 253); а и овай би

[1] Г. Ив. Кукулѣвић нашао га е у кньижници болоньской. Види: Izviešće o putovanju i t. d. стр. 84.

останак можда пропао біо, да га није приятельска рука за времена пренієла у иностранство [1].

Горньи су нам домаћи споменици єдини извор и о догматичком ученю босанске цркве; єр кобна немила судбина постиже такођер литургичне кньиге, за коє се може позитивно рећи, да су у религіозноме рату мал не са свим утаманћне. Познато

[1] Осим више реченога кньижевног труда Хвала крстянина, што га пронађе г. Кукулћвић у кньижници болоньской, дочувао нам є срећом архив дубровачки посланицу єдну дћда босанског оной обћини, писану на Янићих (данашньи предћл Янь у єзерской нахіи) 8·Ян. 1404 г. Ню донесоше у Дубровник старць мишліень и старць лћлко, стоіань крьстьіанинь, ратко крьстьіанинь, радосавь крьстьіанинь, радакь крьстьіанин и добрашин крьстьіанин, кои рекоше кнезу и обћини "да ихь є послаль краль ѡстоя и господинь дћдь, да узьму врьхь себе господина воєводу Павла Клешића и да га на своє руке поставе у все нћгово„. Као єдини до сада познати писмени споменик првосвештеника' народне босанске цркве, врієдно є да га овдћ и єзика ради цієла приобћим из I. свеска Пуцићеве збирке стр. 50, 51. Ево посланице: Многопочтеномѹ владѹщомѹ града дѹбровника кнезѹ властеломь и всои ѡпкинѣ смѣрено и ѹмиліено поздравлієниіє. такои прави господин епискѹпь црькве босаньске ѡто посласмо по коіеводи павла наше строиннике и крьстіани да приде ѡпеть ѹ своіе ере нато наидосмо господина кралꙗ да мѹ ѡпет ніегово врати. ере мѹ іе бито безь кривине ѹзето. за то смѣрно захвалюіемо вашои любвѣ и захвалисмо що га сте дослеи ѹ себе почтено придрьжали и ѡще молимо вашѹ милость да га почтено и ѡдправите и ѡще вамь правимо вась цѣкꙗ іере намь сте били ѡпкіеници еда вамь іе такои видѣти послати своꙗ два властеличикꙗ с воіеводомь павломь до кралꙗ іеда бисте кои складъ и мирь шнимь ѹчинили ере би намь драго да би сте ѹ мирѹ прѣбивали

писаноє ѹ господина епискѹпа на ꙗникихь мц҃а іенвара и҃ днь лѣто рождьства христова ч҃. ѹ҃. д҃. лѣто.

є да су инквизитори contra hæreticam pravitatem изліевали бѣснило своє особито на црквене кньиге. Крвава історія западнѣ инквизиціє то нам ясно свѣдочи. Ми смо горѣ већ указали на велики аукторитет, што га у вишой класси босанскога жительства уживаше отачаствена црква. По своме позиву будући свака црква учителька народа, логичан є довод, да се као израз науке нѣне оно има дослѣдно сматрати и држати, што привржени йой вѣрни вѣрую и исповієдаю, а то тим више, ако є исповієданѣ то самога краля и найвећих државника, коима є било свагда и свуда, па негда и у Босни, главно старанѣ и ради политичнога интереса своєг, да су у єдинству и чврстоме сугласю с народном црквом, с вѣром найвећега броя поданика своих. Држећи се ми овога начела, указаћемо на єдини али многозначећи факт о християнской науци босанске цркве, на обичайне обрасце (формуле), коима су се кралѣви и боляри заклиняли у међународнима договорима, и при другима светчаним пригодама. Формуле су те готово исте што и у повелями србских владателя. У тим се актама предпоставля обично: "како є у начетакъ Богъ дивнимъ утвржденьемъ утврдіо васелену и основао землю; како є пун милосрђа и милости сашао човѣколюбно с неба на землю, и падше суштество чловѣче на небеса узнесо, а тиме и погибше овце дома израилева повратіо ка истиноме пастиру и господу Богу своме„. За тим говори се о св. троици отцу, сину и св. духу, о частноме животворећем крсту, о св. еванђелю, пречистой богородици, светим апостолима, од коих 12 врховни а 70 божіи, о 318 светих отаца што су

саборисали у Никеи, о свима светима Богу од вієка угодившим. Призиваю се светительи, да моленѣм своим у Христа Бога посредую за грѣшнике; вѣрує се у дан судни, у кой ће се свакоме по дѣлу нѣгову судити, штую се свете моћи и на ньима се кадкад полаже заклетва.[1] Ове сам цртице узео нарочито из повеля оних кралѣва, за коє ниє сумнѣ да су били ревностни синови босанске цркве, у койой се родише и умріеше, као што біяху Твртко прво бан па краль босански (од год. 1367, 1382), Стефан Дабиша (1393, 1395), Твртко Твртковић (1405), Остоя (1409).

Код оваких христянских догмата дає се логички мислити, да є босанска црква примала и друге не манѣ важне догмате о тайнама, почитанѣ икокона', молитве за мртве и т. д.; о коима ако и не налазимо у нашим изворима спомена, ипак сва є прилика да су улазили у сустав догматички тим већма, што су у свакой цркви струке строгобогословска и црквена више или манѣ међ собом свезане. У осталом ово мнѣніє потврђує се од части некима, ма и кратким билѣшкама код иностраних списателя. Тако се на пр. за брак извѣстно знаде да є у босанской цркви біо законит, премда боляри и сами владательи нису се нань баш строго и савѣстно обзирали, што се из честих распуста и незаконита живлѣня с наложницама закључити дає.[2]

[1] Присегосмо на моћехь и на светомь еванћелии кльнућє сє (Повеля бана Твртка од г. 1367. Микл. стр. 176).

[2] Я мислим да є томе злу доста узрок біо самоволя поєдиних моћних лица, а и не ясно поняте о светости женидбе. Живи нам є томе доказ подобни примѣри [illegible]

Тако о тайни крштеня имамо доказа у писму краля Остое дубровачкой републици, коим явля оной господи да му се родіо син (г. 1401), и позивлѣ их на крштенѣ, а република му одправи посланике с богатим даром да присуствую светчаности. (Види увод М. Пуцића к споменицима 1858 стр. IX.)

Пређимо сада на ерархично устройство у босанской цркви. Извори су нам жалибоже и у томе врло оскудни. У обште истражителю црквених старина босанских догађа се што и путнику, кой ходаюћи по ріедкима коекуда разбацаним одломцима какве велике зграде, валя му се из тих слабих остатака домишляти величини и красоти ціеле бивше грађевине. О той организаціи казаћемо само онолико, што се по танкима често само мимогред написаним билѣшкама за истинито примити може. На челу цркве босанске біяше владика,[1] кой се сам

до скора бивши у Црнойгори, у неким предѣлима которскога окружя, па и у самой Србіи за Карађорђева и Милошева времена. Види Српски Рѣчник ad vocem пустити.

[1] Када е постала епископія босанска незна се ямачно. По казиваню попа дуклянскога (Presbyteri Diocleatis Regnum Slavorum у збирки Scriptores rerum hungaricarum. Tom. III. Viennæ, 1748 pag. 496) епархія се та споминяла йоште на сабору дуваньском (Concilium delmitanum) држаном баяги г. 877. Да е сабор дуваньски пука измишльотина, у томе се учeняци са свим слажу. (Види езгровиту расправу Д.ра Рачког у кньижевнику, свез. 2 стр. 204; писма Хилфердинга стр. 233). Безимени е тай свештеник уз ине догађае кои се нигда не збише, уз владателѣ кои нигда не живише, уплео у свой србско-далматински лѣтопис до XI. віека владателѣ и згоде из великоморавскога царства. По ріечима е нѣговим сазвао сабор Светопелек краль далматински, за чіег управе дође у Далмацію св. Кирилл и покрсти краля и кралѣвство му. Нису ли ове очевидно лажне ріечи ипак згодне, да барем упуте историка потра-

писао епископь, а у државним актама и у народу звао се искључиво дѣд.[1] Од тих босанских еписко-

жити почетак босанской епархіи йош у вріеме благовѣствованя славянских апостола у Панонiи, или што е вѣроятніе за проповіеданя у югославянству непосредних ученика ньихових? — Управо се не зна када е писан лѣтопис дуклянски, и тко му е писац. Г. Д.р Рачки мисли истина да е саставлѣн негдѣ около половине XII. віека, и наводи за то разлога', кои по моме мнѣнію не доказую да хроника та ние могла бити кашнѣ написана; а нити то доказати могу док се год исторички не опредѣли, до кое е године лѣтописац свое казиванѣ продужiо, — ер е очевидно да е латински онай лѣтопис под именом попа дуклянина, што га саобштiо Трогиранин Луцiо на краю прекинут. Словце etcetera, кое се на краю чита, важно е за критику не велим садржая хронике, о коме овдѣ ние ріеч, него за епоху када е написана, нити се може ласно забацити. Па баш да узмемо с г. Рачким половину XII. віека, онда како се доба то судара с ріечима тога назовипопа одмах у почетку, гдѣ говори о узроцима што га побудише да хронику састави. Он вели изріеком да е лѣтопис написао по жельи младића' града Дуклѣ, а овай по суду истога г. Рачкога біяше савршено опустiо у XII. віеку; па каже и повод томе латинскоме преводу: qui (juvenes) non solum in audiendo seu legendo, sed in exercendo bella, ut juvenum moris, delectantur. Тко да не помисли овдѣ пріе на какав згольни римски град, коме език домаћи бѣше латински, него на подртине дуклянске, — него на славянски и у среднѣм віеку као и дан данашньи маюшни Бар, удалѣн од Дуклѣ добар дан хода. Лѣтопис е дуклянски по свой прилици много позніега порекла, и написан е можда кад и рватска хроника, с кое е вѣроятно преведен на латински до смрти Часлава, каквим миссiонаром у Арбанашкой, за XV. или почетком XVI. столѣћа, када е римска пропаганда живо настояла да ондашнѣ прав. Србе у римску вѣру обрати, што йой од части и пошло за руком, особито у крайни између Бара и Паштровића. Но било што било предговор е свакако кривотвор самога писца, или кога другога да дѣлу већу важност прибави. Критици е овдѣ отворено йош широко полѣ!

[1] У неким предѣлима Бугарске, народ и дандавас зове владику дѣдом: Дѣд Јосиф (види День, N. 22, г. 1862 стр. 16).

па знадемо имена само неколицини. То су: Милован около год. 1150 за бана Борића;[1] Радогост при концу XII. віека;[2] Данило у почетку XIII. ст. за Кулина бана; [3] Мирослав (1305—1307) за краля србског Стефана Уроша;[4] Радингост (1320) из куће Омућевића;[5] Радослав синовац пређашнѣга (1366);[6] Радомир (1404);[7] Милое (1446);[8] — Они су испрва кроз дуго вріеме столовали у вароши Крешеву у данашньой нахіи фойничкой, гдѣ данас Франѣвци имаду манастир. Када се за бана Стефана Котроманића, ревношћу монаха' реда францишканског, стаде ширити по Босни а нарочито у средини землѣ црква римокатоличка, те кашнѣ пропаганда завлада и Крешевом, дѣд е босански често міеняо свое пребивалиште. Год. е 1404 сѣдіо на Янићих. (В. Спом. Пуцића 1858. стр. 50 51). Янь е и данас предѣл у езерской нахіи, населѣн исключиво прав. србством.[9] У XIV. столѣћу г. 1320, 1366 налазимо два епископа из породице Омућевића у предѣлу Гласинцима у нахіи сараевской, гдѣ већином прав. Срби живе.

Као найвиши црквени старѣшина дѣд е босански имао у своим рукама врховну власт учи-

[1] Мавроорбин зове га Micovanus. В. Farlati стр. 44.

[2] У Мавроорбина (стр. 350) и Фарлата (Том. IV. стр. 44) Rhadagastus.

[3] Фарлати IV. 45.

[4] Микл. Monum. Serb. стр. 69.

[5] Laurentius Maniatus in Dissertatione genealogica de familia Omuchevich у Фар. IV. 62.

[6] Ibid.

[7] Микл. Monum. стр. 253. Наставникь и сьврьшитель црькви босньскои господинь дѣдь Радомѣрь.

[8] Ibid. стр. 440.

[9] В. Опис Босне Т. Ковачевића стр. 32.

тельску и управительну, а извршиваше ю кроз подчинѣно свештенство, навластито калуђере (крстяне). Он є надзирао над вѣроученѣм, над богослужбеним обредима, над наблюдаванѣм црквенога установа. С ових преимуħства званія нѣгова, црква є босанска штовала у особи дѣда наставника свога и свршителя,[1] — двіє рієчи, коє згодно показую обширна права власти нѣгове. Назив наставника сударa се с латинским Magister, коим се означує дѣд у горѣ напоменутой изяви свештеничких поглавара од год. 1203 на болином полю. Првосвештеник є тай спадао и сам на калуђерски (крстянски) чин; нѣга избираху крстяни по свой прилици ньих 12 поглавитих, кои су саставляли вієħе владичанско, нешто налик ономе што біяше у Манихеа', у богомилству (в. стр. 83 о владици Василію), и на западу међу Катарима.[2] У споменицама поминѣ се такођер гост[3] као црквено достоянство. Ниє сумнѣ да є то біо високи свештеник у босанской цркви, владика као и дѣд, по старѣшинству нижи од овога, и нѣгов управ помоħник (Socius што и гост. В. Даничиħа рѣчник стр. 227). Овакови старѣшине долазе особито у данашньой Ерцеговини, од коих є єдан гост Радин біо у землы ерцега Стѣпана, по свой при-

[1] Микл. Monum. стр. 253.

[2] Овоме се броју домишлям из рієчи у листини ерцега Стѣпана. (Микл. Mon. стр. 459). Бѣлодано є пак да су дѣда, наставника свога, избирали калуђери: Mortuo vero Magistro стои у изяви од г. 1203, dehinc usque in perpetuum priores cum consilio fratrum, Deum timentium, eligent prælatum.

[3] Званіє госта било є у части и код Руса' за великих князева и царева; с ньим біяху скопчане разне повластице, и давало се за особите заслуге свѣтским лицама. В. Русская Исторія Н. Устрялова. Ч. I. стр. 385.

лици ондѣшньи владика зависеѣи од босанскога дѣда (Микл. 459), те є преднячіо истоме митрополиту милешевскоме (Спом. Пуцића, стр. 126); други є біо у држави требиньской господара' Павловића гост Радосав Брадіевић (Микл. 472)[1].

Гдѣ є доброуређена црква, гдѣ є епископ, ту наравно валя да буде и ниже подручно свештенство, душепопечительи народа, непосредни наблюдательи да се Христов закон и црквене наредбе извршую. Држећи се сачуваних дата историчких нећемо мислим погріешити ако узмемо, да се и свештенство босанско по обрасцу византискоме діелило на два чина: на свѣтске (мирске) свештенике и калуђере (монахе). Колико се до сада познати дає, разлика є ипак нека постояла у нутрашньой организаціи тих двају чинова од православнога обрасца. Али ние могуће рећи штогод опредѣлѣнога, што би се за извѣстно примити могло; те за то као предмет неріешен валя нам га оставити точніему истраживаню будућега специялнога историка. У осталом имаћемо кашнѣ йоште прилике повратити се на ту разликост, коя є управо особитост

[1] Ови гости могли би се узети и као придворни епископи код речених господара и ньихови духовници, као што вели Мавроорбин за госта Радина да є біо при ерцегу Стѣпану. (Monaco di S. Basilio e confessore del duca Stefano). Име гост налази се и у древной исторіи руской, (Несторъ III. 273 Cod. Radz.) и прешло є по свой прилици к Русима од Норманна', у коих су Gäste били у великой части, и краль норвешки Олуф имао их є при своме двору до тридесет. Еверс (у кньизи Vom Ursprunge des russischen Staats. Riga 1808, стр. 30) држи да су гости били у Руса' што и у Норвежана люди придворни: Hofbediente, die gleich den norvegischen Gästen, unter andern Geschäften auch den Handel ihres Fürsten besorgten.

цркве босанске, и печат йой народне црквене обштине удара.

О мирскоме свештенству мало нам є што рећи; єр о нѣму нигдѣ ява ни спомена у домаћима и туђим изворима. Ипак да є било убѣђуе нас факт, што є црква босанска спадала к источной цркви (да ли православной о томе позніе на другом мѣсту), те є као такова брак у свештенству допуштала; што се у старим спомсницима йош за босанских кралѣва налази име поп (премда на три само мѣста: Пуцић бр. 91 Микл. 483), и од туда Поповић, Поповополѣ, Поповац и т. д.; што на послѣдку мирско свештенство постои и дан данашньи у Босни, а нигдѣ ни наговіести да є тек иза пропасти кралѣвства уведено. Овако важна промѣна у потоньой босанской єрархіи би ли се могла зголити, да йой не остане гласа у исторіи? Што се у повѣстници не говори о поповима босанским као да их ниє ни било, узрок є мислим бивше ниско умствено, матеріялно а можда и нравствено станѣ ньихово, коєга се на жалост до данашнѣга дана опростили нису. Услѣд тога умственога и матеріялнога тиска, поповство є у малом уваженю било код народа а то тим више, што є у исто доба имало поред себе и над собом силни броєм, чврстим уставом, преимућствима, религіозном радиношћу, огромним упливом на болярство и народ чин калуђерски (крстяне), те є према овоме у сувременом обштеству наравно у назадку бити морало, а у исторіи, како не остави знака икакве своє раднѣ, скоро са свим изчезнуло. Томе пак маломе уваженю и брою поповства у Босни биће ямачно допринієло и

то, што се у XII. столѣћу, као што индѣ казасмо, увукла међу калуђере ѳрес и злоупотреблѣня Богомила', коима ѳ брак біо найвећи порок, те се од нѣга чисто гадили, и за то биће га и у свештенштву таманили. Што се дакле калуђерство под упливом тога противубрачнога начела већма ширило по Босни, женато ѳ свештенство морало дакако у броју и штованю то више губити; ипак ниѳ га са свим нестало, дапаче добило ѳ доцніѳ над калуђерством свою пређашню претежност, што ѳ већма речени уплив ѳретички изчезавао.

Друга са свим али горчія судба біяше досуђена у босанской цркви калуђерству. Чин ѳ овай ѳдинствен и управо неки curiosum у босанской исторіи; он ѳ появ у найвећем степену важан и занимльив, и с тога заслужуѳ обширніѳга разгледа тим више, што нам ѳ историја срећом дохранила нешто више вѣродостойних података. Тко су и какви су то босански калуђери? питаће гдѣкои. Читатель ѳ могао видити из онога што смо горѣ навели у политичкой исторіи Босне, да ѳ почетком XIII. вcase за папе Иннокентія III. Босна постала позориште лютих прогонства религіозних од стране римскога свештенства, какова ѳдва шпанска инквизиція показати може, — прогонства, коя су расла и напредовала кроз читава два и пол столѣћа до пропасти босанске кралѣвине. Люте стріѳле тога западнога фанатизма біяху наперене противу босанских ѳретика, а уз ньи и противу православних. Ови пак ѳретици (ми их с гледишта западняка' овако сада називамо) не біяху други читателю мой! него исти горньи босански калуђери. За доказ то-

ме имамо два поуздана домаћа извора, еданлатински други таліянски. Први е од тих споменика изява босан. православних свештеника пред послаником папиним од г. 1203, за кою смо више крат споменули. Други е упутство дано обћином дубровачком своим посланицима код краля Остое г. 1404 (В. Спом. Пуцића Ч. I. Прим. IV., V., VII.) Прва исправа садржава найстаріе аутентичке податке о науци и уставу ондашньих босанских калуђера; она е за нас тим више драгоцѣна, што йой садржай истиче из самих уста дотичних монаха, и у главноме се слаже с другима позніим изворима, међу коима важношћу садржая свога занима прво мѣсто горнѣ упутство дубровачке републике. Нама, као што рекосмо, ние овдѣ до тога да разабирамо то еретиштво босанских монаха за Кулинова доба; о томе биће говора кашнѣ на згодніем мѣсту; нама е да покажемо само истоветност ньихову с калуђерима босанске цркве, да представимо у колико е могуће устройство чина тога, нѣгово дѣланѣ и уплив на народ, и одношай нѣгов к држави.

По горѣ наведеной дакле исправи од год. 1203 историчка е истина, да су ондашньи монаси себе звали исключиво крстянима: qui hactenus singulariter Christiani nominis prærogativa vocati sumus. Они се тим именом споминю и у штампаним листинама, и мало е коя од већих босанских повеля, у койой се ріеч та не чита, — ясан доказ, да е калуђерско то стабло поред свега прогонства и нападаня с двора било велико и крѣпко, а многобройни му огранци сву готову државу покривали, те е с тога за 300 скоро година мачу и огню одолѣти могло. Да ти

босански крстяни нису били люди свѣтовни него калуђери, међу коима се дакако налазило и свештеника, истина є бѣлодана. Горня исправа зове их изрично монасима (fratres); у писму обћини дубровачкой пише г. 1404 дѣд босански да им шалѣ по войводу Павла (Клешића) своє стройнике и крстяне (Види стр. 135); у повельи 1453 19 Юлія, койом ерцег Стѣпан прашта сину своме Владиславу, што се нѣга одметнуо біо, чита се ово: "Постависмо свѣдоке и средителе вѣре наше дѣда босаньскога и ш нимь 12 поглавитієх крьстиянь и 12 нашієхь племенитѣхь властела„. (В. стр. 133). Кои су пак ти поглавити крстяни, види се из другога листа ерцегова од истога дана и године; "и 12 строиникома, међу коием буде господинь гость Радинь„ (Микл. 459). Овай достоянственик цркве босанске біо є найпріє крстянин, па старац, найпослѣ гост. (Дан. рѣчн. 18).

Но од куда и за што є баш име то надѣнуто само калуђерима босанским? Ово є єдна од толиких особина у оној цркви, за коє смо већ горѣ примієтили. Види се да є око римске пропаганде йоште у почетку прогонства запело било и за то име, пошто се у наведеној исправи калуђери морадоше обвезати, да се неће у напрієд звати само крстяни но и браћа, да се не би кроз то обида чинила другим крстянима — ne singularitate nominis aliis Christianis injuria inferatur, — а у самом дѣлу за то, што су називанѣ то усвоили били богомилски и катарски єретици. Ключ за одгонетку тога осебничног назива, кой би општи бити имао, читатель биће га нашао у ономе, што смо рекли о

ерархичноме устройству богомилске ереси, указавши на строго аскетично живлѣнѣ грчко-славянских монаха. Као посвуд на истоку у старо доба, живили су и босански монаси барем у почетку понайвише у мѣстима осамлѣним, скровитим и планинским, у ріедкоме дотику с осталим народом; настояли су да се точно извршую прописи еванђеля, нарочито изваньска правила найстрожіе аскетике, те су по даноме обѣту мучили тіело дугим постима, уздржаваюћи се од меса, яя и сира; ранећи се едино рибом, воћем и зелѣм, — у чему се донекле сравнити могу с атонским монасима тако званим келліотима. У той аскези и у другим дѣлима еванђелске нравствености, била им е сућност христянина према свѣтской журби и мишлѣню; у ньой налазаху главно средство за спасенѣ душе свое и вѣчно блаженство. Тко е читао црквене кньиге о калуђерству, намѣріо се доиста на честе и велике похвале чину томе, нарочито строгим пустиняком, гдѣ се с истим анђелима испоређую. За то и босанска црква биће те свое узормонахе сматрала за найсавршеніи тип христянскога живлѣня, за праве христяне, те их е по томе именом крстяна’ κατ̕ ἐξοχην штовала. О томе имену йош нам е приміетити, да се едино налази у србским споменицима. Дубровчани найближи босански сусѣди, кои су кроз неколико столѣћа били у тіесноме пріятельству с оним народом и господом, тргуюћи и државне уговоре с ньима правећи, када би год у таліянском или латинском езику писали о босанским крстянима, или их мимогред само споминяли, нису их звали иначіе него paterini, patarini (един. paterino), діелећи их вазда од свѣтов-

няка'; чим се такођер доказуе да се под овом ріечи едино босански калуђери (крстяни) разумѣти имаю.

Пошто смо рекао бих доказали истоветност босанских крстяна с монасима о коима говори исправа од г. 1203., огледаймо сада сустав и устройство тога калуђерства и одношай му к државн. И овдѣ служиће нам темельом горньи документ као найпоузданіи извор, а што у нѣму не достае, стараћемо се попунити из упутства обћине дубровачке своим посланицима. Што нам се найпріе у оной исправи предочуе ест факт, да су босански крстяни составляли међу собом нарочито яко и уређено друштво, браштину (societas fraternitatis), ред (ordo), чин (religio), те су се као такови разликовали од мирянa' начином живлѣня (in vita) и обхођенѣм (conversatione). Оваковн тіесан међусобни савез предпоставля правила, по коима су се чланови друштва управляли, и према ньима живлѣнѣ свое удешавали. Нигдѣ ние назначено каква су то била правила; но калуђерска свакако, што се види из свега садржая исправе и по ціели самога друштва. Као монаси цркве православне (у исправи шизматичке) ние сумнѣ да су им и прописи били исти, што их написа св. Василіе за калуђере, и Райналди саобштаваюћи онай документ (Annales, г. XIII) ние доиста погріешіо назвавши оне свештенике монасима св. Василія[1]. Али и да не би тако било, ствар ние баш тако важна; доста е и то, да е правилник чланове босанскога калуђерства у едну општину везивао.

[1] О. Августин Тейнер у збирки: Vetera monumenta Slavorum meridionalium. Tom. I. pag. 20 назива их такођер: Monachi Bosniae Schismatici.

Много є важніє за нас да развидимо устройство тога босанскога крстянства. По горньой исправи чин калуђерски у Босни саставляху свештеници (Presbyteri), кои се у домаћим споменицима називаю без изнимке стройници[1] (Ministri код западних Катара), и прости калуђери или крстяни у ширем смислу. Неколико тих стройника долазе у исправи као старѣшине (Priores) свега осталога братства, коєга су по обштой жельи (ex voluntate omnium fratrum nostrorum) заступали на ономе светчаном акту пред послаником римскога првосвештеника. Ови су старѣшине били по свой прилици настоятельи, игумани манастира'[2]. У споменицима долазе такођер на много міеста и старци (у западних Катара seniores, anciani, ancias), лица достоянством а можда и годинама старія међу стройницима. Како є већ речено, поред крстяна-стройника било є у босанской цркви и простих крстяна-монаха. Кадкад се ови у споменицима зову само крстяни, и стоє на посе од стройника и стараца. Тако дѣд пише дубровачкой обћини да йой шалѣ своє стройнике и крстяне (Спом. Пуцића, 50, 51). Ово не треба да нас мете, када исто опажамо и у прав. цркви, гдѣ се под именом монаха' разуміевају обично калуђери неосвештени. А да се оваких простих монаха налазило у Босни потврђуе се тиме, што се старѣшине обвезую у исправи папином легату да ће по

[1] Дакле по прав. обрасцу исто што єромонаси.

[2] И данас се у доминиканским самостанима игуман зове Prior; а зна се да су доминиканци у Кулиново доба били на челу босанской пропаганди. Писац исправе употребивши ріеч Priores, ямачно є имао на мисли званіє старѣшине у доминиканском реду.

свима манастирима држати и свештеника', кои ће недѣльом и у светковине служити барем литургію. (Per singula loca nostra habebimus sacerdotes, qui dominicis et festis diebus, adminus missas debeant celebrare etc.).

Кое из онога што смо повише рекли, кое из често напоминяте исправе дае се ясно видити, да е простих крстяна у Босни на брою било много више него стройника. Зна се из црквене исторіе да е овако било и на истоку у прва па и у потоня времена калуђерства[1], те се обичай овай сачувао нарочито и у светой гори до данашнѣга дана. Атонски монаси, вадећи неколико еромонаха и стараца у свакоме манастиру, баве се и данас найвише землѣдѣлством и икономіом, а келліоти обично коекаквим занатима, чим себи храну набављаю. Босански ти калуђери по исправи од г. 1203. живили су скупа у манастирима, кои се налазаху у скровитима тіесним долинама, опасаним одасвуда високим горама;[2] чим се ипак не исключуе да е и строгих пустиняка међу ньима бивало, кои удалѣни са свим од свіета осамлѣни живот проводише. Да е манастира' било у Босни томе има и друга потврда: упутство дубровачке обћине поминѣ их с том само разликом, што их зове просто кућама: саха

[1] В. Журналъ мин. народнога просвѣщенія 1849 Мартъ, стр. 341, 342.

[2] Cœnobia in abditis montium convallibus habent: ubi Matronæ quæ ex aliquo morbo evaserunt, sanctis viris certo tempore ex voto servire se dicunt; atque ita inter Monachos mixtæ una vivunt, quæ quidem adhuc durat. Види: Raphaelis Volaterrani Commentariorum urbanorum octo et triginta Libri. Parrhisijs, 1515, fol.

de Patareni (Спом. Пуцића, св. I. стр. V)[1]. Овакова кућа или самостан біо е рекао бих г. 1415. у Вучебожане негдѣ около Сутиске (?), куда е свепочтени мужь Влатко Тумрьлик крьстянинь дао пренієти тієло погублѣнога оне године знатнога войводе Павла Клешића, пошто га е найпріе опояо на мѣсту погубишта Парена поляна[2].

У домаћим споменицима нигдѣ се не налази ни рієчи, да е у Босни поред калуђера' било и калуђерица. Ипак ние сумнѣ да е босанска црква и ньих имала. Томе е свѣдочанство исправа од 1203. г., у койой стои да су онда монахинѣ живиле заедно с калуђерима, те с тога представници босанских крстяна обећавају папином посланику, да ће у напрієд бити одієлѣне од мушких у спавалиштима и трапезаріяма[3]. С овим се подудара од части што Мавроорбин вели у свойой исторіи (стр. 354), позивајући се на Рафаила Волатеррана (в. прим. бр. 150), да су женске, кое он називлѣ матроне, ишле

[1] Иста римска курія називала би кадкад у среднѣм віеку манастире кућама (domus). В. Storia dei frati minori di Donato Fabianich. T. II. 435, 439.

[2] Я овако толкуем рієчи дубровачкога извѣститеља и очевидца Ивана Гундулића републици под 23 Авг. 1415: Vlatcho Tumarlich patereno.... andò al corpo de Pavle, e faralo portare a Vuceboxane. (Спом. Пуцића, 1. Свез. прим. стр. XV). О Владку Тумарлићу види: Микл. Monum. стр. 307.

[3] Fœminæ vero, quæ de nostra erunt religione, a viris separatæ erunt tam in dormitoriis quam refectoriis, et nullus fratrum solus cum sola confabulabitur, unde possit sinistra suspicio aboriri. — Колико е у томе заедничком живлѣню обоега пола суште истине, према ономе што е исторички извѣстно о строгомонашким подвизима богомилских крстяна у обште, оставлям будућему критичноме историку босанске цркве да оціени.

у еретичке манастире, и ондѣ се за кое вріеме бавиле гледаюћи болестнике, убоге и т. д.

Манастири и домови босанских крстяна ако су можда и живили од чести од милостинѣ и прилога' побожнога народа, имали су ипак своя непокретна добра за свою храну, за потребу цркве и богослуженя. Крстянске старѣшине изріеком веле у исправи да им манастири имаю баштина' и покретности' (Obligantes nos pro omnibus et loca nostra cum possessionibus et rebus). Но колико е то извѣстно, толико се опет не зна да ли су и поедини крстяни као такови могли по правилима реда уживати као своину што би зарадили или иначе стекли. Ако се обазремо на живлѣнѣ ньихово, кое е почетком врло строго бити морало, я бих рекао да им е то било забранѣно. Но видимо у исто вріеме гдѣ се и они кашнѣ доста поудальише од прве строгости особито за владаня кралѣва; онда су већ ишли по народу, живили су код властела' и при двору кралѣвском као духовници, а често као савѣтници и повѣреници, те су их кралѣви и велика господа пошиляли за свое и државне послове оближньима далм. обћинама и дубровачкой републици. Тим начином биће се они наравно и за ужитак свой постарали. Тако се за госта Радина знаде да е имао доста велики иметак (Микл. Monum. 473).

Истина е необорива да е найяча снага свакой религіи у духовно-нравственоме упливу нѣном на свое слѣдбенике. Овакови уплив босанске цркве на свое вѣрне ми смо горѣ поменули када указасмо на велики aукторитет, што га она уживаше у народу

и у болярству, колико се то из гдѣкоих споменика видити дае. Због оскудице у поузданим датама ние нам овдѣ истраживати извор нити узроке той босанскога крстянства снази у свѣтскоме обштеству, и упуćуемо читателя на оно што повише о томе мимогред казасмо. Но каȍ наравску послѣдицу утлива тога можемо слободно држати велике оне повластице, што их крстяни уживаху као найзнатніи чин у босанской цркви, као моćна подпора свѣтской власти, койой своим духовним утицаем на народ, біяху найзгодніе оруђе за уздржанѣ мира и спокойства у државн. За гдѣкое од тих привилегія (и те рекао бих да су понайкрупніе) знадемо из драгоцѣна два споменика на тал. езику, тако званоме lingua franca, коим се е од части писало и у Далмаціи до пріе неколико столѣćа. То су горѣ напоминята два упутства, што их 30. Марта и 30. Априла 1404. даде обćина дубровачка своим посланицима код краля Остое Марину Кабужиćу (Caboga) и Николици Перову Пуциćу (de Pozza) ради уговараня мира, и за накнаду штете нанешене Дубровнику у послѣднѣму рату између краля и републике. У тим инштрукціяма налаже віеćе поклисарима да покажу и прочитаю кралю повелѣ нѣгове и пређашньих владалаца дароване Дубровнику, кое исти краль без икаква узрока и на правди божіой погази, и то у присуству свію велможа али особито пред крстянима[1]; ако би краль на дуго развлачіо голим

[1] De la qual (poveye) portate le copie che le mostrate et faciate legere in presencia de tutti et maximamente in presencia dei patarini. (Спом. Пуциćа, 1858 стр. IV.)

ріечима ствар за кою су послани, нека у виду протеста яче подкріепе дубровачке разлоге пред крстянима, кральицом и властелима[1]. По томе види се ясно уплив и аукторитет крстяна' и у државна дѣла, када е Дубровнику било нарочито до тога да се преговори воде у присуству крстяна', за коима редом иде стопрв кральица, па велможе и остала господа. Овай аукторитет ньихов бива йош ясніи из овога што слѣдуе. Налаже се посланицима да реку кралю, ако би се потужіо што Радишића одметника нѣгова држимо у Дубровнику, да е приступ у наш град свакоме слободан, а краль ето има у свойой тамници другога Радишића, трећи пак живи усред кралѣвства нѣгова у кући крстяна', еде крух нѣгов, и слободан е због слобоштина' крстяна', те ако е паметно штовати слобоштине ньихове, йош е мудріе чувати слободу града Дубровника[2]. У чему се состояху те слобоштине крстяна' у Босни, види се од чести из писма истога краля Остое и дѣда босанскога дубровачкой обћини у послу войводе Павла Клешића (Спом. Пуцића 1858. стр. 50). По овоме е довольно ясно да су манастири у Босни били права утецишта невольницима, кое

[1] Et vuy in presencia dei Patarini, de la reina, et de baroni et Zentilomini quanti più porj debiate dir etc. (Ibid. стр. VIII.)

[2] Et specialmente se ne da colpa del Radissich che sta in Raguxa et vuy defendete cum la libertà de la terra et pluy gh' el ha 1-n altro Radissich in prexon sua, et lo terzo in mezo del so regno in una caxa de Patareni et manzava lo pan vostro, et era franco per le franchicie dej Patareni; se ben fatto a non romper le franchicie loro quanto mayormente dee esser libera la franchicia de Raguxa la qual è città murada (Ibid. V.)

правда или людско самосилѣ прогоняше. У тим мѣстима налазаху они подпуну сигурност, єр их закланяше од далѣга прогонства aукторитет и повластице цркве, койой би се утицали. Я бар овако мислим, єр горнѣ ріечи о Радишићу тежко би се друкчіє толковати могле. Томе се є праву утецишта, негда и у прав. цркви постоявшу, траг сачувао до данашнѣга дана у погдѣкоим мѣстима западнѣ цркве. Но йош є ячи доказ црквенима и калуђерским привилегіяма у ономе мѣсту упутства, гдѣ изрично стои: ако би краль пристао на мир нека изда повелю за вѣчити мир, и потврди све повелѣ своє и старе господе босанске и србске дане Дубровнику, па нек се закуне он, кральица и великаши а допусте крстяни, као што є овима обичай[1]. У случаю пак да би се договаранѣ развргло, онда віеће налаже поклисарима да се опросте с кралѣм и поврате кући, ударивши оним путем што им се буде свидіо да є найсигурніи, узевши за пратіоце онолико крстяна' и других колико нађу од потребе за свою безбѣдност[2]. Из овога се види, да су вѣшти сусѣдни Дубровчани (а тко є болѣ од ньих босанске обичає познавати и ціенити могао?) тек онда државне уговоре с Босном држали за твр-

[1] Che el ve ne faza 1. poveya de paxe perpetua et confermacion de tutte le soe poveye et dey antixi signori de bossnia et de Sclavonia a nuy fatte cum sagramento so et de la reina et dey baroni et cum permission dey patarini segondo uxan li ditti. (Спом. Пуцића 1858. стр. V.)

[2] Et dito sopra de zo quanto a vuy parerà cum le plu belle parole et modi a vuy pare, tollete licenzia da luy et tornate a Ragusa, la via che ve par plu segura, tenendo quella scorta de paterini et de altri che ve par per vostro salvamento (Спом. Пуцића стр. VIII).

де и валяне, пошто су на то пристали крстяни (исто што и црква босанска), било то изричним приволенѣм или можда само благословом, што ми се чини да є вѣроятніє. Уз оваки велики аукторитет босанских крстяна' у држави, код толикога духовна им уплива на народниє се далѣ ни чудити, те су дубровачка господа у случаю ялова исхода своє посаобине напрієд се постарали, да им се поклисари безбѣдно дома врате уз пратню неколицине истих крстяна[1].

Оволико ми є било казати о босанской цркви и нѣноме свештенству. Ако би се коме од штованих читателя свидило да є расправа кратка, површна а донекле и сухопарна, нека припише више оскудици (о койой горѣ напоменух) у историчком градиву, коим сам располагати могао, него вольи мойой. Моя є намѣра била написати исторію а не роман; те с ове точке гледишта валяло ми є савѣстно чувати се да што не додам, коє би предмету можда већу пріятност прибавило и читанѣ више осладило, али на уштрб историчкой истини. У овоме положаю пишући повієст што сам могао чинити, него да се строго држим правила нѣних, ма грађа и оскудна била. С друге тѣши ме надежда, што є овдѣ тек почето други ће вѣштіи продужити, па буде ли искрене волѣ ако да Бог срећно и довршити.

[1] Може се становито рећи да су фратри малобраћани добро знали за ту претежност босанских крстяна; єр пошто им пође за руком у првой половини XIV. вієка утемельити у Босни римску цркву и многе йой приврженике прибавити, главна им є брига била да би како задобили єднаке повластице и свойой цркви, не обзирући се баш много на то, што им у томе узор біяху босански крстяни. Томе су доказ двіє повелѣ у споменицима Миклошића 378. 460.

III.

Црква є босанска православна. Єретички уплив у цркви босанской и нѣгов нестадак.

Речено є горѣ (стр. 128) да се православіє у Босни яче учврстило настоянѣм Кирилла и Методія и ревностних им ученика. Речено є такођер да густа магла застире почетак босанске цркве, те се о станю нѣном ништа извѣстнога казати не може. Найстаріи до сада познати акт о екзистенціи нѣной то є вишекрат приведена исправа од г. 1203. По той исправи црква є у Босни била православна; што потврђую такођер и западни историци. Тако између иних вели Фарлати: ante circiter annum 1136[1]. Ecclesia Bosnensis cum ceteris Ecclesiis

[1] Чим доказує Фарлати да су Бошняци около 1136. г. опет прешли к римской цркви? Та ниє ли и послѣ па до данашнѣга дана огромна већина остала православна? Код овакога историчког факта требало би доказати, да се народ босански послѣ оне епохе опет изневѣріо римской цркви. А када? Коим поводом? То су голе ріечи.

Serblianis a Romano pontefice jam pridem sejuncta et Photiano schismate implicita, in erroribus graecorum versabatur (Tom. IV. p. 43); — Мато Караман Арцибискуп задарски то исто вели, само што он истини сходно далѣ тврди да є прав. црква била єдина у Босни све до бана Стефана: La Bosna seguiva il culto greco a o c c h i c h i u s i fino che il bano Stefano Cotromanno guerreggiando col nuovo imperatore (Stefano Duscian), il quale colle conquiste propagava il rito, e col rito dilatava le conquiste, ravvedutosi dell' errore, ed avvedutosi del pericolo non abbandonasse la superstizione serviana ed abbracciasse il rito romano. (Informazione di Mons. Caraman Arcivescovo di Zara per rapporto a' Serviani di rito greco etc. од 10. Априла 1750; у рукопису). Црква та у нашим споменицима називлѣ се црквом, вѣром босанском. Кад узмемо да се она по истим споменицима изрiєком разликує од вѣре римске[1]; кад узмемо да осим те двiє цркве треће у Босни онда ниє било; кад разсудимо да су сви банови из куће Кулиновића и потоньи владательи — бани и кралѣви — из дома Котроманића рођени у прав. цркви, логички бива од туда довод да се под именом цркве босанске єдино црква источна, православна разумѣти може а и мора. Али исторички такођер стои, да є поред цркве босанске и римске посто-

[1] У писму дубровачке обћине кралю Твртку од 14. Априла 1442. чита се ово: ѡбет8iемо да м8 се ѡправи що б8де пор8чити и наредити 8 свомь лист8 подь своиѡмь ѡбичаниѡмь печатю кои б8де 8писао прьдь редовници римьске вiере или вiере босанске (Спом. Пуцића кньига 2. стр. 105).

яла у Босни и єрес имено богомилска, коя се йош у врієме, када цркви римской онамо не біяше ни помена, утѣрала у срдце босанской, те се почела у земльи ширити и мах то већма над овом отимати. На ову єрес указуе найпріє горня исправа од г. 1203. По той исправи прав. босански монаси називаху се онда већ крстяни по обичаю богомилских еретика, те су за то морали обрећи папи да се у напріед нећe тако звати него браћа (Nos autem de cætero non Christianos sicut hactenus, sed fratres nos nominabimus), нити да ће се дружити с Манихеима или другим еретицима (et nullum deinceps Manichaeum vel alium haereticum ad abitandum nobiscum recipiemus). Из те исправе види се такођер да е тада у Босни било манастира' без богомоля', без олтара', без крстова и свештеника; цркава, у коима се не би служило о недѣляма и празницима, — других опет цркава, у коима се нису читале кньиге старога завѣта; види се завладавши онда обичай да су у манастирима монахинѣ с монасима заедно живиле, те се услѣд нереда тога народ одвргао біо од исповѣди и покаянія. Очевидно е да су се ова, и друга злоупотребленя као пород богомилства увукла била у босанску источну цркву настоянѣм еретичких учителя, коима е свуда па и у Босни прва брига била да се под споляшньом притворном смиреношћу, и строгим пустиняческим живлѣнѣм увуку у манастире међу калуђере, чин тай као найзнатніи своим ученѣм искваре, те од туда и остали вѣрни народ окуже. У инима главним догматима може се узети да е речена црква била онда са свим чиста; ер да е што противно

томе учила, представници йой били би се ямачно на захтеванѣ папскога посланика одрекли и тога у свойой изяви. Тай testimonium a silentio римскога легата овдѣ є врло важан. Али о той єреси у Босни, да мимоиђем приватне списателѣ, дознає се найболѣ из двію папинских посланица: єдна є Йована XII. Младину бану босанскоме и рватскоме (Raynaldus Tom. XV.); друга папе Евгенія IV (Tertio Idus Martii 1445) Томи бискупу хварскоме и легату нѣгову у Босни. Прва се тиче више злих религіозних обичая, што их єретици расплодише у простоме безазленом пуку свойом привидном побожношћу, него црквених догмата. Друга є за наш предмет много важнія. Она набрая поєдинце главне заблуде босанских єретика, пребацуюћи им да уче докетизам т. є. да є само привидно ваплоћенѣ, страданѣ и ускрс Христов; да примаю два првобитна начела, оба равномоћна, т. є. дуализам; да одбацаю стари завѣт а нови кваре, женидбу осуђую као вражіи посао, држе да су нечиста єла, што их Бог саздао людима за храну[1]. Ако муком мимоилази остала крива ученя, за то их не исключує из єретичке догматике. Овай недостатак допунює прва булла Младину, у койой се говори да се онамо (у Босни) запуштаю цркве, литургія гази, тамани ред свештенички, не по-

[1] Ipsi sunt, qui ministerium divinae Incarnationis simulatorium fuisse contendunt, ita ut incarnatio filii Dei, passio, resurrectio non vere sed apparenter credantur exhibita... Hi sunt qui diabolo parem omnipotenti Deo exhibent principatum duo ponentes prima principia, unum malorum, alterum bonorum: hi sunt damnatores veteris testamenti, mutilatores et corruptores novi; hi sunt qui nuptias damnant, qui cibos a Deo ad usum hominum creatos immundos affirmant. (Farlati Tom. IV.)

читуе крст частни нити жувотвореħа тайна причешħа, а у више міеста' (plerisque locis) да се не зна ни за само крштенѣ, што е почетак религіи.

Овако вели римски првосвештеник. Када се ово испореди с оним, што смо веħ другдѣ казали о вѣроученю Богомила' и Катара' на основу источних и западних списателя, нарочито пак нашега презвитера Козме и калуђера Доментіяна у житію св. Савве, очевидно е да е босанска ерес у главноме била што и богомилство, и сродна такођер сувременой ереси катарской на европскоме западу[1]. Овдѣ нам е приміетити да о той босанской ереси нема нигдѣ помена у домаħим изворима, што угледаше до сада свѣтлост, као да нигда ние постояла. Можда коме истражителю отачаствених старина пође за руком те пронађе с временом и такових домаħих споменика, кои би нас у станѣ поставили да у специфично то босанско кривовѣрство, у дух му и религіозни характер непосредно с точке гледишта исте еретичке партае погледамо, те га болѣ него до сада проучимо и критички оціенимо. Да се по среħи то згоди, тко напредніи од домаħе наше историе! премда се я од истраживаня тога маломе успѣху надам, промисливши на люту судбину коя постиже босанску у обште цркву, и на оно што ħу йош да кажем о неразвитоме богословском систему код еретичке странке у Босни.

[1] Папа Иннокентіе III чисто вели да су босански еретици исто што и Катари: qui de dampnata Catharorum heresi sunt vehementer suspecti etc. (в. Monum. vetera Slavorum meridionalium August. Theiner. Romae. T. I. p. 20).

Видили смо да є Босна, одвоивши се од других србских жупанія, почела за рана уживати и стицати свою политичну самосталност, живот, обсег и име. За то су йой и владательи штитили што є год специфично босанско на темелю већ ударене религіозно-славянске просвѣте, чуваюћи землю од туђега уплива, біо грчки, србски или западни. За вріеме те осамлѣности државе босанске, стадоше се у ню увлачити за XI. ст. вѣроятно из сѣверне Македоніє кроз Србію славянски еретици (крстяни), о коима се зна да су особито заузети били за ту славянску просвѣту, те баш с тога мрзили на латинско свештенство, што се противило уведеню народнога єзику у цркву. Као народняци доносили би собом с еретичким ученѣм и народно чувство, а тиме ласкали и правительству, коме самосталност Босне біяше особито на срдцу. Дошавши у Босну нађоше православну цркву слабо устроєну, на своя домаћа средства ограничену, у ріедкоме можда црквеном саобштаю с византіом, а с друге у честоме непріятельском дотику с оближньом црквом римском. У таким околностима ондашнѣ босанске цркве, придруживши нови учительи с обште признатом ревношћу свойом за разширенѣ єреси и споляшню побожност (в. стр. 66. 67), сва є прилика да су владом и народом босанским били радо примлѣни. Користећи се том наклоношћу стадоше упливом своим дѣлати на цркву и религіозно одгаянѣ народа у духу и по начелима дакако народнобогомилским, и у томе настояню до тога успѣше, да су постоявшу до тада несталну црквену организацію заміенили чисто народном али по узору и крою єре-

тичкоме. Од туда оной цркви у споменицима специфично име: црква, вѣра босанска; од туда такођер свештеницима мѣсто грчких имена чисто славянска; од туда такођер славянски називи за означенѣ црквених чинова и достоянства, на примѣр дѣд, гост, стройник, старац, крстянин, што є све без сумнѣ пород славянскога богомилства, у коме видисмо да су имена та постояла. И овдѣ нам є мимогред опазити да су називи ти, што нам дохраните домаћи споменици, єдини податци по коима се из отих извора наших можемо домишляти о босанской негда єреси. Наринувши єдном они кривовѣрци босанской цркви изваньски народноєретички облик, наравно да се нису тиме задовольили; они узеше уплив свой и на саме догмате распростирати.

Питанѣ є сада: 1). Є ли уплив тай то више у Босни напредовао; 2.) Да ли є сву босанску цркву поєретичіо; 3.) Ако ю ниє сву поєретичіо, а оно докле ю є захватіо. Колико є ласно одговорити на прва два питаня, толико є трудно рієшенѣ трећега. То є мал не гордієв узао у црквеной исторіи Босне, у коме су се концы религіознога живота и вѣрученя страшно замрсили. Гледаћемо да у тай мрачни хаос гдѣкои зрак свѣтлости пустимо, док срећніи кой истражитель не успіє, да на основу больих и већих дата, него што их ми имадосмо, и сами узао размрси.

Године 1203. црква босанска представля нам се у єзгри т. є. у главним догматима истина као православна али и такова, у кою се разне єретичке заблуде већ увукле биле, и темель здравой науци то већма подкопале. Од тада кроз читаво XIII. сто-

лѣће ерес е примѣтно расла и ячала. Ово еретичко напредованѣ траяло е навластито за прве половине реченога віека под владом Кулиновића', што нам потврђуе повѣстница. Учитељи кривовѣрства окуживши едном прав. калуђерство, могоше се од туда ласно под плаштем велике смирености и споляшнѣ светинѣ, какови се свуда на истоку и западу показивали, умилити господи, великашима и самоме бану, милост и повѣренѣ пьихово задобити, те господу босанску већином ако не од вѣре православне отуђити, а оно йой уселити немарност, равнодушіе к прописима нѣним. Зна се за Кулина да е крстяне особито штитіо и уважавао, држећи их као што свѣдочи исти папа Иннокентіе, у писму г. 1200. кралю Емериху за праве христяне, и ціенећи их више него католике. Тако су се за истога бана упознали с ереси на ріеци Босни два она брата из Сплѣта (в. стр. 93), те ю из Босне уніели у бискупіе сплѣтску и трогирску, придобивши онамо секти многе привrженике, кое послѣ прогна Бернард арцибискуп сплѣтски а Кулин их радо прими у свою землю. Да е ерес та чврстом ногом онда стаяла у Босни, и већи мах узимала потврђуе и то, што су се исти удалѣни у южной француской Катари, као што явля Конрад бискуп од Опорта колеги своме владици ротомагенском (ако е извѣштай само истинит или не буде претѣран!) подвргли били папи Албигенза', кой становаше на граници Далмаціе и Бугарске, куда су вели сви западни Катари обратили свое очи (в. стр. 104). А йош е ясніи доказ томе ячаню босанске ереси наставше онда прогонство на ню од стране римске цркве и угарских

кралѣва по налогу папе. У тим прогонствима преднячише доминикански фратри; уз ньи присташе читаве войске лютих крижара. Настаде люта очаяна борба с ужасним послѣдицама по бѣедни народ, землю и матеріялно благостанѣ нѣно. “Не біяше„ вели И. Кукулѣвић “Риму и западу доста што су се миролюбиви югославяни понайвише нѣговим упливом заваћали међу собом. Он є противу ньих, а навластито на малену Босну подизао исте силне войске крстоносне, коима се є єдва велики світ азіятски противити и обранити могао„ (Архив кн. II. стр. 3). Ова су религіозна нападаня траяла кад већом кад маньом жестином све до пропасти кралѣвства; али найгрознія біяху за свега XIII віека. Па поред свега тога єрес се ипак йош неко доба одржа у Босни.

А што є међу тим од народне цркве? Какав йой є за ціело оно вріеме положай? Нѣно є станѣ било управ жалостно. С єдне стране римска воєна пропаганда, койой ціел да с кривовѣрством искоріени и православіє под видом дакако манихейства; с друге роварство єретика' у самоме нѣдру нѣном, коє се то више ширило. Успѣвши єретици угнѣздити се у босанской цркви до тога степена, да су саставляли найважніи йой чин - калуђерство - ако не можда исключиво а оно свакако у великом брою, сва дѣлательност нѣна за сачуванѣ чисте христянске науке и нравствености у народу буде кроз то силно поремећена, и може се слободно рећи посѣчена. Шта више снага се нѣна до тога сманьила била, да є пасивни само одпор єретиштву давала. Ипак усред тих непріятних по ню околности, по-

ред све крайнѣ слабости нѣне, успркос прогонству од Рима и ровареню еретика', Промисао е цркву босанску као православну сачувао. Као што Риму не испаде да ю подярми, тако ни еретиштву да ю са свим посвои. Да е православном и далѣ постояла, томе имамо доказа' у историі па и у истим споменицима. Као што рекосмо бани и kралѣви од почетка до кончине kралѣвства сви су готово били у ньой рођени и одгоени, ако се у осталом и признати мора да се нису увѣк прописа нѣних строго држали; они су народну свою цркву сваком пригодом штитили, поштовали и суду се нѣном подвргавали. Ако е можда и гдѣкои епископ цркве босанске, еретиштвом заражен, злим путем ударіо, други су йой опет вѣрни остали[1]. Оволико е ми-

[1] Međу ове послѣднѣ владике ставлям Милована, Радогоста, Данила, за кое вели исти Фарлати да не біяху еретици; а да су били епископи римске цркве, као што он тврди, тежко е вѣровати а йош теже доказати, пошто е извѣстно да онда ни трага цркви западной у Босни; пошто за Милована и Радогоста народна им имена свѣдоче да су на босанску цркву спадали, а за Данила исти западняци (Dobner. Tom. II. p. 526; Katona. T. IV. p. 602 seq.) изрично веле да е штитіо патерене, те га за то Бернард сплѣтеки по налогу папином (с коим правом?) проклео. О Радогосту пак да га е Бернард арциб. дубровачки бяги посветіо за владику босанскога (Farl. IV. 44) примѣћуем, да се Мавроорбин и неки И. Марин Гондола, на кое се позива Фарлати, не слажу ни у имену нѣгову ни у години тога посвећеня. О томе посвећеню Радогоста не споминѣ Дубровчанин Рести. (Annali di Ragusa у рукопису, стр. 135). Он вели само да е тай владика припознао (riconobbe) за старѣшину арцибискупа Дубровачког, и додае о нѣму ове многозначеће ріечи: non sapeva le lettere latine nè altre, eccetto che slavoniche. Па какав біяше то епископ римски без паствe? Но било што било, свакако тай Радогост међу еретике ние спадао. Колику вѣру заслужую у обште дубро-

слим довольно да се позна како є црква босанска православіє сачувала кроз цієло вріеме религіозних ратова, успркос западной пропаганди и єретичкоме настояню. За йош веһу потврду валя нам принієти друга два найяснія доказа, да є она православном остала и за послѣдних година издишуһе кралѣвине. Ерцег Стѣпан у повельи од 19. Юлія 1453. праштаюһи сину своме Владиславу одметништво нѣгово и непокорност ставля за свѣдоке изяви свойой — кога? дѣда босанскога и с ньим 12. поглавитих крстяна, те вели да су они средительи вѣре нѣгове[1]. Стѣпан біяше ревностни син цркве православне, са коє ревности Фарлати га чисто зове Toparcha Schismaticus (T. IV. 175); као такови он не би ямачно вѣру босанску свойом назвао, да є ова онда єретичка била. — Другу потврду налазимо у опоруци истога ерцега од г. 1466, кою написа сво-

вачки историци, особито гдѣ се тиче источне цркве, види се из самога Фарлаті'а, а могао бих до потребе потврдити и другим доказима. Навешһу само єдан примѣр. Пише Фарлати (IV. 66) а за ньим Шмит (I. 133) да є краль Стефан Твртко II одправіо біо г. 1433 на базелски сабор своя четири єретичка епископа (?): дѣда, госта, старца и стройника, но да их сабор не хтѣ примити, и позивлю се на Дубровчанина Лукара. Я сам нарочито све списе онога синода прегледао у збирки Манзі'а, али о той посаобини нигдѣ ни спомена. Меһем далѣ међу владике цркве босанске дѣда Мирослава, коєга се име чита у даровници краля Стеф. Уроша цркви Ратачкой међу другима прав. и рим. епископима (Микл. 69); найпослѣ два Омуһевиһа — Радингоста и Радослава — за коє тврди Фарлати да су били православни (Græcanici ritus).

[1] И на то постависмо свѣдоке и сьредителе вѣре наше дѣда босьнскогл и ш нимь бї поглавитиіехь крстиіань (Микл. 460. 463). Средитель є што латински administrator (В. Даничиһа рјечник, стр. 253).

йом руком Давид прав. митрополит Милешевски. У ньой вели Стѣпан да су Радин гост и митрополит **редовници** нѣгови[1]; (и доиста за госта Радина тврди Мавроорбин да є біо Monaco di S. Basilio e confessore di Erceg Stefano p. 388). Би ли митрополит назвао Радина редовником ерцеговим а узань и себе поставіо, да є Радин, кой несумнѣно спадаше к босанской цркви, біо истинито єретик?

Из довдѣ казанога ипак не слѣдує да є у той цркви било само чисто злато. Као што веѣ рекосмо доста се ковчега увукло у ню богомилскога, што йой богослужбене обреде и дисциплину кварило. Нарочито за споляшньи облик и єрархични организам нѣн може се слободно реѣи да є біо єретички. Є ли се пак и докле такнула єрес и догмата и нѣга загризла, не зна се чисто. Свакако по ономе што предпостависмо догматички є квар морао бити незнатан, нити се под никои начин испоредити може с огромним превратом, што га иста єрес произвела у римской цркви на европском западу. Онамо є друге половине XII. віека унутрнѣ устройство катарства било веѣ довршено; єрес є имала свой строго опредѣлѣни систем, по коме су йой учительи неуморно радили около разширеня и утврђеня секте не само практички пропові҄єданѣм но и писмено, теоретички. Мимо господуюѣе римске цркве онамо се подигла била чврсто устроєна єретичка обштина, снажна броєм тако званих вѣрних (credentes), кои у крстянски чин, праве єретике, йоште не

[1] ѡдь редовниковь моiехь господина гости Радина и господина митрополита Давида (Пуциѣ. кн. 2. 126).

спадаху, принадлежеђи ипак секти као изваньски чланови. Свега тога као да ние било у босанском богомилству. Видили смо другдѣ како є богословски систем код славянских еретика у Бугарской неразвіен остао, чему є донекле приписати и брзо сконча̂нѣ секте у оним странама. Када се до тога еретичкога система ние могло доћи онамо, гдѣ є славянска просвѣта найпріє усађена и трудом Методієвих ученика ліепо цвѣтала, то тим манѣ у Босни, овой земльи религіозних крвавих боєва, кои су сваки умствени ра̂д силно прієчили; гдѣ се услѣд римске пропаганде брой прав. христяна примѣтно маньіо, а и народ у душевноме развитку далеко заоставши за дуалистичке и метафизичне шпекулаціє богомилства неспособан біо. По томе мислим нећемо погріешити ако узмемо, да се еретици крстянскога чина у Босни нису толико занимали разлаганѣм основних начела секте, колико да своим aукторитетом, што га са строгости живлѣня уживаху, и аскетичким практикама дѣлаю на народ у еретичкоме смислу — чим се дакако ишло на руку то већему слаблѣню вѣре, то ячему занемареню религіознога живота у народу, коєг трагови на жалост повлаче се онуда до данашнѣга дана. С тога еретичког уплива нема Босна старих цркава ни манастира, као што се сачуваше у Србіи и Ерцеговини; єр што є цркава у Босни, изузевши ньи неколико, све су подигнуте у найновіє вріеме.

Што се єрес у Босни ние могла са свим удомити, томе су доста помогла иста религіозна гоненя од стране запада. Она су срећом то добро произвела, да су єресеучительи, не могући обладати

босанском црквом, стали своим симпатіяма тамо нагиняти, од куда изникоше, куда народношћу, єзиком и просвѣтом спадаше т. є. к источноме православію. Одовуда бива ясно, што се неки босански владательи изговараху пред Римом да на крстяне не смієду ударати, єр се ови надаю помоћи од своих сусѣда источне вѣре (Rainaldus XVII. г. 1340)[1].

Из свега є овога бѣлодано да народа еретичкога у Босни ниє било, као што видисмо на западу код Катара', гдѣ религіозни одношай између савршених (Perfecti) и вѣрних (Crezent) біяше стално опредѣлѣн. У Босни се еретиштво скоро на саме крстяне ограничавало[2]; ту му є било гнѣздо; и ако гдѣкои списательи говоре за патаренски босански народ, очевидно є да су под тим именом узи-

[1] Истина є: за еретиштво крстяна' до пропасти босан. кралѣвине могло би се навести, што их Дубровчани у тал. списима зову искључиво именом Патарена, а ови су еретици били по Италіи яко распространѣни, и с ньиховим ученѣм биће се Дубровчани са честога обћеня с Италіом ласно упознали. На то одговарамо: 1. По исправи г. 1202 крстянима звали су се сви босански калуђери у обште, дакле и они што не біяху еретици; 2. Дубровчани по доякошньим споменицима разумієвали су под именом Patarino, Patarini, єдино просте крстяне; єр старца, госта, кои спадаху такођер међу крстяне, називали би их у туђим єзицима истим домаћим ньиховим именом: Dmitar staraç, Radinus Gost; 3. Име то могло є у Дубровчана' остати и с обзиром на пређашню єрес крстяна'.

[2] Ово потврђує и папа Иннокентіє III. у посланици Бернарду арциб. сплѣтскоме (1202. 21 Nov.) У томе писму говорећи он о босанским еретицима за Кулина бана, одвая их од осталога народа: Cum in terra nobilis Viri Culini Bani quorundam hominum multitudo moretur, qui de dampnata Catharorum heresi sunt vehementer suspecti et graviter infamati. (Види: Vetera monumenta Slavorum meridionalium Augustini Theiner. Romae 1863. Tom. I. pag. 26.)

мали православне[1], кои Риму біяху шизматици и еретици[2]. Брой се крстяна' из дана у дан то више маньіо по Босни што у религіозной дуготрайной борби, што у изчезаваюћой доякошньой подпори ньиховой код правительства и господе, а нешто и обраћанѣм прав. народа у римокатоличку вѣру. Чим е пак крстянскиуплив и aукторитет у народу слабіо и постепено изчезавао, тим се веќма црква босанска чистила од увукавших се у ню еретичких злоупотребленя, док йой од свега наслѣдства богомилскога не остаде најпослѣ до едино еретичко устройство, те и ово около 1520. са свим изчезну[3].

[1] Propter multitudinem et potentiam haereticorum Bosenensium in campo manere non potuimus, пише г. 1387 Алберт пріор Вране, заповѣдник войске Шигмундове, обћини сплѣтской. (Види: Memorie di Traù, 334). Сравни и писмо папе Урбана V. од г. 1369 арцибискупима сплѣтскоме и дубровачком у Rainaldi T. XVI. N.º 13. — За ячи доказ томе овдѣ ми е напоменути, како су гдѣкои стари писци дубровачки држали шизму (православіе) и патеренство босанско за врло сродно, да не речем истоветно. По историку Рести шизма е догмат а патеренство само обред. Ево што вели Рести о Сандалю стрицу ерцега Стѣпана: avrebbe immortale la sua memoria se non avesse macchiato la sua vita ed oscurato la fama con li errori del scisma e rito patareno, nel quale nacque e mori (Annali di Ragusa, рук. стр. 490).

[2] В. писмо папе Иннокентія г. 1355. дужду Градениго, гдѣ се Срби (Rasciani) зову schismatici et heretici manifesti. (Acta arch. Veneti, у Гласнику 1860. стр. 156. 157).

[3] Види: Мавроорбин: Il regno degli Slavi, стр. 368. Неки писци натезаюћи памећу мисле да е Богомила' нестало у Босни за то, што су иза пропасти кралѣвине примили турски закон. Да речемо да е тих еретика онда било у Босни не само међу крстянима но и у народу: кой е узрок нестанку ньихову? Религіозно прогонство од Турака доисто не! Турско е правительство равнодушним оком гледало на христянство, нити е волѣло едну христянску обштину више него другу. Турцима су и данас каурини: пра-

Онда се и у томе начином мирним и неопаженим главна догоди промѣна. Православна ерархія пеħска замієни дѣда и стройнике, и преустрои цркву по обрасцу остале србске цркве. Епископи цркве босанске послѣ некога времена пренесу свою столицу из Гласинца у Сараєво; од боляра' обоєга закона, што біяху тврди у вѣри ти се изселише у Далмацію и преко Саве; остали много веħи діел са личних интереса истурчи се, а огромна масса простога народа веħином остаде постояна у прародительской вѣри до данашнѣга дана чая Бога спасающаго [1].

вославни, римокатолици, протестанти; и та є религіозна толлеранція нових господара према христянству ишла свакако у прилог босанским крстянима, кои су се ньом окористити могли, да и у напріед сачуваю єрес и уплив свой на народ. — Што су се пак босански боляри найвише истурчили, томе є найглавніи узрок матеріялна корист, койой човѣк жртвує кадкад и религіозно своє увѣренѣ, особито ако є ово слабо и занемарено, као што є заиста и било код' веħега броя босанске господе са давнашнѣга моралнога утицая богомилских єретика.

[1] Кад є ова расправа била веħ довршена, дође ми до руку свезак XX (старог разреда) гласника србск. ученог друштва, у коме є преведен с рускога саставак о двієма старинским молитвама. У нѣму се на стр. 148 доста не ясно споминѣ о животопису деспота Стефана Лазаревиħа (1389 † 1427), како є тай владатель при свршетку своє владе преотео Бошняцима град Сребрницу, и казніо жителѣ као бунтовнике, кои біяху єреси богомилске: сє же вьси єреси богомильскыє сѫть. Жао ми є што не могох ближе упознати се с том біографіом србскога деспота, те и оне рієчи о богомилству оцієнити у савезу с осталим садржаєм рукописа.

САДРЖАЙ.

Први дiел.

Други дiел.

Предбройници.

Нѣгово Височество **Михаил М. Обреновић** княз србски. 100 кн.

Нѣгово Височество **Никола I. Петровић** княз црногорски. 2 кн.

Православна србска єрархія.

Нѣгова светост г. **Самуил** патріярх Србски.

Високопреосв. Гг. Михаил архиеп. біоградски и митр. Србски 3 кн.; Прокопій митр. Захумски 3 кн.; Иларіон митр. Црногорски 2 кн.

Преосв. Гг. епископи: Емиліян вршачки; Лукіян Горньо-карловачки 20 кн.; Антоній Темишварски.

Банялука: В. С. Пелагић управ. и учитель у богосл. училишту 2 кн.; Јово Кнежић за сина Алексу; Прокопіє Трифуновић, Тодор Малешић, Ристо Милићевић, Ристо Митриновић; банялучки богосл. завод 4. кн.

Біоград: Учено србско друштво 10 кн., г. Јован Гавриловић председник уч. друштва 5 кн.

Вршац (скупіо г. Сима Бакић учитель): Гг. Гедеон Цветић Архіман: Месићки, Кипріян Стануловић Архіман. и учитель Богословіе, Филип Трандафиловић Прота Вршачки, Нектаріе Димитріевић Протођакон и учитель Богословіе, Веніамин Радак парох Вршачки, Ђорђе Вукашиновић парох Вршачки, Бранко Стояновић парох Вршачки, Теодосіе Радонић Намѣсник Месићки, Никола Везенковић парох Загайчки, Димитріе Янковић парох Влайковачки, Димитріе Лазић парох Ватински, Милан Жан парох Маргитски, Бранко Стоядиновић парох Подпорнянски, Есей Панић Администр: Ябучки, Стеван Бошковић капелан Вршачки, Јован

Кнежевић капелан Вршачки, Никола Никашиновић Ђакон Вршачки, Димитріе Бакић Ђакон Вршачки, Васа Каменарски Ђакон Вршачки, Корнеліе Павковић Ђакон Месићки, Никола Илкић учитель Вршачки, Јован Пандука учитель Вршачки, Димитріе Акимовић учитель Вршачки, Бранко Раић учитель Вршачки, Павле Мартиновић писар, Никола Мандукић Економ. Гг. трговци: Ђока Петровић, Пера Формаћ, Јован Ристић за унука Јована, Евта Недельковић, Коста Обрадовић, Јоса Обрадовић, Коста Г. Обрадовић; Лазар Јовановић изучени Богослов, Сима Величковић изучени Богослов, Петар М. Мариновић, Петар С. Доча, Ђорђе племе: Бота Звонолія, Петар Ковачевић кроячь.

Дрниш: О. Севастіян Лукачевић парох; гг. посѣдници: Петар Міовић Цице, Никола Јовић, Стефан Драгић, Алексіе Божи Человѣк.

Дубровник: Високор. г. Константин кав. Петковић Димитріевић рус. консул. Гг. Стѣпо Скурла каноник, Ловро Кукульица проф., Божидар Янковић парох, Јово Нováковић учитель, браћа Бошковићи, Никола Путица, Д.р Иво Казначић, Библіотека прав. обштине.

Дувно. Жупаняц: О. Єромонах Христифор Милутиновић; гг. трговци: Сава Ковачевић, Јово Вукиновић, Лазар Шкипина, Васо Круль.

Ерцегнови: Гг. Гедеон Юришић игуман саввински; Христ. Лумбардић протоєрей; Спир. Поповић, Игнятій Зловић, Андрія Балић пароси; Митрофан Бан адм. М. Подластве, Јов. Вуковић трговац.

Загреб: Гг. Др. Франьо Рачки, В. Ягић, Ђ. Даничић, Петар Зоричић.

Задар: Преч. Гг. Герасим Петранозић Архим., Ђорђе Николаєвић протоєрей, Исаія Олуић Протосинђел, Лукіян Кундаица Игуман, Стефан Вуиновић презвитер консистор., Никола Вуиновић ц. к. катихета; Никола Кнежевић протоєрей Задарски, Кирил Жежель парох, Јован Брчић икон. сем., Михаил Андреєвић Нођ свешт. воєни, Stjepan Buzolić upravi-

telj pripravničkog zavoda, D.r Giuro Pullić upravitelj gimn. u Trentu, O. Dragutin Parčić. Gg. knez Manfred Borelli, Frano Grgurević prof., Dr. Antun Kadčić Peko, Nadko Nodilo prof., Петар Петрановић ц. к. чиновник. Гг. трговци: Симо Катурић, Божо Петрановић, Рафаил Обрадовић. Гг. Гимназисте: Илія Беара (скупитель предбройника), Илія Шушак, Димитрій Анђус, Глигоріе Скочићь, Душан Лумбардић, Константин Кулиш, Васо Пріић, Лазо Ђурковић, Георгій Стойковић, Л. М. Томановић, Владимире Јокић, Станко Маргетић, Стеван П. Мартиновић, Крсто Грквиић, Јован Накићеновић, Томо Поповић, Петар Стев. Мартиновић, Драгомир Кончаревић, Петар Мартиновић, Шпиро Рачета, Божидар Новаковић, Владимир Јовић, Круносл ав Маргетић, Теодор Паклар, Сава Біелановић, Яков Мартић.

Имоцки: Преч. г. Спир. Маргетић за свештенство свога протопрезвитерата 8 кн.

Карловац: Госпођа Маріа Тодоровић от Шиценбург удова ц. кр. Ф. М. Лайтманица; г. Обрадовић Јоцо начелник града Карловца за сина Милана; Трговци гг. Александар Мусулин, Стево Еггић, Слиепчевић et Дриниић, Живойновић Михаил, Крек Александар, Банянин Данило за синовца свога Ђуру, Хайдин Стево, Петровић Лука, Миличевић Урош, Кунић Стефан, Славнић Никола, Шкандалски Живко, Браћа Барако, Симић Стево за сина Живка ученика III разреда, Марић Симо. Заводи: Славна Читаоница народна, Србска Школа, Бунчић Јово ц. кр. полковнк, Опачић Филип ц. к. Мајор, Шарац Саво ц. к. надпоручик, Сладовић Мато властелин, Живковић Никола ц. к. Катихета, Беговић Никола парох (Скуп. пренум.)

Карловци: Преч. гг. Герман Ангелић архим. 12 кн., Иларіон Руварац архиђакон 7 кн.

Книн: Гг. D.r Lovre Monti načelnik Kninski; Fra Bono Mlinar; Илія Войводић парох Книнскопольски, Симеон Добріевић пар. Отонски, Савва Новаковић пар. Жагровићки; Илія Бућан ц. к. фин. чиновник; Спиридон Вуиновић србски учитель; гг. трговци: Александар Катић, Шпиро Саблић.

Корчула: Г. Марко Петрановић ц. к. пристав код Претуре.

Котор: Преч. г. Атанасій Чурлић архим. и провикар. гг. Конст. Јовановић протоѳрей, Димитрій Зец парох Врановићки. Гг. Трговци: Марко Стефановић, Лазар Бербер за сина Любомира, Спиро Јововић, Спиро Квекић, Браћа Радивовић, Саво Мариновић за синове Павла и Јована, Ристо Милић, Јован Радонић, Илія Гав. Поповић, Лазар и браћа Стойковић, Спиро Огнѣновић, Ристо Суботић чинов. при Трибуналу, Ник. Киріяк Срб. учитель.

Лієвно: Гг. Хаџи браћа Куюнџићи; Прото Симо Койда парох, Никола М. Самарџіа; браћа Єрцег Скобла за сина Стефана, Симо Тодоровић за сина Јову 2 кн., Ђорђе Н. Станишић за супругу Ану, Симо Станишић за сина Шпиру, Нико Сливић (?) за синове Симу и Ђорђа 2 кн.

Ман. Крка: Преч. г. Јеротей Ковачевић архим. 2 кн.; Библіотека манастирска; ОО. Єромонаси: Неофит Нѣгуш, Софроній Јованчевић, Юстин Трескавица, Амвросій Колунџић, Юліян Иліяшевић. Гг. Тома Лалић начелник Кистаньски, Јово Цвѣтковић трг.

Москва: гг. Иван Аксаков, Александра Николаевна Бахметев, Димитрій Алексѣевичь Хомяков.

Мостар: Високобл. Г. Никола Александровић Иларіонов, заступник у рус. консулату 3 кн. — гг. Јоаникіи Памучина архим. митрополитски и кавалер разних ордена 3 кн.; Серафим Перовић архим. Житомишлићки, обдарен напрсним крстом 3 кн., Леонтій Радуловић єромонах и ефимер 2 кн., Милутин Говедарица и Перо Божић, свештеници; Јово Перовић, Васо Ивезић и Алекса Чокорило учительи мостарски.

Обровац: Pop Pava Zanchi, Петар Петрановић парох, О. Серафим Матавуль адм. М. Крупе; г. Владимир Симић посѣдник.

Одесса: Гг. Јован Катурић, скуп. пренум. 3 кн., Лазар Катурић 3 кн., Стефан Шутина 3 кн., Христофор Лу-

чић 2 кн., Видо Перазић 2 кн., Никола Павковић 2 кн., Саво Гойковић 2 кн., Арсеній Павковић 2 кн., Иван Митровић, Симеон Перазић, Спиридон Баларић, Стефан Матковић, Спиридон Томашевић, Никола Матковић, Александар Поти, Марко Павковић.

Осѣк: Г. Коста Крестић рачуповођа жупаниски 12 кн.

Пешта: Гг. Јован Јовановић, Стефан Поповић, Сава Чолаковић, Влайко Маински, Стеф. Лекић, Дукан Стояновић, Јован Антоловић, Илія Вучетић, Миливой Топонарски, Илія Огняновић, Миша Димитріевић, Ђорђе Єремин, Јоца Ђурић, Андрія Сарић, Милан Андрић, Светозар Димитріевић, Аксентіе Поповић, Ђока Стояновић, Ђорђе Звекић, Тоша Недельковић скуп. прен.

Рисан: Гг. Јован Аврамовић прото; Хрисантій Николаевић игуман, Никола Берберовић, Јован Василѣвић, Трифон Комненовић, Спиридон Лазаревић пароси; Јован Рафаиловић кап.; ПетарМицор учитель, Криле Милиновић посѣдник.

Сисак: Гг. Анте Полић, В. Котур, Ђуро Козяк, Иван Дедовић, И. Ткалчић свештеник.

Сомбор: Гг. Филип Шпадіер црногорац, препаранд 5 кн., Ник. Ђ. Вукићевић проф. 3 кн., Србска препарандія.

Сплѣт: Гг. Др. Јосиф Димитровић, Никола Димитровић, Коста Вучковић, Никола Васили, Сава Гргуревић, Петар Марић.

Темишвар: Гг. Васа Табаковић прота, Амфилохій од Єремић придворни Єромонах, Максим Маринковић гим. катихета, Трифун Бранковић пар. администр; адвокати: Стефан Сандић, Ника Јовановић, Новак Груић, Петар Васић; доктори медицине: Бранко Стефановић, Александр Кода; Алекс. Павловић патвариста; Атанасіе Каракашевић чиновник. Купци: И. Д. Николић, Петар Звекић, Дим. Ристић, Стефан Лазаревић, Јован Бранкован у предградію фабрици тутор.

Харков: Г. П. Лавровски проф. 15 кн.

Црнагора (Скупіо г. Архим. Дучић): Свѣтла книгиня Црногорска Милена Никол. Петровић 2 кн.; Кнегиня удова Даринка Данил. Петровић 2 кн.; г. Архимандрит Никифор Дучић 2 кн.; гг. Єрей Стефан Капа парох цетински, Филип Радичевић Ђакон. Манастири: Острог. Ђоко Пошковић протоєрей управитель Ман., Мойсіє Станковић Єромонах, Перо Райчевић парох. Морача. Висаріон Любиша игуман. Ћеліа. Доситіє Кнежевић настоятель. Ждребаник. Єрей Матіяш Радуловић управитель. Дуга. Михаил Петровић настоятель. Біела. Діонисіє Глођая наст. Пипери. гг. Радован Марковић, Перо Пилетић пароси. Дробняци. Милутин Церовић, Милисав Томић пароси.

Шибеник: Гг. Јован Шушић протоєрей и парох; Стоян Мирковић пар. Біочићки, Григорій Вулиновић пар. Канянски, Григорій Стоисавлѣвић пар. Балячки.

Скуплѣни у читаоници: Гг. Josip Mrkica kanonik, Ђуро Лешо, Крсто Бабић, Гавро Петрановић, браћа Ковачевић, Belamarić Ivan, Јероним Маринковић, Шпиро Богдановић, Илія Скочић, Ђорђе Бошковић, Kosto Kostan. Теофан Поповић и Шпиро Ковачевић учительи; Библіотека србске општине.

Доцніє приявлѣни:

Гг. Дамян Доброта протоєрей; Антоніє Мацура парох исламски.

Котор: Гг. Божо Паладино ц. кр. покраински савѣтник, Антун Брчић ц. к. окр. савѣтник; грађани и посѣдници: Томо Липовац, Йован Томовић, Лазар Бербер, Лука Трипковић из Доброте, Павал Каменаровић из Доброте. Г. Мирослав Алачевић.

Поправке.

Стр.	7	двѣ	читай	двіе
„	„	раздѣлише	„	раздіелише
„	15	до половине VIII	„	до половине IX
„	16	разумѣ	„	разуміе
„	19	међу те питомце	„	међу тим питомцима
„	22	смѣшано	„	сміешано
„	23	приморіе	„	приморѣ
„	24	norman	„	normam
„	25	исторички	„	историчких
„	„	Арабанашки	„	арбанашки
„	„	приморіе	„	приморѣ
„	27	у епископіи баньской	„	у епископіи код цркве св. Петра и т. д.
„	28	тешка	„	тежка
„	32	избацили	„	одбацали
„	39	у IX и X ст.	„	у X столѣћу
„	44	бтагочастиви	„	благочастиви
„	30	извѣшће	„	извіешће
„	51	и разногласія	„	и других разногласія
„	57	примѣтити	„	приміетити
„	65	Chatarum	„	Catholicum
„	69	частност	„	честитост
„	74	стояли	„	стаяли
„	77	свечано	„	светчано
„	85	подгризивати	„	подгризати
„	94	прекоцетинскя	„	прекоцетинска
„	99	савремено	„	сувремено
„	116	умску	„	хумску
„	130	XII и XIII	„	XIII и XIV
„	141	установа	„	устава
„	„	споменицама	„	споменицима
„	149	коега	„	кое
„	161	жувотворења	„	животворења.
„	162	византіом	„	Византіом